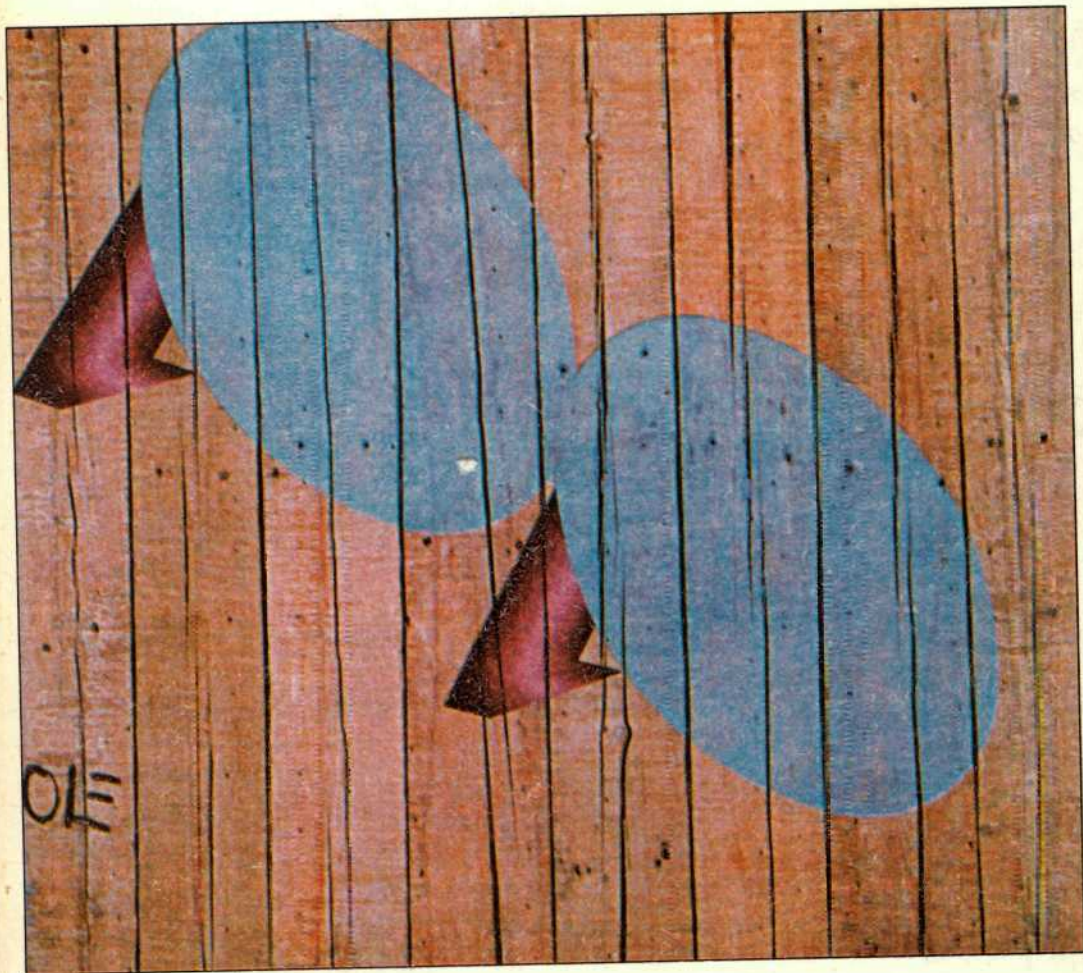


Vikerkaar

5/1994

Louis MacNeice "Hundid". Eeva Pargi jutt. Ilmar Mikiveri valme. Kild Remsu uuest "Liikuja autoportreest". T. Mann, Saksa uusparempoolsed ja Euroopa. C. Schmitti suveräänsuse definitsioon. Parhomenko igavlevatele humanistidele. Eliade nõiakunstist Euroopas. Kivastiku, Sinijärve ja Kesküla arvustused. Hasselblatti Saksa asi '93/94. Luts. K. Ole kunst.



Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Mai 1994. Nr 5

Sisukord

- Louis MacNeice *Hundid* 1
Eeva Park *Hetk päikesepaiste* 2
Ilmar Mikiver *Luulet* 8
Olev Remsu *Liikuja autoportree* 11
Kaido Ole 32
Heie Treier *"Puhta lehe" kurst: Kaido Ole objektid* 36
Andrei Hvostov *Silmitsi Thomas Manni, Saksa uusparempoolsete ja Euroopa ajaloo* 40
Carl Schmitt *Suveräänsuse definitsioon* 50
Eduard Parhomenko *Igavlevatele humanistidele* 55
Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal* 63
Mircea Eliade *Mõningaid tähe!dusi Euroopa nõiakunsti kohta II* 69
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 74
- Vaatenurk**
Mart Kivastik *Põltsamaa Uring* 84
Karl Martin Sinijärv *Beavis, Butthead & Unt* 85
Kalev Kesküla *Sass Suuman, sõltumatu luuletaja* 86
- Kaleidoskoop**
Cornelius Hasselblatt *6. Saksa asi: talv 1993/1994.a* 88
- Foorum**
Viktor Grünberg 90
- Lahtisi lehti**
Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus* 91

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Kaido Ole. Nime:a XXVIII. Puit, õli. 1993. Fragment.

Tagakaanel: Kaido Ole. Nimeta XXXIX. Puit, õli. 1993.
Kaido Ole. Nimeta XLII. Puit, õli. 1993.

LOUIS MACNEICE

Hundid

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Ma ei taha enam mõtiskleda,
Kadestades ja põlates neid, kes seda ei tee,
Härduda koertest ja arenemata käekirjast
Ja soengut kohendavaist tüdrukuist ja kõigist
Liivalossidest, mis laste magades uhutakse maatasa.

Merehoovus tuleb ja läheb, ma ei taha
Kogu aeg rõhutada ta muutlikkust ega püsivust,
Ma ei taha olla traagiline ega filosoofiline koor,
Vaid ainult lähitulevikku pidada silmas,
Pärast seda võiks hoovata meri meist üle.

Niisiis tulge te kõik, koonduge tihedalt, tehke ring,
Ühendage käed ja püüdke uskuda, et ühendatud
Käed hoiavad meist eemal veehundid,
Kes uluvad piki kallast. Ja teeseligem,
Et läbi vestluse ja naeru keegi ei kuule neid.

EEVA PARK

HETK PÄIKESEPAISTET

Nad tahtsid minna Klooga rannast jala mööda mereäärt Laulasmaale. Nad olid sinna sõitnud nii tihedalt rahvast täis rongiga, et olid seisnud vaguni keskel kogu tee, higised ja uimased. Sõidu ajal vahetasid nad vaid paar sõna. Õhk oli, mõnest avatud aknast hoolimata, lämmatav.

Klooga rannas, inimestest lükatuna perroonile jõudes, hingas noorem neist pikalt sisse päikesekuuma, mändide ja merevee järele lõhnavat tuult ning hakkas mingist oma mõttest naerma.

Vanem õde vaatas teda tujutult ja ütles lühidalt:

"Jäta."

Kuid noorem, kes jäi inimestele oma kotiga jalgu, vaatas talle otsa rõõmsal, veel täiesti avalil sinisel pilgul.

"Tunned sa, kuidas lõhnab?" küsis ta ja naeratas õele ning kõigile neile, kes ta pilgu ette jäid.

Taevas oli paar pikka õhukest pilveriba ja päikesesse oli isegi läbi tumedate päikeseprillide põletavalt valus vaadata.

"Tule juba, ära möluta siin. Ma tahan kohe, saad aru, kohe siit katlast minema. Üks neetud vanamees elas kogu selle sõidu minu seljas, mu kleit on naha külge täitsa kinni kleepunud. Ja see hais! Nagu vana sokk. Jäle sõit. Ma ei saa aru, miks ma seda tobedust tahtsin..."

Vanem õde keeras ennast minekule, inimeste vool viis teda kiiresti eemale. Ikka veel jätkus rongilt mahatulijaid, kuigi perroonilt valguv inimjõgi oli juba jõudnud üle väikeste sillakeste liivaluidete vahele. Noorem õde nägi õe tihedate lokkis juustega pead teiste vahel vilksatamas. Kott, mis sõidu ajal oli olnud ta jalge vahel maas, oli õlale tõstetuna parajalt raske. Selles oli leiba, vedelaks sulav võipakk, mõned konservid ja tumepunane mahl. Tüdruk kiirustas ning jõudis kuumal, jalge alt äralibiseval hallil liivateel õele järele. See oli seisatanud ning võttis kingi jalast ära. Ärritunult ütles ta õe varjule oma jalge ees:

"Ära loodagi, et ma sind iga nurga peal hakkam järele ootama."

Sealtsamast, kus nad seisis, lõppes looklev limonaadisaba.

"Mul on janu," ütles noorem õde ning niisutas keelega kestendavaid, kuivi huuli. Joogile mõeldes muutus kurk karedaks.

"No nii," ütles vanem tõusvas vihas. "Nüüd hakkab see peale. Ma ütlen sulle, veel üks viiksatus, ja ma sõidan sellesama rongiga linna tagasi. Said sa aru?"

Vanema õe hallid, väga ümmargused lühikeste, kuid tihedate ripsmetega silmad olid omandanud metalliläike. Nooremale tundus, et neisse on sama raske vaadata nagu ülal kõrvetavasse päiksessegi.

"Jah, sain," pomises ta ning laskus kükakile, et oma sandaale jalast ära võtta.

Ta õde vihkas varahommikust tõusmist ja nüüd olid nad pidanud juba enne kaheksat ärkama. Arvata võis, et sellepärast ei olnudki õe eelmise päeva kirglikust minekuinnust midagi järel, sest just tema oli noorema tüdruku suureks üllatuseks kutsunud teda endaga kaasa Laulasmaale suvilasse. Kogu kevade oli vanem õde olnud äkilisem ja järsem kui kunagi enne. Ta vihastas igast tühisemastki asjast, ta vaatas kodustele vastu mingitest oma mõtetest nurka aetuna ja elu väikses toas, mida kaks õde olid aastaid jaganud, oli muutunud noorema jaoks vulkaani purskeohtlike võngete loendamiseks. Talvel oli õde kodust vaid läbi vilksatanud, lennukas ja elevil olnud, naernud tihti oma närviliselt purskavat naeru ning noorem õde oli taandunud nähtamatuks varjuks toanurka. Tegelikult oli see nooremale mingil määral isegi kergendus, sest peaaegu kõik, mis nad koos olid ette võtnud, lõppes kuidagi äkitselt sellega, et vanem õde tüdis ja noorem õde tundis end tülrika, kõigil jalus oleva plikana. Sest ta tõesti oli seda. Nüüd, kui õde oli juba kakskümmend, oli tema vaid neliteist, kuigi oli neist kahest see pikem ja kohmakam. Vanem õde paistis talle alati väga ilusana. Õel oli nüüdki pruunikaskuldne, nagu nikerdatud keha. Kõik jooned temas olid selgelt ja kindlalt paigas. Kui tüdruk ennast vaatas, tundis ta ahistust sellest, et on liiga suur, hajuv ja ebalev. Tal puudus algelinegi kindlus ja ta ei aimanud, et just iseendale peeglist otsa vaadates on ta pilk ärevalt põgenev. Teisi jälgis tüdruk hoopis teistsugusel ilmel, selles oli hämmastust ja mõtlevat uudishimu. Õdegi oli ta kogu kevade just selle pilguga vaadanud ning pole ime, et teine ennast noorema õega ühes toas olles nagu puuri pistetuna tundis. Oma olemuse sellest häirivast poolest ei teadnud tüdruk veel midagi.

Januse kirglikkusega vaatas ta kükitades pika vaikiva järjekorra poole, mis ümber väikese pleekinud värviga putka tiirles, kuid ta ei öelnud enam midagi. Pealegi hakkas tal jälle kiire. Vanem õde läks juba eemal liivaluidete vahel mere poole. Tüdruk jooksis tulisel liival, päevitajate vahel teed otsides, talle järele. Nad läksid mõlemad vee äärde jõudes jalgupidi merre ning noorem küsis lootusrikkalt: "Kas lähme kohe ujuma?"

"Ei," ütles vanem kategoorilise lühidusega ning hakkas madalas vees randa mööda edasi minema. Ta ütles otse ettepoole vaadates: "Me läheme siit kaugemale ja ujume alles siis. Siin, selles inimsupis, poleks see nagoonii kuigi tore. Ma tahan ujumist nautida."

Vanema õe meeleolus oli toimunud väikene muutus. Meri ja ergavsinine taevas olid ta tuska hajutamas. Kui ta nüüd õe poole vaatas, naeratas ta sellel päeval esimest korda. Ilus kindlajooneline suu paljastas valged hambad.

"Ära ole nii lontis. Tõmbame kleidid seljast ja läheme päevitusriietes. On vist küll suve kõige ilusam päev... On sul hea meel, et ma sind kaasa kutsusin?"

"Jah," vastas noorem. "Muidugi. Sa olid kogu kevade mu peale nii vihane, mul on hea meel, et sa enam ei ole."

"Ma ei olnud sinu peale vihane, üldse mitte. Sa saad kõigest valesti aru," sõnas õde kleiti üle pea kiskudes. Neil mõlemal olid seljas omatehtud päevitusriided, ühel sinised ja teisel valged.

Nad sammusid mõlemad hoogsalt, vesi lendas jalgade all tuhandeks piisaks. Rand oli rahvast tulvil ja rongid tõid inimesi aina juurde. Ka päris mereäär kuni karmi luuteheinani oli päevitajaid täis. Luiteserva taga oli kergelt künklik liivarand ja ka seal lamasid ja istusid inimesed peaaegu külge-külge kõrval. Siin ja seal mängisid raadiod ning neist kõigist üle kostis suurest plekkreproduktorist vetelpäästjate lemmiklugusid. Mõlemad õed kiirustasid üksmeelselt sellest melust eemale. Nad olid lastena elanud saarerannas, kus oli vaid tuule ja mere enda hää. Meri tähendas neile mõlemale palju muud kui higilopotamiskohta. Nad mäletasid hommikuõist mereleminekut, et põhjaõngi sisse panna, nad mäletasid tormiga kaldale toodud võrke, täis adru, nad mäletasid seda imelikku tunnet, kui sattusid esimest korda üksi randa ja olid merega vastamisi. See madal lahesopp oli tegelikult kitsas ja mannetu, vaevalt et ükski päris torm siin oleks nendele küllalt ruumi leidnud.

Just siis, kui raadiohääled neile selja taha jäid, läbistas õhku fanfaari hüsteeriline tuututamine. Pioneerid olid randa ujuma toodud. Gaasiriidest tuttidega tüdrukud ja paljakspöetud kukaldega poisid tormasid käskluse peale kisades vette.

"Ikka peavad nad karjas ringi trampima. Olgu nad neetud," ütles vanem õde. "Kas sa veidi kiiremini ei saa? Ma tahan sellest kõigest kaugemale. Ma ei jaksa enam!"

Tal oli tõepoolest nägu, et ta võib minna, selle valguse käes kiiskava fanfaari võtta ning siis tolle pilli nii kaugele vette visata, kui suudab.

"Meil olid koolis kevadel riviõppused," ütles noorem õde, vanem vaatas talle otsa ning hakkas naerma.

"Sina ja marsisammul! Vasak, parem tram-pam-paa. Kelleks nad teid siis koolitasid? Issand, kui nõme on see meie kool, ajukäabuste kasvulava. Küll mul on hea meel, et see läbi on. Hea, et miski saab lõppeda."

"Ma sain hirmsasti sõimata, õppealajuhataja ütles, et ma olen nõukogude noorte häbiplekk."

"Kas sa ei teadnud, kus vasak, kus parem?" vanem õde naeris nüüd nii, et pidi korraks seisma jääma.

"Sul on hea naerda... Mul oli nii häbi."

"Häbiplekk olla?" küsis vanem.

"Ei, seal tammudes. Häbi oli hoopis seal lõntsida, vorm seljas, kalts kaelas ja teha pöördeid ja paigalmarssi kooli ees asfaldil. Ja keegi ei tahagi teada, milleks ja kellel seda vaja on. Noh, ma küsisin seda, ja sellest tuli hirmus halloo." Nüüd naeris ka noorem õde vanemaga kaasa. "See on alles algus," ütles vanem õde hinge tõmmates, "usu mind, see on suurte nõmeduste väike algus. Nad üritavad meist kõigist ühesuguseid teha, fanfaari saatel vette ja veest välja kamandada."

"Nad ei saa..." ütles noorem ning vaatas tagasi sinna, kus pioneerid vees sumasid.

"Saavad," ütles vanem õde ootamatult mornilt. "Midagi teeb see elu meie kõigiga. Sa ei tea veel midagi."

"Tean," oli noorem ootamatult kangekaelne.

"Sa oled veel päris piimanina," ütles vanem õde, astus veest välja ning hakkas kiirelt, kergelt märjal liival jooksma. Noorem oli solvunud ja läks õele aeglaselt järele.

"Tean," mõtles ta. "Ma tean liiga palju ja liiga vähe, aga ma tean. Tal on lihtsalt kergem olla, kui ta mind selliseks lolliks kujutab. Ma tean, kui armunud ta oli talvel, ja nüüd, kui nad kevadel kaklema läksid, on kogu maailm must, kuri ja nõme. Terve kevade on ta mulle ja teistele hambaid näidanud ja seda mingi tõllmoka pärast. Oleks veel mingi kena poiss, aga on täitsa tavaline, ei mingi maailmaime. Ise oli ta nii tark, nii kõiketeadev, naeris teiste sõbrannade tobedusi ja lubas, et tema iial naiseks olemise lõksu ei lange."

Õed olid mööda rannaäärt minnes viimaks tühjale rannaosale jõudnud. Rand tegi väikese käänaku ja seni nii siledalt tühjal liival olid hallid, merest lakutud kivid. Vanem õde võttis end ringi vaatamata alasti ja läks hoogsalt summides vette. Noorem silmitses ümbrust, kõhkles end pükstest ja rinnahoidjast vabastades ja läks siis aegamisi vette. Kui vesi kõhuni tõusis, jäi ta seisma, luges hästi aeglaselt ja viivitades üks, kaks, kolm, ning vajus siis üleni vee alla. Vesi, seni nii külm, muutus kohe sõbralikuks ja soojaks, ainult juustealusel peanahal oli vee puudutus veel jahe, kuid see oli sulnis jahutav jahedus. Ta tõusis pinnale, lükkas näole kleepuvad juuksed kõrva taha ja ujus õe poole. Õde sukeldus ja varsti tundis tüdruk, kuidas teise kõvad käed teda vee alla tirivad. Ta ei olnud seda kunagi, väikesest peale sallinud, seda uputamise mängu, kuid õele oli alati lõbu pakkunud teda õhku ahmivana vee alla tirida. Aitas ainult see, kui sa ise sukeldusid ja teda vee all silmas pidasid.

Pärast vees käimist istusid mõlemad õed soojaks küpsenud kividele kuivama. Noorem muutus uniseks ja rammetuks. Ta oleks tahtnud minna, end soojale pehmele liivale kerra tõmmata ja veidi aega magada. Ta oli reisiärevusest juba poolest ööst ärkama hakanud, ikka tihedamas taktis kella vaadanud ja viimaks, enne äratust, sügavasse unne vajunud. Kivil istudes haigutas ta pikalt ning alles haigutust lõpetades sai ta aru, et õde räägib midagi:

"Siin me nüüd istume, kaks lihahunnikut, emased lihahunnikud."

Noorem vaatas vanemale otsa ja siis oma paisunud rindu, reisi ja karvatutti jalgade vahel.

"Selle eest ei pääse kusagile," ütles õde, pani püksid jalga ja rinnahoidja oma kohale ning kamandas: "Lähme."

Noorem sammus õe märjale liivale jäänud jälgi mööda. Ta oleks tahtnudki käia mõned sammud teisest taga, kuid õde pöördus ringi ja ootas teda: "Sa tead, et ma kunagi ei arvanud, et mina saaks niimoodi alt minna, et mind saab keegi petta ja jätta, et ma oleksin kõiges kellestki sõltuv. Mitte iial," õe hääl oli kirglik ja pealekäiv. "Me oleme ainult liha, naiseliha. Tarkus, andekus, jõud ei tähenda midagi. Oota veidi ja ka sina saad teada..."

"Vilista selle lolli Reinu peale," ütles noorem. "Ausõna, vilista! Sa leiad endale iga näpu otsa uue."

"Küll sa oled laps, asi ei ole selles," ütles vanem õde.

Nad jõudsid puhkekodu lähedusse. Ranna ääres oli väänlev pajuvõsa ja seal lamas väike nudistide koloonia. Üks paks mees seisis vee piiril ja tüdruk üritas ta inetust karvasest kehast mööda vaadata. Punsunud lillakas meheriist ripnes suure kõhu all. Puud algasid otse vee piirilt, selleks et mehest mööda saada, tuli minna kivide vahel vees sumades ja ikkagi oli ta noorema meelest jubedust tekitavalt lähedal.

"Ilge vanake," ütles vanem õde kaugele kuuldavalt ja tegi üleolevat nägu. "Ära tee temast väljagi, ühed liputajad on need mehed kõik." Nooremale tundus, et päike ja häbi kõrvetavad teda ühesuguse kuumusega. "Nii kole," ütles ta.

"Jama, et ei saa enam keset heledat päeva kah rahus minna, igasuguseid haigeid jätkub igale poole." Vanem õde kohendas oma raskeks muutunud kotti, õlal oli tal sügavpunane rihmavorp. "Varsti oleme kohal, käime uuesti ujumas, teeme süüa ja õhtul istume kamina ees... Unustame kogu selle räpase maailma."

Kui nad tuttavasse lahesoppi jõudsid, läksid nad mõlemad kohalejõudmisrõõmust elevile. Kuigi jalad olid liivas käimisest väsinud, jooksid nad kibuvitsadega ääristatud rannal. Siin ja seal õitses veel viimaseid sügava lõhnaga õisi. Jooksu pealt viskasid nad kotid maha ning läksid koos vette. Nad pritsisid teineteist, ajasid taga, kukkusid madalas leiges vees ning, viitsimata kaugemale minna, jäidki sinna lamama.

"Ma pidin kevadel aborti tegema," ütles vanem õde. Ta lamas nii, et ainult ta nägu oli vee peal.

Noorem ajas end istukile ja vaatas seda veest piiratud, märjalt läikivat nägu. Juuksed hõljusid pea ümber nagu tumedad veekasvud.

"Miks?" küsis noorem.

"Kui ta teada sai, et ma last ootan, ei tahtnud ta minust enam kuuldagi. Ma ei oleks tahtnudki enam tema last... Arst, kes seda tegi, ma maksin talle hästi, oli väga ilus pikk blond naine. Tõeline daam. Ta ütles mulle, kui oli lapse välja tirinud, et see oli poiss ja et ta tuli välja ainult tükkhaaval. Just nii ütleski, tükkhaaval. Kui ma ära tulin, öeldi mulle, et võib-olla ma enam lapsi ei saa, nii pidi vahest peale aborti juhtuma... Ma ei tohiks sulle seda rääkida, aga ma ei taha, et sa oleksid minusugune loll. Ma tahan, et sa teaksid... Me oleme väga üksi, sina ja mina... Nad ei anna seda sulle mitte kunagi andeks, et sa võid inimesena neist enamat olla. Kui nad seda kasvõi veidigi kahtlustavad, jätaavad nad su maha..."

Vesi loksus aeglaselt. Keha heljus selles loksumises vaikselt kaasa. Noorem õde oli nutma hakanud vaikselt, hääletu-kibedalt. Ta tõstis peoga vett suu juurde ning jõi soolaka suutäie.

"Mis nüüd saab?" küsis ta.

"Mitte midagi. Nüüd saab minust midagi suurt. Mind ei saa enam keegi petta, parem- ja vasakpööre on mul nüüd kõvasti pealuusse taotud. Ma õpin reeglid selgeks ja panen teised marssima."

"Ma ei taha," ütles noorem. "Me oleme kohale jõudnud, kõik on nii ilus, ma tahtsin nii väga siia tulla, koos sinuga olla..."

"...ja nüüd pole miski see, mida sa ootasid..." vanem õde lasi oma pea nüüd täiesti vee alla, ta suust tõusid hõbemullid veepinnale.

"Ära ole niisugune," ütles noorem kokkunult, mõtlemata, et teiseni, vee alla, ta sõnad ei jõua.

Kui vanem õde end istukile ajas, oli ta nagu rahulik. Ta küsis asjalikult: "Mis sa arvad, kas mereveega saab pead pesta? Jäävad nad takuseks? Mul on šampoon kaasas."

"Nad on ju märjad nagunii," kehtas tüdruk õlgu.

Vanem õde tõusis ja tõi rannast šampooni. Veidi aja pärast istus noorem õde kivil ja vaatas, kuidas teise keemilistes lakkides juuksed vahumulle ajasid.

Sel õhtul istusid nad tõesti kamina ees. See ajas küll suitsu sisse ja tuld oli vaja kogu aeg tagaseina vastu kohendada, kuid muidu oli tuleleeki vaadates rahustavalt turvaline istuda. Nad olid oma võileivad enda kõrvale põrandale toonud, tee oli tulikuum ja nad jõid seda väikeste ettevaatlike lonksudega.

Vanem õde pistis oma sõrmed juustesse ja raputas.

"Pea on liiva täis."

"Kõik kohad on liiva täis," ütles noorem, pilk leekidel.

"Naljakas, ma olen praegu peaaegu õnnelik."

"Nahk lõhnab mere järele, sellepärast."

"Vist küll," oli vanem temaga nõus.

Öösel, kui väljas oli suveöö rahutu pimedus, ärkasid nad sellest, et kuulsid maja ümber kellegi samme. Nad lamasid vaikselt hingates ja liikumatult. Keegi katsus ust ja hakkas end siis rõduposti pidi üles vinnama. Uks, mis viis teisel korrusel asuvale rõdule, oli lahti. Sääsekaitseks ukse vahel olev kardin õõtsus vaikselt tuules. Vanem õde kargas püsti ning kobas kokkumusest saamatute kätega ukshaagi järele. Keegi haaras teispoolt ukseäärest kinni ja vanem õde karjatas.

"See olen mina," ütles mehehääli. "Kas ma ehmatasin teid?"

"Lollakas," vanem õde vajus vastu seina. "Kas sa oled täitsa segi läinud?"

"Ma pidin sind nägema."

"Vaata siis ja kao minema."

Noorem tõmbas end teki all kägarasse.

"Me peame rääkima, kaua sa end minu eest peidad."

"Meil pole enam millestki rääkida. Saad sa aru, enam ei ole."

"Tule, lähme alla." Rein märkas tüdruku silmavalgete väljatust.

"Ei," ütles vanem õde, rabeles käe haardele vastu, kuid läks siiski. Noorem lamas väga vaikselt. Kogu ta keha kuulatas. Aeg venis, pimedus läks sügavamaks ja siis ta kuulis, kuidas need kaks üles tulid. Ta õde ütles: "Ole tasa, ma ei taha, et ta üles ärkaks."

Nad heitsid kahekesi teise voodisse ja vana voodi kordas kõiki nende kehade hääli. Tüdruk tõusis üles, jooksis rõdule ning hüppas raskelt kukkudes mustikavarte keskele. Selle öö käis ta öösärgis Laulasmaa metsades. Iga natukese aja tagant tuli Paldiskist kaks pikka, kompavat valgusjuga ja tüdruk kükitas,

tundes end kõigile nähtava olevat. Tal oli külm ja ta lootis lapselikult, et jääb väga haigeks. Vahel ta seisatas, arvates, et kuulis oma nime hõigatavat, kuid kõik oli täiesti vaikne. Ainult merekohin ja tuule hääl latvades, üks kordamas teist.

ILMAR MIKIVER

TSÜKLIST "KAKSTEIST VALMI"

Hunt ja kitsetall

- "Vaata, tall! Need ummiskingad lasin teha sinule."
- "Emakese nahast tegid. Need ei sünni minule."
- "Vaata karuskraega jakki, selle kingin sinule."
- "Egas mõrvat lamba villgi passi hästi minule."
- "Võta siis see kannel! Suured tõega on su eest mu hooled."
- "Selle keeli ma ei puutu. Need mu vennakese sooled."
- "Saad, tall, mida iganes pead tarvilikuks tooteks. Ainult sisse astu!"
- "Ei ma astu, kriimsilm, ühti sulle õhtuooteks. Olen surma vastu."

Ronk ja rebane

See ronk, kes ooperis kord laulda soovind,
nüüd nälgis ja peaaegu kahtles endas,
kui tüki juustu, mida eal polnd proovind,
ta leidis maast ja kaselatva lendas...

Kurg ja rebane

Kurg pakkus reinule supeed teeklaasist.
Rein muigutas vaid suud, kui kurg sõi vaasist.
Rebane aga taldrekuilt serveeris,
ning mugis, kurg kui nälgis ja närveeris.

Poliitiline krestomaatia
ei ole kiitnud kumbagi neist heaks,

sest teada on, et demokraatia
ei juurdu, kui vaid üks pool sööb end seaks.

Ükskõik kui erinev on teil prognoos,
teil süüa-juua tuleb üheskoos.

Batrachomyomachia ehk hiirte ja konnade sõda

No hiired seda küll hästi ei näeks
et konn oleks nende maa emiir.
Ja konnadel jälle kroonitud pääks
ei saa mitte kuidagi olla hiir.

Eks lasknud konn põhja hiirtejuhi
ja hiired löönd mättasse konnanuhi.

Nii tore on mängida hiiri ja konni,
ja sulgi ja võmmi, pasatskit ja vonni!

Kuid teadkem, et nomenklatuura-käru
veab vana kurttum ardennimära,
kes siis, kui talle tehakse säru,
tallab nii hiired kui konnad ära.

Konnad ja kurg

Konnad tahtsid kuningat.
Nad said haavapaku.
Karjusid siis kooris: Vat,
see võib perset lakku!
See on ainult pikali,
ei tee mitte midagi!

See oli suvel, kuumal ajal
tsaaririigi duuma ajal.

Peräkõrd polnud nagu siis.
Otsas kuningate turg.
Nüüd pitseerit vagunis
saadeti neil' toonekurg.

Iga kord, kui kurg teeb kruuksu
(tõsi küll, taas kaob üks konn)
tiigist kostab konnanuuku:
"Oh mis majesteet meil on!"

Roos ja sõnnikuhunnik

Roos, juurte all haisev virtsasoon,
oma tasemel-püsi usku:
"Ja kuigi ma veidi solki joon,
ma siiski lõhnan kui muskus.
Teab, mida merelt toob homme briis?
Mus peitub ehk sala-ensüüme!
Ja üle aasade hõljub siis
mu võrratumaid parfüüme!"

Nii arvas roos. Kuid peremees
sõnnikut juurde hangus.
Ja roos oli pea üle pää sees,
sures teadmata, milles ta langus.

Kaaren ja teised linnud

Kaaren endalt mustad suled kakkus;
teiste omist vikerürbi pakkus:
rähnalt, sinikaelalt, vindilt, hüübilt,
igalt värviliselt linnutüübilt
aasalt, metsast, maalt ja merelt,
tiivast, sabast, kurguveerelt.
Valitsejana siis end serveeris,
troonisaalis uhkena patseeris.

Teised linnud, tegemata kära,
peatselt ühte nõusse trehvasid,
hetkel parajal nad kaarnalt ära
omaenda suled nähvasid.

Alles siis neid pörpis õudne taip:
et neid oli valitsenud laip.

Kärbes ja ämblik

Kärbes kelkis: "Muu on kogemata, kõik on tulnud kärbestelt, mis uus."

Ämblik möönis: "Tõsi, teie matta on kõik roiskuv – see te uuendus. Teil on teoksil üha uued rabad, uued defitsiidid, uued sabad, elupinnast üha rohkem karsti, - nii et kardinad on kõigil varsti."

"Ole vait!" kärgatas kärbes kõrk. Ämblikul siis valmis just uus võrk.

Kärbes ründas.
Ämblik tukkus.
Ämblik elab.
Kärbes hukkus.

Washington, 22. IV – 24. XI 1989

OLEV REMSU

LIIKUJA AUTOPOORTEE

KELL 12.45

[---]

Vaatleja: krapsti! on Liikuja voodist väljas, uurib, mis toimunud. Sedastaja: taas on nad minu territooriumile tunginud. Kirjeldaja: seljakott on kappi tõstetud, põrand küüritud ja poonitud, vaip tolmuimejaga üle käidud. Märkaja: laual on söök, teine taldrik on jahtumise vältimiseks kummuli peal. Jälgija: kangutan kahvliga taldrikud lahti. Hindaja: sotsialistlik püsiroog, mida vahetevahel teftelideks, siis bitkiideks ja seejärel lihtsalt kotlettideks nimetatakse. Loobuja: pealegi külm.

Uudishimulik: millal sa viimati sõid? Registreerija: eile mäe otsas. Keelaja: sa ei tohi kaks korda järjest süüa külma toitu. Jälgija: poetan prae vannitoa prügiurni, jätan taldrikud valamusse voolava tulise vee alla.

Leidja: laual on kiri! Rõõmus: laual on linnaplaan! Lugeja: "Võtsin matkariided ja mitte ihupesu, viin nad keemilisse kuuendal korrusel. Ruum nr. 666. Kätte saab paari tunni pärast. Lidia."

Lahe: pole kerge režissööride elu, kuulsusekoorem on raske kanda. Uudishimulik: kes see Lidia veel on?

Jälgija: istun kirjutuslaua taha, voldin meeldiva üllatuse lahti.

Iseloomustaja: maakaartide uurimine, sõiduplaanide lehitsemine ning linnaskeemidel näpu ja silmadega hulkumine paneb Liikuja hinge alati värisema. Väarikas: mitte teada mõne mäeaheliku nime ükskõik mis mandril, mõnd raudteejaama kolkaharul, mõnd lühikest lisajõge džunglis tundub mulle lihtsalt ennastsolvav. Ihaleja: kaugete kohtade nimedes peitub maagiline kutse, mis peibutab neid kohti külastama.

Teeskleja: aga kust ma võtan, et see on just selle linna plaan, kus ma momendil juhtun viibima? Naiivne: plaani kaanel on linna nimi. Aasija: kas sa oled jõudnud juba kirillitsatähed iseseisvustuhinas ära unustada? Soostuja: seda küll, et seal on skeemil oleva linna nimi. Variser: aga ma olen tõeline vandersell ja mul pole õrna aimugi, mis nime kannab linn, kuhu ma olen sattunud! Loogiline: on väga võimalik, et need kaks nime langevad kokku. Enesehindaja: ma ei usu, et nad hakkavad siin režissööri tillist tõmbama.

Järjekindel: aga kuidas siiski määrata kindlaks selle linna nimi, kus sa juhuslikult juhtud olema? Jantija: mine välja, silka mööda maanteed linnapiirini, vaata silti! Soovitaja: helista teadetesse, küsi sealt. Meenutaja: ühes linnas, kus ma samuti kimpus olin, ma nõnda tegingi. Mäletaja: ja teadetest vastati mulle – kui te kohe toru hargile ei pane või kui te oma rumala küsimusega uuesti helistate, siis ma kutsun kohe miilitsa.

Urija: meri on täiesti olemas, suur sinine valgete plekkidega laik idas. Silmitseja: pikk, kitsas ja käänulline fjord küünib linnasüdamesse. Sedastaja: ookeanilaevad võiksid keskväljaku äärde sõita, kinnitusotsa ümber Raekoja trepilõvi keerata. Äratundja: ja siin on mägi, mille tipus ma käisin, triangulatsioonipunktki on märgitud kolmnurgaga, must täpp sees.

Avastaja: köisraudtee kriips-punktiirjoon kulgeb kaljude, metsade ja tänavate kohal. Kogeja: olen üle sõitnud viinamarjaistandusest, tuulikust, mälestussambast, muuseumist ja restoranist. Teadasaaja: olen üle sõitnud kohast, kus majadega on kirjutatud LENIN, MIR, DRUŽBA. Lõbus: kindlasti oleks vahva elada viilkatusekujulise L-i teravas tipus.

Informeeritu: kõik kaardid on võltsitud, et vaenlase spioonid maastikul või linnarägastikus ära eksiksid. Muhe: mõnus, ma olen neile nõnda tähtis, et nad suvatsevad mind eksitada. Täpsustaja: vaenlase jaoks on sputnik pildistanud õiged kaardid, siinrükitu on koordinaatteljel nihestatud sisevaenlase kimbutamiseks – et tolle võitlusvõimet metsavennana või linnaisana halvata. Lahe: Eesti taasiseseisvumine muutis minu sisevaenlasest välisvaenlaseks.

Märkaja: ankur tähendab sadamat. Ebausklik: ankur on lootuse sümbol. Kavatseja: kui lahuks sellest linnast laevaga? Uurija: pimedas linna saabudes olin ma üsna sadama ligidal, köisraudtee viimane peatus on seal.

Imestaja: kui pikad ja kõverad päevitusrannad! Huvitundja: kas liivased või kiviklibused? Himur: ja millised neid neil peesitavad! Ihar: kas rinnahoidjate

eemaldamise mood on juba jõudnud siia varem paganlikule, siis muhameedlikule, siis õigeusklikule ning praegu laguneva kommunismi ja ateismi maale.

Plaaniurija: Lenini ja Uljanovi prospektid jooksevad paralleelselt, mõlemad lõikuvad keskväljakul Marxi ja Engelsi alleedega. Rõõmus: Kommunismi uulits viib linnakalmistule. Lootja: äkki on see meelega tehtud? Realist: ei. Parteibürookraatidel pole missioonitunnet, keegi poleks riskinud. Seletaja: tänav aina pikenes ja pikenes, surnuaed aina laienes ja laienes ning sel moel nad kohtusid. Muheleja: kedagi see värk eriti ei huvitanud, nõnda ei pannud keegi ka juhuslikku tõekuulutust tähele.

Uskuja: eales ei märgata prohvetlikku sõnumit. Kohevil: olen esimene, kes siin allusiooni hoomas.

Teadja: võimumaiad intrigandid oleksid märganutena kindlasti seda argumenti kasutanud parajasti kõrgemal pukis olevate võimumaiaste intrigantide kukutamiseks. Jätkaja: ise pumba juurde pääsenutena oleksid nad tänava viimase jupi ümber ristunud või surnuaia buldooseriga maatasa hõõveldanud, et neid ei saaks kukutada sama nipiga. Kindel: küll tagantjärele sigineb profiidilõikajaid, kes end hoiatajaiks kuulutavad ning kes teatavad, et nad ei leidnud teist teed sõnumi edastamiseks, kui kõnelda toponüümika- ja arhitektuurikeeles.

Ennustaja: Kommunismi uulits ristitakse ümber Kapitalismi avenüüks, küll te näete! Põhjendaja: venelased on ju mühakad ja emotsionaalsed, pendeldavad äärmusest äärmuseni. Osataja: täpselt nagu sina! Ennustaja: varsti uhkeldavad nad kõik sellega, et on Leninit vihanud. Kiivas: nagu Rozin.

Küsiija: miks siis mitte ristida Kommunismi avenüü hoopis Natsionaalsotzialismi bulvariks? Edasimineja: Lenini tänav saab Hitleri ja Marxi oma Mussolini nime, Kirov ristitakse ümber Röhmi, Žukov Keiteli, Vorošilov Göringi, Andropov Kaltenbrunneri, Gromõko Ribbentropi ja Suslov Goebbelsi nimeliseks! Kokkuvõtja: sõja võitja selgub pool sajandit pärast sõja lõppu.

Kaitsja: ma ei mõista, miks sa neid venelasi vihkad? Korrigeerija: mu härrad, mitmendat korda pean ma teile meenutama, et me ei asu Venemaal? Kaitsja: ma ei mõista, miks sa neid slaavlast vihkad? Poliitik: arvesta sellega, et nad on meie naabrid ja jäävad naabriteks, järelikult on mõistlik nendega viisakalt läbi saada, olgu seljataga või sada okupatsiooni. Tasuja: mida arvata rahvast, kes on õppinud massimõrtsukate nimelistes koolides, mänginud massimõrtsukate nimelistel tänavatel, töötanud pioneerimalevates igavest truudust sadistlikele timukatele?

Kavatseja: kui ma hotellist väljun, lähen kohe keskaegse Genua lossi varemetesse. Meenutaja: eelmises linnas oli Veneetsia loss. Hindaja: vapustav! Meenutaja: kõrgetel kaljudel mere kohal! Plaanija: siis ajaloomuseum, kolmandaks sadam, neljandaks kunstimuseum, siis midagi lõbusamat, näiteks delfiinide tsirkus, ning õhtul teater. Ekskursant: homme päikesetõusul mulla esimese hõike peale mošesse!

Ajaloolane: aga milleks nii kõvasti pingutada, nagu sa selle piirkonna ajalugu ei tunneks? Tark: tegemist on Vene imperialismi sümboliga. Itsitaja: mis juba nelikümmend aastat ei kuulu Venemaale.

Entsüklopedist: kõige vanemad kindlaks määratavad asukad siin on olnud tauriidid ja kimeerid, kes omavahel sõdisid ning seetõttu tapsid sküüdid nad mõlemad maha. Erudiit: sküüdid löödi minema hellaslaste, hellaslased roomlaste poolt. Õpetatu: Suure Rahvasterändamise ajal tulid siia gootid, kelle tapsid hunnid. Informeeritu: hunnidele tegid lõpu hasaarid, hasaaridele petšeenegid, noile polovetsid, polovetsid surusid kõrvale Bütsantsi kreeklased ja Genua orjakaubitsejad, need löödi minema Batu-khaani poolt. Jätkaja: esimesele tatarlastele järgnesid seldžukid, seldžukkidele päristürklased, siis jälle uued tatarlased, nende järel itaallased.

Poliitik: enne kui venelased pärast Teist maailmasõda sigatsema hakkasid... Katkestaja: mitte venelased, vaid kommunistid või sovjetid. Poliitik: enne kui bolševikud ja tšekistid pärast Teist maailmasõda sigatsema hakkasid, elasid siin tatarlased, venelased, sakslased, eestlased, bulgaarlased, tšehhid, kreeklased, juudid, itaallased, krõmtšakid, karaiimid ja nii edasi ja nii edasi. Etnoloog: krõmtšakid olid tataristunud juudid ja karaiimid juudid, kes olid kaotanud küll oma keele, aga säilitanud usu. Imestaja: ja kui kasitud olid nüüd räpased linnad! Kuulnu: kes koni maha viskas, see kongi pandi.

Teadja: mitmesugused tatarlaste grupid moodustasid 89 protsenti poolsaare elanikest ning nemad toetasid Teises maailmasõjas üksmeelselt Hitlerit – neid sundis selleks bolševismikogemus. Kokkuviija: nõnda et tänavad võinuksid kanda vabalt nende nimesid, mis sa neile panna tahtsid.

Uudishimulik: aga ikkagi ma ei saa aru, mille pärast see koht Vene impeeriumi sümbol on?

Ajaloolane: venelased jõudsid siia 1703. aastal (s.o mitusada aastat hiljem kui Eestisse), pidasid veel sadakond aastat selle poolsaare pärast Türgi, Sardiinia, Prantsusmaa ja Suurbritanniaga sõda. Vastaja: tuhanded vene kirjaniikud, poliitikud ja ideoloogid on ülistanud seda sõda, on laulnud kiidulaule vene sõdurile ja vene ohvitserile. Tark: ometi oli poolsaare hõivamine üksnes vaheetapp Venemaa tõeliste kavatsuste realiseerimisel.

Viktoriiniküsija: missugust plaanisetavat ofensiivi nimetati tsaaririigi välisministeeriumis kodeeritult *meie ajalooline ülesanne* või *meie püha üritus*? Viktoriinimängija: Türgi väinade hõivamist. Lootja: inglased poleks eales venelastele Türgi väinu lubanud. Erudiit: inglased ja prantslased kinkisid Esimese maailmasõja ajal Venemaale Türgi väinad, kinkisid võõra varanduse. Parastaja: venelastel endil ei jätkunud jaksu väinu Türgilt ära võtta, sõja lõppedes hakkas Türgi–Vene piir kulgema hoopis sadakond kilomeetrit põhja poolt.

Lihtsameelne: ma poleks eales inglastelt nii suurt äraandmist oodanud. Teadja: kohe kuuled veel suuremast!

Ajaloolane: Teise maailmasõja ajal madistasid venelased siin sakslastega. Teadja: mõlemalt poolt tapeti kõik vangid. Informeeritu: Hitler tahtis siia

rajada Euroopa suurima ja luksuslikema kuurordi. Kinnitaja: maatükid olid juba läänistatud, olid juba jagatud fašistlikele ülikutele. Paralleelitõmbaja: täpselt samuti oli tsaaririik siin kinkinud võõrast maad oma krahvidele ja vürstidele, kes kohe uhked lossid püsti löid. Asjatundja: nende losside järgi hakatigi maad kutsuma põliseks vene alaks.

Politoloog: kogu omaaegse N. Liidu territooriumi jagasid propagandistid kaheks – Venemaaga vabatahtlikult ühinenud territooriumiks ja põlisteks Vene aladeks. Vahe seisnes selles, et esimestel polnud veel kõiki inimesi maha tapetud või venestatud, teistel oli jõutud seda teha.

Ajaloolane: mõni kuu enne Teise maailmasõja lõppu kinkisid Roosevelt ja Churchill siin Stalinile vägistada ja kägistada veerand Saksamaad ning terve Ida-Euroopa. Ahhetaja: ah, milline reetmine! Kõrvutaja: kindlasti oli see Türgi väinadest suurem ja magusam suutäis.

Erudeeritu: hiljem loovutasid nad Stalinile veel tohutu tüki Aasiat.

Ajaloolane: ja kohe pärast Lääne diktaatoreilt saadud lubadust hõivata Ida-Euroopa laskis Stalin kõigil siinsetel tatarlastel kaevata suured-suured ruudukujulised augud ning iga augu juures lasti maha 400 meest, igal küljel sada. Täpsustaja: mahalaskjadki olid valitud tatarlaste hulgast, neid lubati ellu jätta. Nukker: lubadust loomulikult ei täidetud, hiljem tapsid NKVD professionaalsed kroonutimukad oma rahvuskaaslaste hukkajad.

Teadja: ja millise sadistliku lõbuga nad seda tegid! Nautija: kas hakkab kirjeldama? Nõrganärviline: jumal hoidku, ära tee seda! Ajaloolane: laibakuhilad katsid mullaga kogu veretööd pealt näinud naised ja lapsed, kes küüditati hiljem Kasahstani. Imetleja: kui alatult geniaalne! Selgitaja: nõnda oli igaveseks loodud raev ja lõhe tatarlaste endi seas. Põhjendaja: mahalastavate lapsed ihusid põlvest põlve nuga mahalaskjate laste vastu, Stalinil oli õnnestunud käima panna veritasunõudest lähtuv totaalne kättemaksuahel.

Mõtleva: tapmine on ennasttootev isepaljunev süsteem. Näitlikustaja: tapmine on nagu püstitis doominonuppude rida – esimene ümberlükatu ajab ümber kõik teised.

Jätkaja: loomavagunis küüditatavad naised ja lapsed jäeti ühes peatuskohas raudtee veepumba alla, vesi lasti jooksma. Uurinu: hommikuks olid inimesed kangestunud jäässe, laste elutud silmad põrnitsesid jääkristalle seestpoolt. Ninatark: tapmisviise ei olegi kuigi palju, neid loendatakse ja kogutakse. Informeeritu: see oli midagi uut nii maailma kui NKVD praktikas. Teadja: Stalin sattus sellest vaimustusse, kutsus uue tapmisviisi leiutaja Sidorovi (Džamiljovi) Kremliisse oma 70. sünnipäevale, jootis sadisti täis ja laskis endale ikka ja jälle kirjeldada, kuidas vesi kärelda pakasega vagunites tõusis, kuidas lapsed ja naised karjusid.

Stalin: võibolla nad siiski uppusid. Sidorov: uppusid ainult mõned, need, kes maha tallati. Enamjaolt külmusid kõik elusalt, sest vesi jäätus silmapilkselt. Stalin: aga võibolla nad lämbusid jääkestas? Külmutakse ja mõne minuti jooksul, lämbutakse aga märksa kiiremini.

Nentija: seltsimees Sidorov ei saanud Stalinilt loodetud Kangelase Kuldtähte, Stalin paljastas ta tõelise nime (Džamiljov) ja tõelise rahvuse (tatarlane) ning laskis Kasahstani jõudnud tatarlastel mehe soolikad kõhust täägiga välja lüüa, soolikaotsa kaevurakke külge kinnitada, ja mees pandi piitsa sunnil ümber kaevu lippama. Arvestaja: ta jõudis teha kaksteist tiiru enne kui soolikast tühjaks jooksis.

Asjatundja: teades islami kultuuri karmi seksuaalkombestikku, vägistati kõik Kasahstani jõudnud naised ja neiu. Uurinu: tüdrukute keeled löödi aga raudnaelaga lasipuusse, tüdrukud jäid kummargil aheldatuks, tüdrukuid koinisid tagantpoolt konvoeerijate spetsiaalselt dresseeritud koerad.

Ajaloolane: äraviidud rahva asemele aeti siia sunni viisilisel venelasi peamiselt Volga tihedasti asustatud kaldalt. Imestaja: millise loomulikkusega võtsid need platsi võõrastes kodudes, hakkasid kasutama võõraid toidunõusid ja sukavardaid! Informeeritu: praegu moodustavad venelased 70 protsenti poolsaare rahvastikust. Ähvardaja: aga juba ammu tiksus kell ka neile. Tõdeja: ükski rahvas pole seda neetud maad valitsenud üle saja aasta. Oletaja: võibolla just sellepärast Hruštšov selle maatüki ära kinkiski, et vältida täielikku krahhi? Vastaja: vaevalt. Õpetatu: ta polnud nõnda nutikas.

Nägija: aegade jooksul on siin tapetud kokku 15 820 361 inimest, neist naised ja lapsed 10 263 387. Kommenteerija: sõjameestel õnnestus tihti koos kaotaja-armeega pageda.

Õrritaja: kas sa tead, kes on ajaloolane? Ettevaatlik: noh? Õrritaja: ajaloolane sarnaneb etoloogiga, kes televiisori ees istub ning Disney animafilmide järgi loomade käitumist uurib. Usklik: umbes nõnda see on, sest kõigel on Põhjustaja ja põhjus.

Linnaplaaniuurija: oo, siin linnas pole muidugi ei Hitleri ega Mussolini tänavat, leiduvad aga kenasti Roosevelti ja Churchilli tänavad! Üllatuja: ja seda riigis, kuis välismaalasi ametlikult ignoreeritakse, kus kuskil mujal pole mittekommunistist välismaalase nimega ristitud mitte midagi.

Politoloog: need kaks erandit on tänutäheks poole maailma kinkimise eest.

Avastaja: oi, kodulinn on püstitanud obeliski maailmakuulsale marinistile, kes siin elas. Informeeritu: marinist ei suvatsenud eales randa kõmpida ning maal is merest sadakonna meetri kaugusel merd mälu järgi. Leevendaja: ta hingas siin sisse mere hõngu, selle ta kandiski lõuendile.

Kõrvutaja: kas mina hingan praegu mere õhku? Haistja: ei saa aru küll, et hingaks.

Esteet: see marinist oli kuiv akademist, kes ei vajanudki natuuri, kelle püüdlused, kui tal oleks olnud vähegi silmi peas, oleks ehtne meri rikkunud. Õpetatu: tema rakendas oma tolmuse ateljee tarkusi, talle oli öeldud, mismoodi meri välja näeb, ja ta uskus sõnu. Võrdleja: mees sarnanes teadusliku kommunismi teoreetikutega.

Hindaja: tema maailmakuulsus on kohaliku kombe järgi suuresti blufitud, Pariisis ja New Yorgis pole kellelgi aimu säärase venna olemasolust. Esteet:

tegemist oli truu kroonukunstnikuga, kes ohjeldamatult vene šovinismi ülistas, impeeriumi laevastikule, lõunaofensiivile ja Türgi väinade hõivamisele kiidulaule laulis.

Arvutaja: linnas on 411 linnaplaanile kantud tänavat, 87 põiktänavat, 17 väljakut, 11 kaldapealset, 4 prospekti ja 3 alleed. Nöökaja: täitsa tubli linn.

Pageja: siin linnas on arvatavasti meeldiv hulkuda, kohe kindlasti ei tule siin vastu ühtki tuttavat. Tüdinu: oma Eestiga eputavaid kaasmaalasi näha on lihtsalt vastik. Kiitja: siin ei tule vastu tüüpi, kes rahvustundele apelleerides piletiraha või öömaja nurub. Lohutaja: ära pelgagi! Kõik eestlased luusivad Läänes. Kinnitaja: Idas ja Lõunas viibida on energilisel eesti pürjelil lihtsalt häbiväärne.

Valija: kõigepealt mööda Kommunismi uulitsat kalmistule! Kogenu: surnuaed avab koha hinge. Mõtleva: suhtumine surnutesse ütleb kõik elavate kohta. Filosoof: saame teada, kas elavad peavad end egoistlikult elu ja maailma peremeesteks või taipavad nad siiski jagada seda au ka nendega, kes iseenda eest enam seista ei jaks. Süüdistaja: sa tikud sinna enda pärast, permanentselt surmaihalusest. Õpetaja: inimene peabki mõtlema kogu aeg surmale. Tark: tänase päeva pealiskaudne, materialistlik ja hedonistlik kultuur on unustanud surma, elab lulli lüües tühisele hetkele. Puhas: surmale mõtlemine väärtustab kõlbluse, surmale mõtleja ei saa olla mõrtsukas. Ümberlülitaja: aitab! Uudishimulik: kui palju kell on? Portreeterija: Liikuja vuntside ja habeme vahel välguvad teravad valged hambad, võimukas pilk ja pilku saatev otsustav žest lõpetavad mõttetiraadi. Jälgija: lükkan linnaplaani eemale, tõusen laua tagant. Käskija: linna! Ässitaja: ega sa onaneerija ole, kes end linnaplaaniga rahuldab, selmet linnas hulkuda? Loid: kuhu sa ometi kipud?

Vaatleja: Liikuja kõnnib mööda tuba, närib nimetissõrme küünt. Iriseja: reise häda ongi see, et pole midagi teha ja hakkab kohutavalt igav.

Seesvalvaja: kurk ja suulagi kirvendavad. Seestsignaalseerija: janu! Hoomaja: korgita veekarhvin on öökapi, selle kaela sisse on ämblik võrgu pununud. Keelaja: kraanivett küll ära joo! Hirmutaja: oled kohe kooleras! Nutikas: võta külmpapist jääd, pista tükk suhu.

Vaatleja: Liikuja avab ukse, tugev tõmme raputab kappi. Kuulja: mahla-, mineraalvee- ja õllepudeliid traatriiulil klirisevad. Sildilugeja: UVAŽAJE-MŌE TOVARIŠTŠI! UBEDITELJNAJA PROZBA – NE SORITJ, NE MUSA-SORITJ! POLJZOVANIE NAPITKOV BEZ OSOBOGO RASREŠENIJA ADMINISTRATSII STROGO ZAPREŠTŠENO. ŠTRAF 5 RUBLEI.

Jälgija: võtan õllepudeli, kangutan korgi vastu radiaatoriribi lahti, lasen jääkülmal õllepudeli külmal kurku voolata. Valvel: see jook on liisunud! Üleolev: ennemini saab koolera kohalikust õllest kui kraaniveest.

Kõrvaltvaataja: kriimud Liikuja nahal on armistunud, sinakad vorbid kuhumas. Silmitseja: laial vimmas turjal kasvavad üksikud karvatuustid, valgel trullakal tagumikul punetab värske vistrik.

Iseloomustaja: Liikuja jaoks ei eksisteeri ei väikesi ega suuri mugavusi, mis tavainimese elu talutavamaks muudavad, mees lihtsalt ei märkagi luksusunnumbri õdusust. Lihtsurelik: sihukesed peaksid ööbima vaksalipingil!

Enesemäärateleja: tegelikult ei vajagi ma kodu, mulle piisaks pidevalt vahelduvatest hotellitubadest, ma võiksin neis rahulikult oma päevad surmani veeretada. Loobuja: elu hotellides ei ahelda mind väiklaste püsiväärtuste külge. Resigneerunu: hotellides ei teki vastikuid kohustusi asjade, olukordade ja inimeste vastu. Pageja: hotellides tajud sünnimaa kemplemistest loobumise võlu.

Etteheitja: tegelikult ei ole sa tõeline rändur, sa oled hoopis fetišist! Põhjen-daja: sa kummardad reisimise väliseid märke – linnaplaane, teelt saadetud postkaarte, endaveetud kriipse kodukaardil ning viisasid ja templijälgi passis, mis tähistavad riigipiiri ületamisi. Tõestaja: nende amulettide kaudu informeerid sa ennast oma sõitudest, tunned koguni uhkust, kui kaugel oled sa käinud. Lisaja: ja oma tüütute postkaartidega, millega sa tuttavate kirjakaste ummistad, nõuad sa teistelt, et nemadki sinu sõitude üle uhkust tunneksid.

Enesejälgija: riietun seljakotti pakitud valgesse džiiinülikonda. Haistja: puhta pesu karge lõhn lummab. Dändi: puhtad ja moodsad rõivad tõstavad tuju, peletavad eemale tühisest enesessesüübimisest. Väljuja: astun koridori.

Konstruktiiivne: mida ma sulle eile öösel õpetasin? Meeldetuletaja: võtit keera ust nihutades, siis tabab lukukeel auku piidas! Kuulja: koridoris surisevad harvad päevavalguslambid, kulunud vaip ei summuta samme. Tõdeja: akendeta ruumis ei ole kella- ega aastaaegu. Kirjeldaja: poleeritud, nummerdatud ja elutud ukсед mõlemal pool kätt tekitavad mõistatusi – mis elu elatakse nende taga?

Ebausklik: otsi õnnearvu! Manitseja: ära tee seda, võid sattuda õnetu peale. Instinktiivne: kui kaheksasaja kuuekümneme kolmest lahutada... jagada... liita... Realist: kutsu ometi mõistus koju! Irvitaja: ega sa unustanud tänase horoskoobi järgi kontrollimast, mida sa tohid ja mida sa ei tohi teha?

Kuulja: tolmuimeja undab kõrgetel toonidel. Märkaja: 877. toa uks on lahti. Sissepiiluja: kummargil ja sitskleidis koristaja kraabib vaipa imiharjaga, õhuvoolik maona jalge ees keerdus. Omaettehoidja: peab märkamatuult mööda lipsama. Pelgur: võibolla seesama koristas minu tuba, sel juhul peaks vist nagu tänama. Üksik: ma ei soovi kontakte. Silmaja: koristaja udemeis huulil mängleb hea tuju muie. Oletaja: võibolla räägib ta endale anekdoote? Keelaja: ära pea teisi endasarnasteks hulludeks. Ema: sina ei mõista kunagi, et inimesel on hea meel teha tööd. Kõrvaltvaataja: tühjad viina- ja konjakipudelid – saagi ja jootraha – on ta korjanud kandevõrku. Sotsioloog: kas sissetulek pudelimüügist kuulub jäägitult talle või peab ta seda jagama hotellisisese maffiaga? Väiklane: võrdle, kas see tuba on sinu omast parem või kehvem! Nimetaja: Lõbusate Koristajatega Hotell.

Vaatleja: Liikuja kõnnib lohisevate suusatajasammudega edasi. Portreteeri-ja: Liikuja habemes jõhkardilõug volksub vastu rinnakorvi. Kirjeldaja: koristatud tubade praht on laotud jõupaberist kottidesse ning tõstetud uste ette

koridori. Päevavaras: enne on see sodi sorteeritud kasulikuks ja kasutuks. Logard: kasulik on personali kõrvalteenistus, millest aga osa direktorile tuleb loovutada, muidu pannakse sulg sappa.

Imestaja: mida kõike ei jää hotelliküllastajatest maha! Poriseja: kotisuudest vahib välja ülesjooksnud silmadega sukkpükse. Allakäinu: ajakiri, esikaanel brutaalsete rindadega Neitsi Maarja Jeesuslapsega, kel noku vinnas. Nautleja: kakased mähkmed. Imetleja: kahest otsast näritud leivapäts. Dekadent: mustjas, eboniidist käeprotees, küünteta sõrmed konksus. Esteet: määrdeõline lutipudel. Huviline: mäng "Reis ümber maailma".

Kuulja: pika kaebleva kriuksuga avaneb 887. toa uks. Ehmataja: uksest väljub coca-cola-särgis, kõduneva tuhmjashalli ninaga ning punaka, katmata tühja silmakoopaga isand! Märkaja: mees tassib paremal õlal valget puitristi, mille põikitalale on kirjutatud tänane kuupäev. Küsija: kas see tähistab surma või süüdi? Oletaja: võibolla nii seda kui teist.

Ristikandja: "Vennas, suitsu!"

Vennas: "Kahjuks ei ole."

Suitsusoovija: "Mine too siis poest! Mina olen teise grupi invaliid ja sina pead mulle suitsu tooma!"

Vennas: "Juba lähengi."

Teise Grupi Invaliid: "Too siis juba viina ka, üks tee minna!"

Tähelepanija: ristikandja kaob tuppa. Jälgija: liigun edasi. Kirjeldaja: pisike ja kõhn, suurte päikesepillidega mees tõukab kõrge pesukoormaga käru. Kuulja: kodarad kääksuvad. Silmitseja: kärumehe punalaigulistel põskedel kasvab tüügastena mitu päeva ajamata habe. Hoomaja: ta on nii lühike, et ulatab vaevu käru ülespidi kaldus käepidemest kinni võtma. Ülbe: see sell nurub kaastunnet, on just ekstra sellepärast vale ameti valinud.

Uje: kuidas vältida kohtumist ainukese tuttavaga, Korrusekorrapidajaga? Lootja: võibolla on juba uus vahetus? Vaatleja: Liikuja tõmbub igaks juhuks kümnu, kõnnib käru kõrval käru kiirusel.

Kärumees: "Mis sa, naljatilk, seal küürutad, hüppa peale! Või ma vähe olen joodikuid restoranist numbrisse vedanud!"

Elamustejahtija: Hüppa! Utsitaja: maru on! Statistik: vaat, see kogemus sul puudub, käruga sa sõitnud veel ei ole.

Korrusekorrapidaja: "Härra režissöör, härra režissöör! Kuidas teile toit maitses?"

Pettunu: ei õnnestunud end varjata, pesukoorem on ikkagi madal. Silmitseja: üliõpilasohu piiga hoiab kuumal päevalgi suurrätti õlgadel. Seiraja: ta mustad kulnud jooksevad otse ning on meelegahtadel ülespoole kaardu. Üllatuja: ta on kolmanda silma kohale kesklaubale torganud musta täpi. Puberteet: indiaanlannad on seksis klass omaette.

Režissöör: "Väga. Täna toomise eest. Kui palju ma teile võlgnen?"

Toidu Toonu: "Oh, mis te nüüd! Meie hotell on uhke, et teie suvatsete meil peatuda. Ja meie kanname kõik kulud. Kas saite kõhu täis?"

Silmakirjateener: "Jaa. Väga täis. Väga täis. Väga maitsev toit oli. Veel kord – suur tänu. Ja andke andeks, kus teil puhvet asub?"

Juhataja: "Otse edasi, ümber nurga ja vasakule. Ma palun vabandust, et ma teie tuppa koputamata sisse trügisin."

Andestaja: "Pole viga."

Vabandaja: "Kust pidin mina teadma, et teie parajasti vannis sulistate, kui teie telefonitoru laual hoiate?"

Režissöör: "Just. Just. Ma olen ise süüdi. Aga mul oleks veel üks tagasihoidlik küsimus... kui tohib."

Korrusekorrupidaja: "Just teejuhatamise ja vastamise eest ma saangi palka."

Režissöör: "Õelge mulle siis, palun, kus on tuba number 888."

Teejuhataja: "Miks teil seda vaja läheb?"

Liialdaja: "Mul elavad seal tuttavad maopüüdjad. Tahaksin nendega mõne sõna juttu puhuda."

Ametnik: "Ma näitaksin teile seda tuba hea meelega, aga meil ei ole nii suurt numbrit. Oleksime me seda teadnud, et te kunagi siia tulete ja sellist tuba tahate, me oleksime võinud lasta selle spetsiaalselt teie jaoks arhitektidel projekteerida ja ehitajatel ehitada."

Otsija: "Kahju, et ei ole. Aga kas maopüüdjad on olemas?"

Korrusekorrupidaja: "Ei ole ei maopüüdjaid ega madusid. Hotelli ei tohi üldse koos loomadega siseneda. See häiriks ju teiste inimeste elu."

Jälgija: noogutan ja hakkab astuma puhveti suunas. Vaatleja: päikesepillides lühidavõitu kärumees ootab Liikujat, tervitab otsekui vana sõpra.

Tervitaja: "Kuule, kas sa oled välismaalane?"

Eestlane: "Seda küll."

Küsija: "Siis oled sa kibe kõri."

Kibe Kõri: "Raske öelda."

Kärumees: "Oled, oled! Ära hakkagi salgama. Mina olen ka kibe kõri. Kuule, kas sa oled režissöör?"

Välismaalane: "Mõnes mõttes kindlasti."

Kibe Kõri: "Siis oled sa veel kibedam kõri. Näe, puhvet on siin! Mine ja tõmba nosu täis, ma tulen sulle pärast järele ja viin su käruga koju. Ja sinu pool paneme alles tõeliselt kõva käraka."

Režissöör: "Või nii."

Kojuviija: "Muide, omade vahel. Too tuba on täitsa olemas, on maopüüdjad, mõlemad kõvad korid, ja on maod. Kõik on olemas. Ma pärast räägin sulle. Aga ära karda, maod pääsevad väga harva puurist lahti. Sind nad ei nõela, sa oled režissöör!"

Kirjeldaja: puhveti ukse ees on trellid, uks ise plekiga vooderdatud. Imestaja: kas tõesti püüavad näljased hordid aegajalt siia sisse murda?

Kuulja: tühi kõht koriseb. Lahe: jõua selgusele, kuidas korin tekib, treeni nipp kätte ja hakka kirjutamise asemel kõhurääkimisega leiba teenima. Osataja: oled edukam! Lõbutseja: saad viimaks ometi kuulsaks ja rikkaks ning ikkagi omal erialal – eneseväljendamisega. Tundja: stopp! Seessuunaja: sa pead

minema peldikusse! Nurkatõmbuja: aga kuidas ma möödun neist kõigist uuesti nagu vana loll? Konstruktiiivne: mine seitsmenda korruse kaudu!

KELL 13.50

Enesejälgija: istun oma toas roosakal klosetipotil. Tundja: prill-lauata äär soonib paljaid kintse. Kirjeldaja: valged, kortsus džiinipüksid on maandunud sandaalidel, taskuklapid tolknemas väljapoole, keerdus traksid põrandal vedelemas. Seesvalvaja: Liikuja kõhulihased suruvad soolikaid, soolikad kitsenevad.

Portreterija: kurrud mehe laubal silenevad, lotid põsel tasanevad. Rõõmustaja: Liikuja alati tusane ilme lööb särama. Vaatleja: koristajamutt on toru tagant eemaldanud kusest märgunud ajalehed, seinale on riputatud taskumoodi linane tuhmvalge kott. Kirjeldaja: kotile on punase lõngaga tikitud rahvuslikku ornamentikat ja kanu karjatav kõrge harjaga kukk. Kuulaja: kärisev väljahingamine peatub hetkeks, kostab rõõmsaid, artikuleerimata häälightsusi. Nautleja: õrn värin läbibistab pressingust kananahas ihu.

Haistja: ninna lööb magus kõrvetatud suhkru ning hurmav sooja ja värske keerusaia lõhn. Teadja: korrus allpool asub pagaritöökoda, lõhn immitseb WC-sse laiade toruaukude kaudu.

Esteet: 1929. aastal korraldasid Bunuel ja Dali tõelise revolutsiooni – nad näitasid oma filmis "Kuldajastu" sittuvat naist. Vaimustuses: varem oli naine füsioloogiata ja sootu madonna, pealegi õhkamiste ja rumalate müütidega ümbritsetud. Lummuses: Bunuel ja Dali andsid kõrvakiilu avalikule arvamisele, kinkisid naisele keha ning vabastasid naise tobedast kultusest.

Portreterija: valuline pingutuskramp pigistab Liikuja otsmikku, huultel lahvandab hele naer. Kommenteerija: Liikuja lapseilmes peegeldub iga tema meeoleolu ja mõte. Heino-Herbert Rozin: see tattnokk ei oska oma tundeid taltsutada ja kavatsusi varjata.

Isa: kuule, kõrge tegelane, kui sa mu väimeheks tüürid, ehk suhtleksid siis minuga veidi viisakamalt ja kavalamalt? Varjaja: mul polegi midagi taltsutada ja varjata, ma olen aus. Ene Hölderlin (sen.): kellele su ausust vaja läheb? Mis su aususest kasu on olnud? Heino-Herbert Rozin: peale laiskuse ja luhtumiste kavala põhjendamise? Hindaja: enesepetjast valelikumat inimest polegi olemas.

Ene Hölderlin (sen.): ausa inimesega ei taha keegi tegemist teha, sest tolle käitumine ja otsused on mõjutamatud. Pole ju mingit garantiid – aus inimene võib hakata järsku näägutama ja võib üritusele koguni selja pöörata, kui ta leiab, et asi ei sobi kokku tema kõlblusprintsipiidega. Aus inimene võib osutada reeturiks. Ja kõiki vihastab välja see, et too aus tüütus pakub alati oma hinnangu välja kui tohutu uudise, mille peale keegi ei tule. Nagu teised ei teaks, et nad parajasti sobi teevad. Heino-Herbert Rozin: sa, Liikuja, hüppad ühest paradigmast teise, astud maailmast maailma nagu läbi seinu. Kultuuris ja poliitikas pole ausust, on vaid immanentsed eesmärgid. Ausus sinu mõistema-hus kuulub tavainimese käibeelu juurde, et reglementeerimisega veelgi liht-

sustada tolle niigi lihtsaid suhteid omasugustega. Ene Hölderlin (sen.): kultuur ja poliitika ongi igavene šlikerdamine ja intrigeerimine.

Heino-Herbert Rozin: võhikud, kes asja ei mõista, topivad kultuuri ja poliitikasse hinnanguid nõndanimetatud aususe, eetika, korralikkuse, viisakuse, rõivastuse, perekonnaelu ja muu sarnase alusel. Ene Hölderlin (sen.): inimene ei saa maalist või lavastusest aru, ei viitsi isegi näitusel või teatris käia, aga tikub ütleva, et too kunstnik või lavastaja on kehvake, sest käib inetult riides. Ene E. Hölderlin: või ei oska kurameerida või kannatab vaid vähe viina visata.

Heino-Herbert Rozin: sina kui literaat võiksid vabalt olla varas, sinu tekste ei muudaks see ei halvemaks ega paremaks. Ainult kui tobe publik haisu ninna saaks, et sa kaubahallis õlut näppamas käid, kuulutaks jalamaid nõndanimetatud ausa mehe sinust paremaks kirjanikuks, sest tekstide võrdlemine ja hindamine käibki pööblile üle jõu.

Tõdeja: küllap on Jumal hügieeni poolt, kui ta potilistumise nõnda mõnusaks on loonud.

Portreeterija: prillid hüppavad Liikuja ninal, meelegohal paljastub roosakasvalge, nõrgalt päevitunud prillisangaalune viirg. Kuulja: lahtise rõdu-, esiku- ja WC-ukse kaudu kostab Liikujani suurtööri kümnete kirikukellade ülevpidulik helin. Nägija: täna maetakse kohalikku maffiabossi.

Heino-Herbert Rozin: tahad ma ütlen sulle, miks sa poliitikasse pürgijana kärinal läbi kukkusid? Õlakehitaja: noh, olgu pealegi, lase kuuldavale! Heino-Herbert Rozin: erakonnasisestest asjalikest poliitilistest suhetest otsisid sa sõprust, tahtsid familiaritseda kabinettides ja büroodes.

Paljastaja: sõprusepakkumine oli Liikuja salakaval riugas. Halastamatu: hiljem oleks ta sõpruse arvelt endale tasuta teeneid tinginud.

Trööstija: mind ei valitud, aga sinust, Rozin, korjasin ma kolm korda rohkem hääli. Eneselohutaja: ja ma jäin vabaks. Ene Hölderlin (sen.): jälle slaavilikud tühjad sõnakõlksud! Heino-Herbert Rozin: verbaalsete ikoonide, sümbolite ja butafooria arutu kummardamine! Nii riigi kui indiviidi vabadusel on eesmärk ja ülesanne, vabadus on pragmaatikale alluv nähtus. Vaba ei olda millestki, vaba ollakse millegi jaoks. Ene E. Hölderlin: ema ja Heints, mis on teil venelaste vastu? Mulle just venelased meeldivad.

Provokaator: ent kui kellelgi turgatab pähe, et autoritaarne režiim suudaks võetud ülesandeid ja eesmärki paremini täita kui vabadus? Heino-Herbert Rozin: siis tuleb loomulikult valida efektiivsem kord, vabadust ei tohi fetišeerida, vabadus pole anarhistlik nähtus. Kui ohje veidi karmimalt peos hoida, siis on ühiskond juhitav. Demokraat: vale! Mõtleja: diktatuur oma monoliitsuses allub kõige enam ajastu juhumõjudele, küll loovad aga tsensurid ja õuelaulikud diktatuuri ajal juhitavuse näivuse. Lisaja: demokraatial on lõtk – see on näiline korralagedus – mis loob inertsuse, viimasest tekib viivitus ja kõhklemine ning nende abil ongi ära hoitud äkki avanenud valeteele pöördumine.

Vihane: demokraatia pole muud kui keskpärase juhmardi hääle jahtimine! Ebaleja: teie laveerite, püüate hääli ja organiseerite toetajaskonda, mul on aga

piinlik oma tütregi kiindumust endasse soodustada, mulle tundub see kahtlase eneseupitamisenä ja teenimatu profiidi lõikamisenä. Ene Hölderlin (sen.): poliitik peab olema võitleja.

Kohmetu: mul on lausa häbi kedagi käskida ja keelata, kellelegi oma tahet peale suruda. Mäletaja: Liikujal oli lapsepõlvest peale sant, kui teda klassiorganisaatoriks valiti või kui poisid ta musketärikamba pealikuks panid. Uje: minu meelest tähendab valitsemine teise inimese valikuvõimaluse ja vabaduse ahistamist. Heino-Herbert Rozin: kui tead, mis on hea ja mis on halb, siis niisugusi probleeme ei teki.

Eneseimettleja: ma olen objektiivne, ma olen demokraat, ma annan sõna mõlemale oma vaenlasele. Allakriipsutaja: ma isegi ei tsenseeri neid. Sügavpaljastaja: tunnista üles, et tegelikult pead sa end kõige paremaks. Sa oled veendunud, et kord saabub sinu tähetund, mil kõik võim sinu kätte koondub. Õhutaja: ja siis võid sa kätte maksta nii proua Hölderlinile kui härra Rozinale. Nägija: sinu mõtetega vendi on Eestis täpselt 6491. Ennustaja: ja kaks neist saavad võimu. Paljastaja: aga seniks mõtled sa välja endale vaenlasi, et põhjendada nõndanimetatud esialgset varjusolekut. Ironik: rahuldad oma arhekrstlikku kompleksi olla süütult kannataja.

Heino-Herbert Rozin: kas sa tead, mida peab tegema poliitik, kui ühel hetkel selgub, et seni ustavaim liitlane – nota bene, ma ei ütle sõber, sest poliitika ei tunne sõprust – on ta reetnud. Ene E. Hölderlin: peaks jalaga vastu perset andma! Heino-Herbert Rozin: ei, mu kallim! Poliitik on reetmise ette näinud, ammu abinõud tarvitusele võtnud, nüüd kohendab ta lipsu, naeratab ja läheb ning surub reetja kätt. Ene E. Hölderlin: vastikud variserid! Ene Hölderlin (sen.): sina, Liikuja, tõmbud aga masendusest nurka, hakkad haavu lakkuma ja oma naba vahtima. Heino-Herbert Rozin: poliitik peab olema tugev ja võitlev. Resigneerunu: kuidas te üldse viitsite suhtuda, midagi heaks või halvaks tembeldada? Heino-Herbert Rozin: nagu ma elada viitsin, nõnda viitsin ma ka mõelda.

Kõrvaltvaataja: pressimise hõlbustamiseks kergitab Liikuja end kandadest kokkusurutud jalgadel, hoiab parema käega potiäärest, et säilitada tasakaal. Tundja: ääre soonitud laiad vaod kintsudel huugavad mõnusalt.

Ene Hölderlin (sen.): tunnista üles, et sa oled tahtnud mind tappa! Eitaja: ei ole! Abikaasa: sa, Ene, hindad mind tavalise inimese mõõdupuuga. Ema: sina aga oled geenius, eks ole? Ja mina ei osanud geniust kasvatada, on nii või? Ene Hölderlin (sen.): ma kutsun oma sõbrad kokku ja lasen sulle lihtsalt kere peale anda! Apatne: palun kutsu ja lase!

Kommenteerija: Liikuja ei taju elu hinda, kui proua Hölderlini sõbrad ta ka surnuks kolgiksid, siis üksnes vabastaksid mehe enesetapmise vaevast. Kahetseja: mul pole auahnust, pole edevust, on vaid ükskõiksus ja reisituhin. Täpsustaja: põgenemine reaalsusest. Mäletaja: kui Liikuja nooruses sportis, siis oli tal alati piinlik teistest ette joosta ja võita. Heino-Herbert Rozin: euroopalik maailm on rajatud eneseteostussoovile ja hierarhiale. Eduka inimese edu on ühiskonna ja kaasinimeste edu. Tung võrdsusele sünnib laiskusest.

Imestaja: Liikuja ei kaitse ennast ka laimu ja intriigide eest. Osataja: ta loodab, et käegalöömises aadellust aimataks. Seletaja: Liikuja enesekaitseinstinkt on kängunud loendamatuks kaotusis. Kinnitaja: harjumus peksa saada ja solvatud olla on pööranud Liikuja närusust väärtustama.

Lihtsurelik: sihukesed rõlged tüübid kägistaksin ma oma käega ära, siis saab maamuna ometi rämpsust lahti.

Lõõpija: mõnikord Liikuja siiski nõuab enda vastu lugupidamist – ainult et veel tegemata tegude eest. Paljastaja: oma mõtetes ta imestab, et teised ei ela tema edukujutelmaades, ei austa teda kui võitjat. Kõigil aladel.

Ene Hölderlin (sen.): Liikujat tuleb kogu aeg suskida ja kiusata, lõpuks ta murdub ja alistub. Ema: küll mina olen proovinud, aga ei aita siin ei ussi- ega püssirohi. Temaga saab ainult siis elada, kui sa lased tal kogu aeg rahu kušetil põõnata. Ene Hölderlin (sen.): veel mõjub hästi, kui ta ligidal paberit krabistada või muidu kaua kohmitseda, siis ta vihastub ja kergitab oma paksu tagumikku pisut ülespoole. Ema: kõik noomimised on talle nagu hane selga vesi. Ene Hölderlin (sen.): eriti ei salli Liikuja otsimist. Peab astuma tema tupp, seal lauasahtlite või kapiustega kolistama ja kääksutama ning kaua-kaua tuhnima. Siis ta viimaks reageerib ja seab end mujale lösakile. Inimesi enda ümber tuleb üldse pidevalt terroriseerida, siis muutuvad nad närviliseks ja hakkavad eksima. Peab kasutama osavalt nende vigu, ja nad ongi sul peos. Tülpinu: see on väärt plaan, aga mida sa nende tühjadega peale hakkad, kui nad sul peos on? Heino-Herbert Rozin: aga see ongi poliitika, see ongi tee võimule! Ene Hölderlin (sen.): näiteks Liikujale peab minema teise tupp järele ja seal peab lösakil mehe suskimist jätkama. Peab olema süstemaatiline, muidu pole mõtet. Lõpuks ometi tõstab ta pilgu viletsast raamatust ja avab suu.

Häiritu: kuule, Ene, ma saan aru küll, et sa teed seda meelega. Ene Hölderlin (sen.): sul pole vähimatki õigust okupeerida poolt korterit ja keelata teistel seal käia. Order on minu nimel, mina maksan üüri ja võin olla, kus tahan. Leplik: need on vanad nipid, mõtle midagi uut välja! Ene Hölderlin (sen.): mina olen sinust andekam ja sina elad minu kulul. Eneseohjeldaja: ma ei ela ju! Ja ka seda olen ma tuhat korda kuulnud. Sa otsid skandaali! Tegelikult ei ihka sa muud kui mürgeldada! Heino-Herbert Rozin: ise ei saa oma naisest jagu, aga volikokku tikkusid küll. Kelle kamandada sa seal oleksid jäänud?

Ene Hölderlin (sen.): ma tahan, et mulle pisutki tähelepanu pöörataks! Kas mina olen siis mööblitükk, kellest välja ei tehta? Literaat: aga ma pean ju homseks retsensiooni valmis tegema. Ja see nõuab vaikust. Lõpetame täna ära, mõni teine kord, kui rohkem mahti, siis skandaalitseme ühe närvistikutäie selle koha pealt edasi. Ene Hölderlin (sen.): sinu jutukeste ja kirjatükkide üle itsitavad kõik. Sa oled andetu grafomaan, ja sa elad meie arvelt. Kirjutusmasingi on minu isa ostetud. Kaval: näe, siin on sulle kviitung, et olen sulle tuhat krooni võlgu. Ene Hölderlin (sen.): tänan. Ja tütre nimele kirjuta teine. Ene E. Hölderlin: ema, mulle pole seda paberilipakat vaja. Ene Hölderlin (sen.): võta, võta! Kunagi, kui meil õnnestub see elajas siit välja ajada, siis esitame need kõik kohtule. Ene E. Hölderlin: ema, niisugusi võin ma sulle ise kümme tükki

kritseldada. Ene Hölderlin (sen.): sinu isa on nõnda loll ja edev, et tunnistab need kohtus omaks, ja siis me saame kätte kõik, mis ta meile võlgu on. Öiglane: aga ma ei ole ju sentigi võlgu! Ene Hölderlin (sen.): sa oled meid lihtsalt paljaks varastanud!

Isa: jäta laps mängust välja, nori ainult minuga! Ene Hölderlin (sen.): see polegi sinu laps! Vihastaja: sedagi olen ma kümneid kordi kuulnud! Raevukas: sul puudub täielikult fantaasia, sa ketrad vahetpidamata üht ja sama plaati. Ene Hölderlin (sen.): sul endal puudub fantaasia! Vaoshoidja: täna sul ei õnnestu mind endast välja viia. Enesetaltsutaja: sa susid asjatult. Ene Hölderlin (sen.): kasi välja minu majast! Imestaja: kuidas sul kunagi ei teki kahtlusi oma tegude ja otsuste õigsuses? Käre: nõnda jultunult enesekindel inimene peab olema alaarenenud.

Ene Hölderlin (sen.): mida sa eales ka ei ütleks, ma ei nõustu sellega iialgi! Äge: mina ostsin selle korteri, kust sa mind kolm korda päevas välja ajad. Mina! Pöörane: ja kirjutusmasina ostsin ka mina! Meeletu: Võta aru pähe! Ene Hölderlin (sen.): mees peabki kõik ostma. Mina jälle kirjutan sinu eest sinu kirjatükke. Teotatu: ja sa oled seda teistelegi rääkinud? Ene Hölderlin (sen.): Loomulikult! Mida ma pean siis tegema, kui sa raha koju ei too! Minu teenitud raha, mis sulle honoraridena välja makstakse, lakud sa oma õllesaalides maha! Pingemaandaja: kas sa saaksid öelda kolm lauset ilma valetamata? Riiakas: sa oled patoloogiline valetaja! Väljakutsuv: ja milline õudne agressiivsus! Solvaja: kui kaitsetu ja kui agressiivne! Terav: ja milline tappev kadedus! Liialdaja: enneolematu! Ülbe: sa oled kade oma mehe peale! Toores: sa oled kade perekonnasiseselt! Kõrk: sa takistad mul töötamast, sest kõik mu saavutused teevad sulle haiget.

Ene Hölderlin (sen.): sul, sital, ei olegi mingeid saavutusi! Haavaja: ja varsti, kui ehk tütar endale tähelepanu tõmbab, oled sa kade tema peale ning kuulutad igal pool, et sina kirjutad tema luuletusi. Jõhkard: sul on kõige ilgem iseloom, millist ma eales olen kohanud. Ene Hölderlin (sen.): sa oled kaabakas, grafomaan ja impotent! Alatu: lastekodust pärit lurjus! Närakas: õelus, edevus ja kultuuri ümber tilbendamine on tapnud sinus ema ja naise. Ene Hölderlin (sen.): kas mina siis ei kuulu kultuurimaailma? Näitlejad on teie meelest ilma ajudeta puped, jah? Ma olen kolmanda põlve intelligent, sina aga oled agulipätt, kes sündis kodus, kus polnud ainukestki raamatut! Ema: meil oli kaks raamatut – aedniku ja raudteelase käsiraamat. Ühte lugesin mina, teise oli isa maha unustanud.

Ene Hölderlin (sen.): sina ei tohi öelda, et mina olen lastekodust pärit. Õel: aga sa oled ju! Nurjatu: sa ei ihka muud kui domineerida – seda sa seal lastekodus õppisid, et mitte mahatallatud olla. Jälk: sa ei taha olla ei ema, perenaine ega näitleja, sul on üksainus vajadus – olla liider! Mats: ei raasugi ausust, ei kübetki eetikat ega tagasihoidlikkust, sa unustad oma soo, sind huvitab ainult võim ja see, et sind mõnes rāpases ajalehes kiidetaks. Meeldetuletaja: sa nõudsid, et mina laulaksin su rollidele kiidulaule! Ene Hölderlin (sen.): aga miks sa ei võiks seda teha? Kõik organiseerivad endale vastukaja,

pealegi on meil erinevad perekonnanimed. Protestija: see oleks šlikerdamine! Kindel: see poleks aus! Otsustanu: mina oma käsi tellimustööde ja valetamisega ei määri! Abikaasa: pealegi pole ma pärast abiellumist mitte ühtki sinu rolli näinud. Isa: mina hoidsin õhtuti kodus tütar!

Ene Hölderlin (sen.): sul endal oleks lihtsalt kade meel, kui mind ajalehes kiidetaks, sellepärast sa ei kirjutagi tükkidest, kus mina esinen. Rääkija: pauhti! Lööd oma reied pärani iga tühisemagi leheneegri ees, kes su nime artiklisse topib, olgu või kriitilise varjundiga. Manitseja: ära omista teistele enda mõtteid! Raevunu: näitleja edevus on viinud meie perekonnaelu krahhini. Ema: silma otsaski ei salli ma kultuuriinimesi, nad teevad ainult valskust. Mõirgaja: ja te peate veel salamisi arvestust, kellest ajalehed kirjutavad rohkem, kellest vähem. Parastaja: sellepärast lavastajad sind tükkidesse ei võtagi, et sa püüad juhtimist endale haarata ja kogu kuulsuse oma nimele krabada. Põlastaja: ja siiski rahuldad sa enamuse oma võidu- ja edevusambitsioone kodus, sest mujal saad sa pidevalt vastu näppe. Süüdistaja: kodu on sulle ropendamise, kaklemise ja hüsteritsemise koht, kus sa võid, kõõginuga ähvardavalt peos, oma meest une pealt ehmatada. Arutu: sul ei ole võimeid, ei ole andekust, on ainult auahnus ja enese valitsejaks pidamine, nende najal püüad sa valetades ja intrigeerides trügida maailma, kuhu sa ei kuulu.

Heino-Herbert Rozin: ennast üles töötada on kole tüütu, märksa kergem on konkurentidele kõikaid kodaraisse loopida. Intrigeerida on mõnus ja imelihtne, peab vaid kõigile määratud informatsiooni enda käes hoidma ning seda jupikaupa jagama nendele, kes sulle samaväärt infot jagavad. See ongi kogu poliitikakavalus. Soostuja: enese tükkhaaval ülestöötamine on mullegi järe, selles peitub mingit tobedat kuulekust ja orjameelsust, ühiselureglite usinat kintsukaapimist. Paljastaja: sulle peab rikkus ja au taevast ühekorraga sülle langema. Ene Hölderlin (sen.): kas nüüd tulete kahekesi ühe kallale? Pihkuitsitaja: ja sina lootsid tütre asemel Rozina voodisse kobida?

Pinnija: tunnista üles, et su naisel on õigus – sa oled igatsenud teda tappa. Variser: ei ole. Mõönaja: ainult pisut. Eneseõigustaja: oma käega mitte. Küünik: taas laiskus, taas lootus, et keegi sinu asemel asja joonde ajab. Nentija: logard ei viitsi isegi kurja teha.

Ülestunnistaja: kuulates raadiost liiklusuudiseid neil hommikuil, mil proua Hölderlin pole kas esietenduspuumelungidelt või võtetelt koju jõudnud, olen mõelnud, et ettelõetud avariiohvrite hulgas võiks olla ka tema nimi. Pihtija: olen välja vaadanud ka hea naise oma tütre emaks. Selgitaja: lihtsa lahutuse puhul jääks ju tütar tema juurde. Eneseõigustaja: ma lihtsalt ei kannata ta kojutulekustseene, räpast räuskamist ja ähvardusi kõiki maha tappa.

Meenutaja: tütar pidi esimese kuivere ilmumisel kreespsu saama. Nördinu: ema oli lavaedust tiivustatuna unustanud talle teada andmast!

Taganeja: pärast surmasoovi sisimas on mind kohutanud matuste arvatav tülikus ja kulukus ning ma olen tahtnud, et proua Hölderlin elus püsiks. Nöökaja: sa oled tõeline humanist! Peavangutaja: matuste nõmedus ja kallidus produtseerib altruismi.

Ümberlülitaja: aitab! Portreeterija: Liikuja vuntside ja habeme vahel välguvad teravad, veidi kollakad hambad, võimukas pilk ja pilku saatev otsustav žest lõpetavad mõttetiraadid. Kiirustaja: kui palju kell võiks olla? Kõrvaltvaataja: Liikuja torkab käe linasest paberikotti. Võpataja: kott on tühi! Seesregistreerija: sõrmeotstest käib läbi ehmatusevõdin. Ringivaataja: ei kotis ega peldikus ole ainsatki tükki paberit. Hädaldaja: varsti lasen, hais taga, seltskondades ringi. Enesekaristaja: siis olen lõppude lõpuks põhjusega kõigi poolt hüljatud.

Vaatleja: Liikuja tõmbab vett. Kuulja: vaikus. Fikseerija: vett ei tule, rammus mägi jääb unitaasi aurama. Esteet: vaid silmakirjateener kirtsutab siinkohal nina. Jälgija: püksid pahkludel, tipin lühikeste sammudega esikusse ja sealt tupp. Kirjeldaja: vaip tolmab eredas päikesekiirtevihus, lamp laes põleb laisalt. Otsija: millega sooritada vajalik operatsioon? Leidja: ainuke paberist ese on kohaliku linna plaan. Vaatleja: Liikuja võtab laualt linnaplaani, suundub tagasi WC-sse.

Enesekontrollija: mida vanemaks ja paksemaks, seda raskem on pühkima ulatuda. Võitja: tulen ülesandega siiski toime ja viskan kasutatud linnaplaani potti. Jälgija: püüan veel kord vett tõmmata – tulemuseta. Hügieeniline: ja kus käsi loputada?

KELL 14.05

Jälgija: lükkan lahti trellitatud puhvetiukse. Kuulja: alapiit kriibib lävepakku. Ehmataja: klähviv, tige sõim peatab mind. Kõrvutaja: paras paariline proua Hölderlinile. Esteet: su skandaalid on haledad, kommunaalsed, proua Hölderlin! Kunstnik: skandaalid olgu originaalsed. Kõrk: nõnda originaalsed, et kõik neid edasi räägiksid. Strateeg: et sinu nimi kõigil kogu aeg suus püsiks.

Räuskaja: "Kuhu sa, koerapoge, tikud! Kas sa ei näe, et peied!"

Koerapog: "Ei näe."

Silmitseja: naise kortsus ja tigelal ninal kasvab sünnimärgil hall ja harali karvatort, naine muigutab leebid ja lihavaid huuli. Vaatleja: naine võtab paksud, paljude odavate klaassõrmustega käed põlle alt välja, sorteerib klõbis-tades plastimass-silte baariletil, leiab kõrgest riidast selle õige, tõstab üles ja näitab. Sildilugeja: RESERVEERITUD. Ühiskonnauurija: olen veendunud, et neil on välja arendatud selliste siltide tsentraliseeritud tootmine ning et see on neil kõige rentaablim majandusharu.

Köögimamma: "Selliste asjade peale peab ise tulema. Kas sa nüüd usud? Kohe hakkam laudu katma, rahvas juba surnuaialt tuleb."

Vaatleja: naine sorteerib silte edasi, leiab veel õigema. Lugeja: VAIKUST, PEIED! Portreeterija: Liikuja pupillid ahenevad piluks, silmaterral läigahtab raev, seejärel kaval omakasupüüdlik helk, siis kuri võitjamaie. Tõgaja: ja surnu on ka juba surnud. Šlikerdaja: rõhu slaavi külalislahkusele, mängi naise toitjainstinktile!

Manguja: "Ma olen välismaalane, ja kole-kole kaugelt. Tulen otse Türgist. Teie Venemaa on mulle alati kangesti meeldinud, ja kui nüüd siin süüa ka saab,

siis meeldib veel rohkem. Ma olen nii näljane, et võiksin teie surnu ka nahka pista. Ja ma maksan hästi."

Mammi: "Siin pole praegu Venemaa. Siin oli Venemaa ja siin saab olema Venemaa, aga praegu on kahjuks midagi muud. Kas sa maksad valuutas, kui sa välismaalane oled?"

Meelitaja: "Loomulikult valuutas – teie valuutas. Mina pean rubladest ja karbovaanetsitest väga lugu."

Valuutahimur: "Kas sul siis muud raha ei olegi? Võibolla sa polegi päris välismaalane, oled siitsamast Baltikumist? Need Baltikumi omad mängivad alati välismaalasi."

Turtsakas: kommunist Rozin vahest mängis kommunismiajal välismaalast, ausad inimesed seda ei teinud.

Näljane: "Näe, ära vahetasin kogu raha."

Puhas: igal sammul aina valetad ja valetad. Tegija: kui tahad midagi korda saata, pead olema alatu – kasvõi pisutki. Eneseõigustaja: mis sul muud üle jääb? Põhjendaja: oma elu eest seista on iga inimese kohus. Hirmutaja: nagu nad teada saavad, et sul on dollareid ja Saksa marku, nii võtavad nad su kõri pihku. Järeleandja: aga katsu võimaluse piires vähem valetada! Eetik: kes on valetanud ainus kordki, jääb valetama igavesti. Hoiataja: valetamine tekitab neuroose, ja neurooside all kannatad elukõige sa ise. Manitseja: näe, proua Hölderlin on ainult üks suur neuroosihunnik, ei muud. Ümberlukkaja: kannatad ainult siis, kui sa ühel ja samal ajal valetad ja üritad aus olla. Küünik: valeta kogu aeg, ole teadlik kaabakas, siis pole sul mingeid piinu, kõhklusid ega neuroose.

Valuutahimur: "Lollisti tegid, et sa enne ära vahetasid. Kindlasti sind peteti. Meil Venemaal petavad kõik kõiki. Kus sa siis vahetasid, pojake?"

Pojake: "Piiril."

Uudishimulik: "Kas Türgi piiril?"

Laveerija: "Täpselt Türgi piiril."

Usutleja: "Kuias sa sinna Türki pääsesid?"

Vigurdaja: "Istanbulist."

Pinnija: "Aga sinna?"

Tögaja: "Ankarast."

Mammi: "Istu sinna."

Jälgija: võtan nurgas palmipuu all valgel plastmasstoolil kerge suvelaua taga istet. Vaatleja: Liikuja nõjatub korjule, sirutab jalad pikalt välja. Kuulja: ettevaatust ringutamise, korju juba nagiseb! Vaatleja: naine tatsab kööki. Kuulja: kollase tutiga sussid sahisevad põrandal, pilliroost rippisirm klõbiseb. Haistaja: ninna löövad ahvatlevad praelõhnad. Statistik: sa pole sünninud 26 tundi. Meenutaja: viimati kugistasid mäe tipus külma konservi. Kuulja: köögis taotakse kastruleid kokku ja sõimeldakse hüsteeriliselt. Kohmetu: võibolla oled sina selle rõveda pragamise põhjustaja? Teadja: ei, see on vene elustiil, see on permanentne ülevenemaaline räuskamine, mis ei katke eales ja mis saadab inimest hällist hauani. Ironik: nõnda puhkavad nad oma krussis närve

välja. Soovitaja: kisenda ja lõuga sinagi, kohe tunned, kuidas mure lahtub ja südamel saab kergem. Nuriseja: proua Hölderlinil on see oskus käes, sul mitte.

Välgahtaja: okupatsiooni all sooritasid eestlased neliteist roima päevas, taasiseseisvudes juba 142. Mõtestaja: vabadus on nagu Jumal, kes ei hooli termodünaamika teisest seadusest, ja muudkui lisab kõikjale energiat.

Kirjeldaja: laes ripuvad pompöössed kroonlühtrid, hallikasvalged dolomiitseinad on dekoreeritud Hellase-teemaliste poleeritud ja põletatud puidust bareljeefidega. Vaataja: on pinnutõmbaja, on kaarikulsõitja, on jooksjad ja odaheitja. Esteet: bareljeefide motiivid on laenatud amforatelt, ent tervikud on osadeks lahutatud, pildid on kaotanud klassikalise rütmi ja hoo. Kriitik: amforate uhkelt alasti mehed ja naised on puritaanne võim riietanud ajastupäratutesse kostüümidesse. Ennustaja: kauane silmakirjalikkus põhjustab siin kunagi koletu erootika- ja pornobuumi, põhimõtteliselt samasuguse, missugune oli Hellases. Informeeritu: muide, siin ongi olnud kunagi ehtne polis. Kaks ja pool tuhat aastat tagasi. Kommenteeri: orjade orjalikkus ühendab neid kaht kultuuri, ent Hellase ülikute vabameelsus lahutab. Siin on praegu ülikudki orjad. Kirjeldaja: amforamotiividega vaheldumisi on paigutatud laguneva impeeriumi nõndanimetatud liiduvabariikide vapid, mis monoliitsuse ja alandlikkuse märgiks on enam-vähem ühesugused. Psühhiaater: tavaline vapifetišism. Mõni virutab nõõrilt naistepesu, teine on hull võimuaatribuutika vastu. Suskaja: sina määrid kodus fanaatiliselt atlast, tõmbad kaartidele katkendlikke ja kriipsjooni, punktiire ja lainelisi jooni. Linnad ja peatuskohad märgid ristidega. Paljastaja: siin ongi sinu reisimiste põhjus – marsruuti valides mõtled sa alati, kes saab ikka uue ja pika joone kaardile sikutada.

Pilkaja: noh, kas ENSV vapp võtab sind heldima, ikkagi tükike kodu kaugel maal. Vastaja: ma läheksin ja kisuksin selle seinalt maha, viskaksin tükkideks. Kreedo: ma vihkan vene šovinismi! Vaidleja: mis šovinistid nad on? Näe, orkestri trummidel puha ingliskeelsed kirjad! Seletaja: nad põevad kummalist sümbioosi oma rahvuse jumaldamisest ja selle häbenemisest, venelusega kekutamisest ja oma vene päritolu mahasalgamisest.

Kokkuvõtja: vene toretsemine, vene maitsetus. Hindaja: kulukas ja kallis, tulemuseks rämps ja eklektika. Esteet: sellel suurel ja kultuursel rahval puudub täielikult interjööri- ja disainikultuur. Täheldaja: ma pole näinud oma elus labasemaid asju kui vene mööbel ja sisustus. Asjatundja: seegi kõrts – milline suur ja nelinurkne, soppide ja vaheseintega absoluutselt organiseerimata koppel! Heino-Herbert Rozin: slaavlaste põlgavad nurgas üksijoodikuid ning mingis separees omaette trimpavaid intiimseltskondi. Sajataja: sina, vana kagebežnik, ole vai! Heino-Herbert Rozin: Lääne õiglusmeel ei lubaks esitada tõestamata süüdistusi. Järelikult kannad sa endas vene meelelaadi. Haavaja: ja seda tuled ütleva sina, endine keskkomiteesitikas ja Moskva ees perssepugeja! Heino-Herbert Rozin: just sinusuguste abil kütabki KGB üles hirmu- ja kahtlustamismaaniat, mürgitab õhkkonda. KGB on saatanlik värk ja tema võidab alati. Ka siis, kui agent juhtumisi vahele jääb. Sel juhul on diskrediteeritud organisatsiooni, mida nuhiti, ning puhutud taaskordselt lõkkele legend KGB

kõikjalolekust, mis tolele asutusele on vajalik oma hirmule rajatud prestiiži tõstmiseks. Kui aga agent vahele ei jää, saadab ta kasulikku informatsiooni, mis kulub juudatööl ära. Taoti aga polegi nuhke, kahtlustajad näevad kõike läbi mustade prillide, ja atmosfääri mürgistuminegi on tegelikult KGB võit. Veendunu: sa pead olema nuhk, teisiti pole see võimalik. Heino-Herbert Rozin: väga venepärane lähenemine.

Etnoloog: slaavlastel peab olema kõik nähtav, kõik peab toimuma kollektiivi kontrolliva pilgu all – nagu oli külakogukonnas. Utreerija: see peaks viima grupiseksini, mida lõbusalt harrastati ka Hellases. Teadja: ja igal pool, sest kõik rahvad on kunagi elanud ühes koopas, ühes tšummis, ühe aju peal või ühes kambris. Heino-Herbert Rozin: ka intsestist peeti lugu. Kas sa kuuled, härra Liikuja, et intsestist peeti lugu. Vaikija: ei kuule. Informeeritu: bolševikud kuulutasid alul kristliku abielu iganenuks, uue ühiskonna vaenlaseks. Nägija: grupiseksis kiimles juba nende suur iidol Lenin, tema partnereiks olid kõige ustavamad parteilased, siseringi liikmed.

Kirjeldaja: aknaid katavad kuninglikud rüüškardinad, kirjatud veiniplekkidest ja pulverisaatoriga surnuks mürgitatud kärbseist. Teadja: kardinad varjavad vaate merele. Seletaja: venelased on ikkagi mere vastu ükskõiksed, olgugi et tungisid oma esimese mereni nelisada ja siinse mereni kakssada aastat tagasi.

Vaatleja: läbi rippsirmi ilmub köögimamma, kandikul praad, tirinatäis kartulisalatit, kaks tühja klaasi ja poolik pudel viina. Kitsi: ei tea, kui palju see maksmata läheb?

Söögitooja: "Miks sa, pojake, sinna nurka varju ronisid? Seal ei istu keegi!"

Eurooplane: kumb valib koha, kas teenindaja või teenindatav? Jälgija: jään vaikides valitud laua taha palmi alla. Silmitseja: mammi vesihallides silmades läigahtab arusaamatus ja pahameel. Jälgija: ohkamisi sammub ta minu juurde, asetab toidu ja viina lauale, valab pudeli hooletu professionaalsusega tühjaks, kummassegi klaasi kolmveerandtäis. Kirjeldaja: pudel kirmendab jääpisaraist. Ema: need on langenud naised, kes viinaga õiendavad. Või siis kultuuriinimesed, kes oma lapse igale poole maha jätavad. Õrritaja: õige! Kultuur toodab surma ja hukku! Ässitaja: ainuke kultuurne imetaja on kõige suurem liigitapja ja kannibal.

Väiklane: huvitav, kas mul tuleb maksta ka selle eest, mis tema ära joob? Silmitseja: naine krutib järgemööda kõiki kaheksat sõrmust lihavates sõrmedes, jääb nukraks ja heldinuks.

Toostitõstja: "Surnuviin. Vaata, tal on sees sidruniõis. Kadunuke armastas sidruniõiega. Tema terviseks! Hea inimene oli."

Teine Toostitõstja: "Kes see kadunuke oli?"

Vaatleja: klaasid kõlksuvad kokku, Liikuja rüügab. Hindaja: hüva jook, õis annab juurde roosimaitse.

Esimene Toostitõstja: "Ma ei tea. Kuskilt kaugelt. Välismaalane."

Täpsustaja: "Võibolla Baltikumist?"

Ükskõikne: "Võibolla. Ta oli välismaalane, kes mängis kodumaalast."

Vaatleja: mammi veereb taas sirmi taha, naaseb puhta taldriku, kulbi ja lusikaga, kühveldab kulbiga kartulisalati taldrikusse.

Hoolitseja: "Ma tean, et välismaalased ei armasta kausist süüa. Söö, pojake, söö. Surnusalat on viinaga hea, ma tean küll. Pane äädikat juurde! Ja nüüd proovi seda. See on maopraad! Kas välismaal seda ongi?"

Nägija: see mutt on kohaliku tapmisinstituudi juhtivteadur.

Kugistaja: "Maopraad! Mina mõtlesin, et angerjas."

Toitja: "Ei. Mao oma. Vene hing on suur ja lai. Venelased on halvad, väga halvad. Aga venelased on ka kõige paremad maailmas."

Kommenteerija: dostojevskilik omamüüt, mida neil on õnnestunud levitada endi hulgas ja kogu maailmas. Mõtlik: omamüüt, mis õigustab kõike.

Venelaste analüüsija: "Mina ise olen vahel halb, vahel hea. Kuule, kas sa tead, mida jaapanlased AIDSihaigetega teevad? Teadmahimuline: "Ei tea seni."

Jaapani Spetsialist: "Panevad nad suure laeva trümmi, veavad siis laeva merele ja uputavad seal ära. Ja õigesti teevad. Sellepärast Jaapanis ongi puhas, et nad niimoodi teevad."

Sööja: "Aga kuidas nad uputavad?"

Rääkija: "Seda mina ei tea. Tulistavad ühe asjaga."

Sööja: "Kas kamikazega?"

Oletaja: "Vist küll. Ma ei tea."

Seletaja: ksenofoobne ühiskond sünnitab elust okstraadi taga košmaarseid legende, mis teinekord ajakirjandussegi jõuavad. Paralleelitõmbaja: ja ometi iseloomustavad need legendid eelkõige rääkija kodumaa mentaliteeti. Defineerija: öeldu on ütleja autoportree. Tõdeja: praegust õhutab tagant vere- ja tapahimu. Täpsustaja: ja moodsa tänapäeva vihkamine. Iroonik: kummati saab tema jaoks positiivseks üks moodsamaid maid – Jaapan –, millest ta loomulikult mitte midagi ei tea.

Söönu: "Palju ma võlgnen, vanaemake?"

Toitja: "Ise tead."

Püगतav: kõik, kes tiirlevad ümber teeninduse ja teeninduse sees, on varastamise peal väljas, on ahnusest rikutud. Kooner: see mutt võiks ju võõrast viina, võõrast praadi ja võõrast salatit tasuta jagada – aga ei, tema peab varastatud kraami pealt veel kasu lõikama. Lahe: ise sa varastada ei julge, ja teistel ka ei luba! Hoiataja: ära soovi kostitatud olla, ära soovi elus mitte midagi ilma saada, pikapeale muudab see inimese kerjuseks. Sotsioloog: üleüldise ühisomandi mõiste teeb varastamisega mõnevõrra lubatavaks, päris võõrast vara ju polegi. Alp: ta võiks kasutada juhust helduse demonstreerimiseks, pealegi saab ta seda teha peieliste kulul, surnu sugulaste raha eest. Hindaja: aga pisut eetilise inimene on ta küll. Arusaaja: tal on kegem, sest ta on pannud sinu hinda määrama, ta oleks nagu osa süüdist sinu peale veeretanud, sind nagu kaasvarastajaks teinud. Lõbus: minu osa on selles, et mina olen läbiviija, mina pean oma käega omast taskust tema jaoks varastama. Realist: ära omista teistele inimestele enese mõtteid. Õpetaja: pea meeles, et sa oled sedavõrd eluvõõras ja pime,

et sa ei suuda kunagi aimata isegi vestluspartneri kavatsusi ja suhtumist. Manitseja: ikka sa liialdad, arvad, et nad kas armastavad või vihkavad sind. Parastaja: su enesearmastus ei luba sul endale tunnistada, et nad on sinu vastu täiesti ükskõiksed.

Maksja: "Kas viis tuhat rubla sobib?"

Toitnu: "Ise tead, kas said kõhu täis või mitte."

(Järgneb)

KAIDO OLE

Mõistan kunsti kui teatavat erilist suhet iseenda ja ümbritsevaga. Selline määratlus annab loominguks vabad käed ja eri tõekspidamistest sõltub, millised on tulemused ning kuidas need sobivad kokku ühiskonnas kehtivate normidega. See on oluline küsimus, millele jään vastuse võlgu, sest ma ei tunne lõpuni iseennast, kuid iga uut tööd tehes mõtlen paratamatult sellele, sest olenemata kui kaugel piiridest tegutseda, on vajalik tajuda kogu võimalikku loomingu ruumi. Midagi tehes pean ma võtma seisukoha nii selle suhtes, mis käsil, kui ka selle suhtes, mis jääb väljapoole, ning konkreetne teos sünnib kahe poole vastastikusel mõjus. Kuldlõike reeglil kohandades – teose algelemendid asetuvad üksteise suhtes nii, nagu tervik asetub kogu loomingu ruumi suhtes. Täpsustuseks: algelementideks loen ma neid materjale, mõisteid ja tähendusi, mida kas kasutan otseselt või pean silmas terviku loomisel.

Järgnevalt kunstiliikidest, süsteemist, kus iga loodud nähtus viiakse üldise- ma nimetaja alla vastavalt domineerivatele tunnustele. Miks ma sellest kirjut- an? Küllalt levinud tundub olevat seisukoht, et lahterdamine on teoreetikute pärusmaa ja praktikud ei sõltu sellest kuigivõrd. Tajun, et selline juba klassi- kaline kunstiteooria, mille osa on ka see elementaarne liigitamine, on sedavõrd juurdunud ja mõjukas, et tema ignoreerimine on praktiliselt võimatu. Töötades mingi kinnistunud mõiste mõjuväljas, osaleb ta loodud struktuuris minu tahtest sõltumatult. Olles ise püüdnud end mitte identifitseerida ühe kindla kunstili- giga, katsun ma siiski alati määrata oma lähtepunkti üldlevinud mõistete suhtes ja kasutada kunsti tüüpudeleid teadlikult oma mängu osana, anda neile kindel roll terviku kujundamisel.

Olen väitnud end taotlevat originaalsust. Jään selle juurde ning püüan seletada, mida antud sõna all mõistan ja miks see mulle tähtis on. Kõigepealt panen ma kokku mõisted originaalsus ja loomine, viimase aga omakorda mõistega kunst. Looming eeldab materjali ja ajaloolise kogemuse uues vormis kasutamist, või ma ei saa aru, mis on loovus. Kui ma otsustaksin otsimisest loobuda, siis taanduks kogu võimalusterohke mäng praktiliselt olemasolevast sobiva mudeli väljavalimisele, mille järgi tööle asuda. Taotledes originaalsust

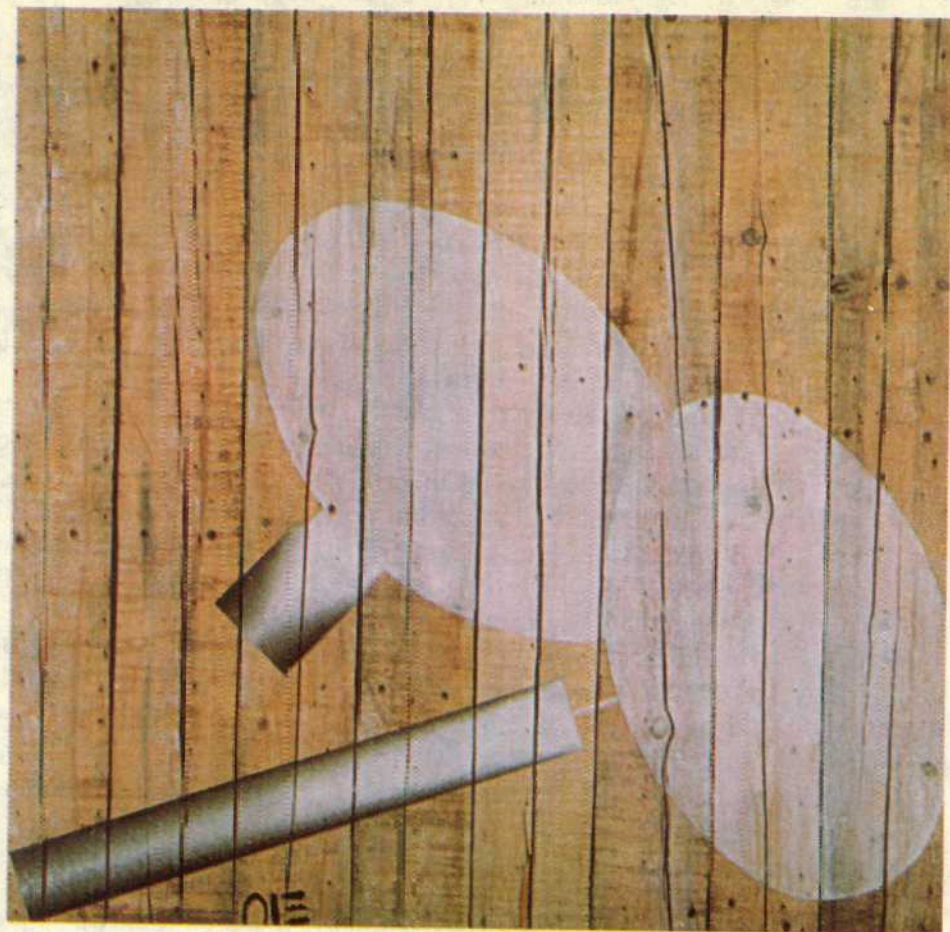
pean silmas süsteemide, mitte komponentide uudsust, kuna viimane on küsitav. Avangard on põhimõtteliselt juba kogu eksisteeriva maailma tähistanud kui potentsiaalse kunstivahendi ja on vaid aja ning vajaduse küsimus, mil see igal üksikul juhul kasutamist leiab. Teoreetiliselt on tee lahti, avastusmoment sel tasandil on välistatud.

Paar sõna eraldi veel maalist. Jagan selle omapärase fenomeni kaheks, üks osa, milles ta on suveräänne, on niinimetatud maalilisuus, mida ma seletaksin kui koloriidi ja värvimassi esteetilist tasakaalustatud kombinatsiooni. See on spetsiifiline tulemus, seda ei saa sellisel kujul esile kutsuda mingite muude vahenditega ja ülejäänud maailma areng puudutab ta positsioone minimaalselt. Samas on selline *status quo* pärssiv, sest eristatavaid võimalusi, mida poleks kasutatud, jääb järjest vähemaks ja süsteem saab täis.

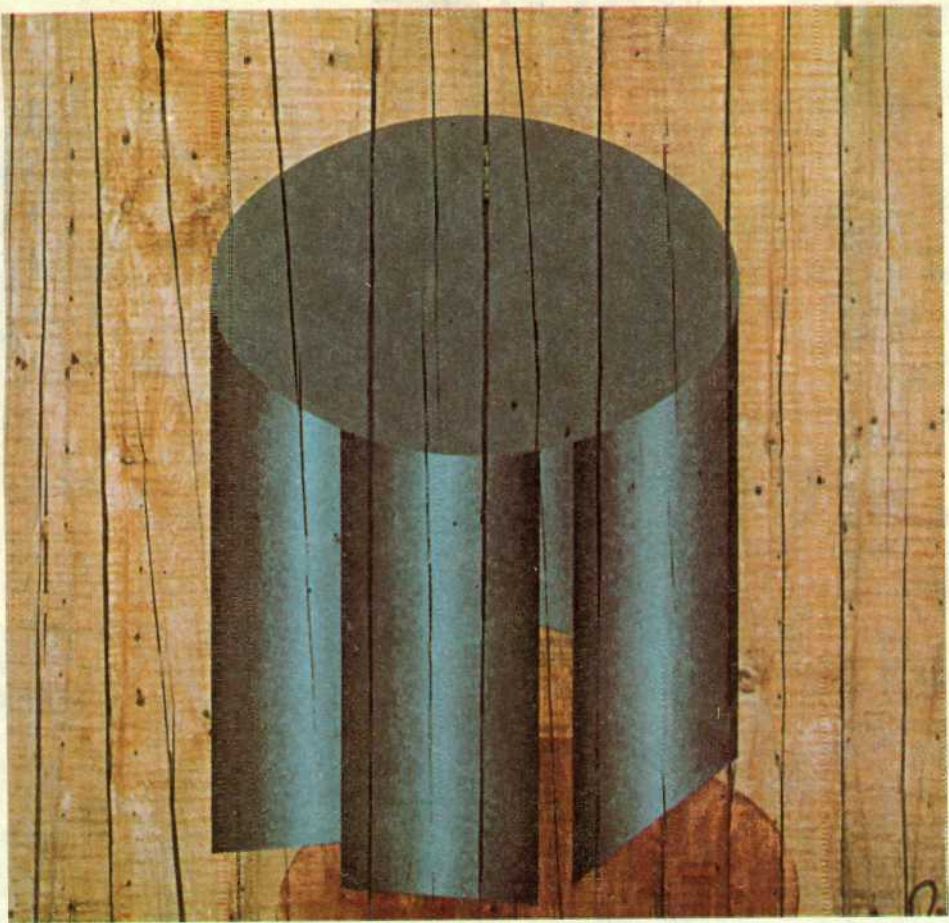
Teine osa oleks tinglikult maal kui jutustamise vahend, jutustus läbi pildi. Selles osas on maali seisund läbi teinud väga suured muutused ja tänaseks on ka üks kohmakamaid meetodeid antud ülesande täitmiseks, selline muutus annab aga ühele ja samale nähtusele iga kord uue tähenduse ja hetkel mõjub maalitehnika puudulikkus käesoleva sajandi avastuste ja võimaluste foonil juba lummavalt. Uued vahendid, mis lasevad lugusid jutustada tunduvalt kiiremini, efektiivsemalt ja tõepärasemalt, annavad maalile taas šansi.

On veel üks väljend, mis esineb tihti koos sõnaga "kunst", see on ilu. On küllalt erinev, kas ja millises tähenduses keegi sellist mõistet kasutab, kuid ise olen leidnud ta olevat väga sobiva tähistamiseks üht teatud taset aine organiseerimisel. Pean ilu kui süsteemi madalamaks ja primitiivsemaks astmest, kus tõeliselt pääsevad maksvusele kunstile omased küljed. Areng toimub suunas, mille lõpus on täiuslikkus, absoluut – ükskõik, kuidas seda nimetada. See on universaalne olukord, kus valitud algmaterjal funktsioneerib süsteemina veatult, kajastades omal kombel maailma aluseks olevat ideed. Kirjeldatu on kõrgeim tase ja ma ei arva, et selleni oleks võimalik jõuda, kuid ma väidan, et ilu on selles protsessis üks vaheetapp, kust tuleb edasi minna. See probleem tuli mul meelde maalikunsti üle juureldes ja just seoses koloriidiga, kus on eriti suur ahvatlus arendada süsteem välja ilu tasandini ja panna sinna punkt.

Olen siin tõlgitsenud enda kogemusi ja tähelepanekuid, rääkides mõnest küsimusest, mille suhtes on välja kujunenud oma seisukoht. Kindlasti ei saa öelda, et eeltoodu moodustabki minu loomemeetodi ratsionaalse poole, arutlesin probleemide üle nende meenumise järjekorras ja siinkohal tõmban joone alla. Need on üksikud küsimused paljudest, millest olen olnud sunnitud mõtlema, et üldse püüda kunsti teha, ja paljud lahtised otsad on seletatavad sellega, et see ei pea olema iseseisvalt eksisteeriv teooria, vaid üks komponent minu eesmärgiks olevas kunstisüsteemis. Samas kasutasin meelsasti juhust mõttearenduste kirjapanekuks, kuna see nõuab täpseid formuleeringuid ja võimaldab materjali viia uude kvaliteeti, mida mälus on raske saavutada.



Kaido Ole.
Nimeta XXIX. Puit, õli. 150x150 cm.
1993



Kaido Ole.
Nimeta XXVI. Puit, õli. 150x150cm.
1993.

HEIE TREIER

"Puhta lehe" kunst: Kaido Ole objektid

Kaido Ole maalid tunduvad seisvat väljaspool aega, kohta, traditsiooni, ruumi. Nad ei haaku mõne meile teadaoleva teooriaga, ei haaku kogemusega ega praeguse ühiskondliku olemisega, ei haaku mõne esteetilise süsteemiga. Tema maale pole võimalik isegi puhtnaivselt imetleda, sest silm näeb vaid ükskõikset külma kujundit, mis on küll puhtalt läbi maalitud, pintsliõmme pintsliõmbe haaval, aga sellest ei jää järele katarsist või emotsiooni, tunnet, mida (maali)kunstist sageli otsitakse. Muide, oma varasemate tööde maalimiseks on kunstnik kasutanud isegi kammi pintsli asemel, rõhutades veelgi taotlust saavutada mingi nihetus. Kaido Ole ei maali lõuendile, vaid külmale tundevaesele vineertahvlile. Või karvasele, hõõveldamata pinnaga puulauale. Ja piltide pealkirjad on mittemidagiütlevad: "Pealkirjata". Sellega on ta teinud justkui kõik temast oleneva, et end lahti raputada ajaloost ja mingitest publikupoolsetest soojadest ootustest, mida iga noore maalija puhul tavaliselt tuntakse, ning saavutada mingisugunegi individuaalne sõltumatus, nii palju kui see üldse on võimalik.

Lugedes aga teksti, mida Ole on galerii "Luum" näituse saateks kirjutanud, leiame huvitavaid seisukohti, mis tegelikult haakuvad vägagi praeguse situatsiooniga kunstis. Tegemist on mõneti trotsliku taotlusega saavutada "puhta lehe" seisund. Teadlik taotlus ise on aga parim indikaator, mis näitab: selle kunstniku puhul EI ole tegemist "puhta lehega". Sest tema aju on juba lapsest saati piisavalt loputatud erinevate võimukate ideoloogiatega, ükskõik kas kunstis või ühiskonnas.

Ning kuigi iga ideoloogia esitleb end viimse instantsi tõena, on praeguseks ammu selge, et mitte ühtki ideoloogiat pole võimalik lõpuni usaldada. Ja mitte ükski ideoloogia ei too seda õnne, mida ta kuulutab end toovat. Õige sageli on ideoloogiate taga hoopis kellegi omakasu. Niisiis on 20. sajandi lõpu kunstnik kõike muud kui *tabula rasa*. Ta on eelkõige skeptik, kellel on raske uskuda mingeid etteantud tõdesid. Järelikult ta ei saa maalida nii nagu osa tema eelkäijaid, nagu on kunstiajaloo loengutes ideaalina välja toonud professor Voldemar Vaga: maalijaile ülim seisund on maalida nii, "nagu lind laulab".

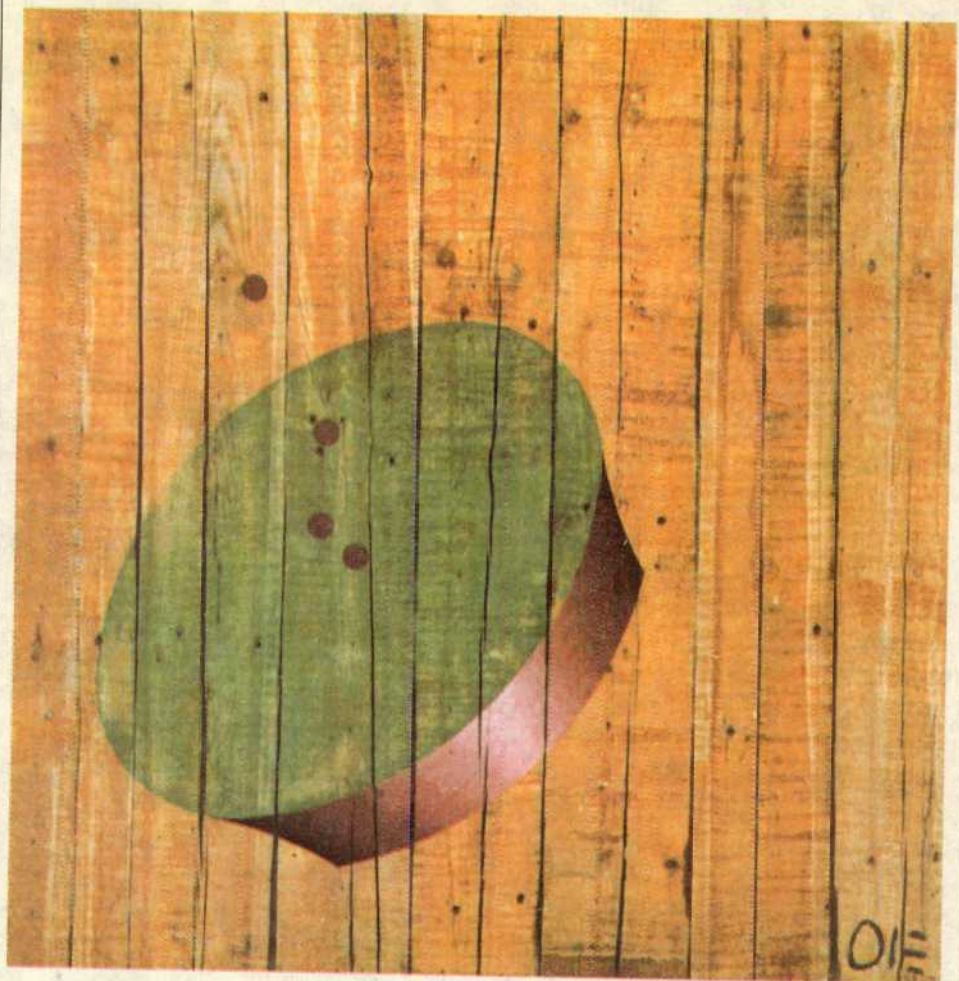
20. sajandi lõpu kunstniku ahistused tulenevad kas sotsiaalsetest pingetest või teadmisesest, et tal pole lootustki end maksma panna mingite leiutistega vormikeele või kunstitehnika vallas – kõik on enne teda juba ära leiutatud. Tal pole lootust võidu joosta üha täiuslikumaks muutuva kõrgtehnoloogiaga. Tema ideed, kui nad on midagi väärt, röövitakse temalt ja nad lähevad ringlusse anonüümses kultuuritööstuses (tõsi, Eestis pole see veel probleem). 20. sajandi lõpu kunstnik peab järelikult end kuidagimoodi kaitsma, kas siis ükskõiksusega, küünilisusega või maksimumini viidud naiivsusega, nii et see ärritab.

Kaido Ole näib otsivat kunstis mingit puhtust, taolist puhtust, mida taotlesid modernistid. Modernistlikus mudelis kujutati ühiskonda ja kunsti ette redelina, mis tõuseb taevasse, mille lõppeesmärk pidi olema utoopia. Kõik seljataha jäänud redelipulgad olid ajalugu, madalam tase, määratud hallitamisele. Edasi võis minna üksnes vankumatult ülespoole, ilma tagasi vaatamata, muul polnud justkui väärtust. Ja selle, millel polnud väärtust, võis hävitada. Redeliks oli "progress", ka kunstis. Kaido Ole "modernsus" ei ole ometi seotud destruktiivse taotlusega olla totaalne, tema modernsus pole anakronistlikult üksühene. See on leebe, pehme, ilma revolutsioonilisuseta, binaarsete opositsioonideta ja vägivallata modernsus. See on postmodernne modernsus.

Kaido Ole ei näi aga eriti usaldavat ka postmodernsust, eriti kui seda tõlgendatakse vanast harjumusest mingi järjekordse totaalse ideoloogiana. Postmodernne mudel kujutab ühiskonda ja kunsti ette igasse suunda laiuva tasandikuna. See tasandik ei vii mitte kuhugi või õigemini viib kõikidesse suundadesse korraga, sest ümberringi on silmapiir. Jõud on hajutatud, detsentraliseeritud. Utopia ehk suur narratiiv on surnud, ta on end kompromiteerinud, ta ei too ju mingit õnne, vaid uut kannatust ja vägivalda, mis ei lahenda maailma vastuolusid, vaid akumuleerib neid.

Niisiis jääb Kaido Ole kunst kuhugi vahepeale, see esitab üht võimalikku käitumismoodust ajal, mil käitumismoodus tuleb endale ise leiutada. Sellises käsitluses näeme ta kunstis ka jäägitut umbusku mis tahes kollektiivsete müütide, spekulatsioonide vastu, ta justkui üritab neid "ületada" või üle mängida individualistliku taotlusega saada "puhtaks leheks". Nii võtab Kaido Ole appi sellise mooduse, et rebib end lahti isegi vanadest traditsioonilistest sõnadest! Ta keeldub nimetamast oma tegevust "maalimiseks", vaid ütleb selle asemel "loomine". Ta ei nimeta oma maale maalideks, vaid ütleb nende kohta "objektid". Ta nimetab kogu oma tegevust "maalimise maalimiseks", mis tähendab, et postmodernsel ajal elades ei pääse kunstnik nii või teisiti mööda traditsioonidest ja tal on raske isegi mängida "puhast lehte". Kaido Olet eriti – juba oma perekonnanime tõttu.

Ning tulemus? Kõigi nende labürindis ekslemiste tulemusena näeme Kaido Ole näitusel üllatavalt sihiteadlikke töid, mis võivad esialgu kimbatusse ajada, ent mille reeglitega hakkab pikapeale harjuma. Näeme kujundeid, mis pärinevad siiski välisilmast, loodusest, mida on töödeldud maksimaalselt tehnikalistlikuks ja külmaks, kiretuks. Need on kas käegakatsutavad objektid, nagu küünal/pasun/lamp või trumm, või abstraktsemasse reaalsusse kuuluvad füüsilised nähtused, nagu raadiolained või kiiritus. Maalitud kujundite puhul on tähtsaks komponendiks ka valgus, metafüüsiline valgus, kuma, nii et objektid hakkavad iseenesest helendama. Ning kõigele vaatamata on sellise kunsti tulemuseks kujutus, et meie silme all on toimunud suhte värskendamine välisilmaga, et miskitmoodi on mõtestatud oma aja ning koha konteksti nii kunstniku enda kui ka kõigi teiste jaoks.



Kaido Ole.
Nimeta XXXII. Puit, õli. 150x150cm.
1993.



Kaido Ole.
Nimeta. XXVII. Puit, õli. 150x150cm.
1993.

ANDREI HVOSTOV

SILMITSI THOMAS MANNI, SAKSA UUSPAREMPOOLSETE JA EUROOPA AJALOOGA

"Parempoolsus" kui poliitiline termin tekkis 19. sajandi I veerandi Prantsusmaal, kui parlamendis pandi tähele, et konservatiivselt meelestatud saadikud istusid eesistujatoolist vaadates saali paremal poolel. "Konservatiivsus" mõiste pole 19. sajandi algupära, kuid oma tänapäevases tähenduses on siiski just tol ajastul sõnastatud: kui 1789. aasta Suure Prantsuse Revolutsiooni vastane liikumine, seega anti- või kontrevolutsioonilisus. Konservatiivide poolt vaadatuna oli revolutsioon valgustusajastu individualistliku mõtlemise praktiline rakendamine, mis muutis jumaliku korra inimlikuks ja tõstis inimese individuaalse mõtlemise kõige mõõdupuuks. (Vrd Berdjajeviga, kes kuulutas end antihumanistiks, või Solženitsõniga, kes tõmbas 1992. aastal Vendée's peetud "Suure Kontrevolutsiooni" 200. aastapäeva kõnes paralleele jakobiinide, kommunistide ja natside vahel.)

Konservatiivset mõtlemist iseloomustasid kindlad determinandid. Kõigepealt oli ta **ajaloolisest** kontinuiteedist lähtuv, sest eeldas seotust eelnevate põlvkondadega (evolutsioon ja mitte revolutsioon). Teiseks oli ta **konkreetne**, sest eitas ühiskonna modelleerimisel abstraktseid konstruktsioone. Kolmandaks oli ta **hierarhiline**, õpetades, et impulss muudatusteks peab tulema ülevalt ja mitte alt. Neljandaks ja viiendaks oli see mõtlemine **religioosne** ning **uueenduste suhtes skeptiline**.

Tänapäeva uusparempoolse liikumise algust nähakse 1960. aastate lõpu Prantsusmaal, kus ta tekkis vastureaktsioonina 1968. aasta uusvasakpoolsete revolutsioonilisi mõtmeid omandanud liikumisele. See *Nouvelle droite*'i nime all tuntuks saanud vastuliikumine vaidlustas vasakpoolsete ootusi ning kinnitas, et võim pole saavutatav mitte poliitilis-sõjalise aparadi kaudu, vaid kultuurilise taassünni läbi. Püstitati tees ülemvõimust ideede valdkonnas.

Vasakpoolsetega oldi sarnased heaoluriigi ja massidemokraatia kritiseerimises, kuid kriitika lähtepunktid olid erinevad. Parempoolsed olid vastu võrdsuseprintsibile ja universaalsete inimõiguste deklaratsioonile, süüdistades marksiste, kristlasi ja liberaale reaktsioonilises humanismis. Parempoolsete humanism oli heroilis-antiegalaarne, eelistus anti tegude põhjal konstitueeruvale aristokraatiale (vrd Ortega y Gasseti aristokraatia definitsiooni). Uusparempoolsus oli eelkõige antiliberaalne. Tema ideoloogia aluseks oli universaalsete väärtushinnangute eitamine. Mõisted *hea, ilus ja õige* on uusparempoolsete arvates adekvaatselt kasutatavad ainult teatud gruppide või inimitüübi siseselt, konkreetselt rahvuste siseselt. Kõrgeima loovusastmega ühendused on rahvused ja rahvuste ning riikide seadused on kõrgemad indiviidide seadustest. *Nouvelle droite*'i ideed on jäänud uusparempoolsete jaoks kehtima kuni tänapäevani ja nad on samad ka saksa uusparempoolsete mõttemaailmas.

Vasakpoolsete ja parempoolsete vastuolud tänases õhtumaailmas on skemaatiliselt esitatavad antagonismidena:

inimkond - rahvus
universum - pluriversum
emantsipatsioon - seotus
uudsus - traditsioon.

Parempoolse ideoloogia tihe seotus ajaloo seab saksa konservatiivide ette saksa ajaloo probleemi. Tähistamaks sakslaste konfrontatsiooni oma minevikuga on tekkinud termin *Vergangenheitsbewältigung*, mida võiks tõlkida "mineviku ületamine". Süngetele ajaloo perioodidele järgnev minevikuületamine on paratamatu nähtus, kuid rahvuse vaimse tervise huvides peaks see periood olema nii lühike kui võimalik. Saksamaal on see protsess muutunud permanentseks ja lõputuks.

*

Kõik trügib ja tormab lõpule vastu – maailm seisab lõpu märgi all, seisab selle märgi all vähemalt meie, sakslaste jaoks, kelle tuhandeaastane ajalugu, mille see lõpptulemus kummutab, ad absurdum viib, saatuslikult vääraks, eksiteeks kuulutab – olematusse, meeleheitesse, ennekuulmatusse pankrotti, mähisevatesse leekidesse mattunud põrgusõitu suubub. Kui on õige, mida püüab väita saksa ütlus, et iga õige eesmärgiga tee on õige ka igas oma üksikus lõigus, siis on ühtlasi tunnistatud, et tee, mis sesse hukatusse viis – ma kasutan seda sõna tema rangeimas, religioosseimas tähenduses – kõikjal hukatuslik oli, igas oma punktis ja käänakus, ... (Th. Mann, "Doktor Faustus").¹

Romaani "Doktor Faustus" kirjutamist alustas Mann juba Teise maailmasõja päevil ja see teos oli mõeldud kohtumõistmisena Saksamaa kogu senise ajaloo üle. Saksamaa ajalooline süü oli teema, millega ei tegelnud sõjajärgsetel aastatel mitte ainult saksa kirjandus – probleem püsis ühiskondliku mõtte tõmbetuultes kõige erinevatel tasanditel ja tegelikult pole ta oma teravust kaotanud tänase päevani. Arusaadavatel põhjustel on mineviku valuline projitseerimine tänapäeva kujunenud eelkõige Saksamaa vaimse eliidi tunnusjooneks. *Vergangenheitsbewältigung* avaldub ühiskondliku elu kõigis ilmingutes ja valdkondades.

Berliini Vaba ülikooli ajaloo professor **Arnulf Baring**: "Eriti terav oli lõpu tegemine kõige sellega, mida väärtustati enne 1945. aastat. Nüüdsest oli kõikjal kuulutatud õigeks risti vastupidine. Mida enam muutus Saksa LV heaolühiskonnaks, seda võõramaks jäi Kolmas Riik oma sõjalise eneseohverduse vaimuga. Tollasele kangelassurma ülistamisele ja surmakultusele vastandub tänapäeval ideeline patsifism, mehelikkuse kultusele vastandub feminism, ja kui enne 1945. aastat kehtis tõepoolest ütlus: "sina pole miski, sinu rahvus on kõik!", siis tänapäeval on see asendatud sama võõra egotsentrilise individualismiga, mis peab ainsaks ideaaliks eneseteostust."

Saksa uusparempoolsete üks liidreid, viimase ajal suuri laineid lõõnud raamatu "Rückkehr in die Geschichte" ("Tagasipöördumine ajalukku") autor, ajaloodoktor **Karlheinz Weißmann**: "üksikindiviidi ja kollektiivi identiteedile on ülimalt oluline, millises valguses nähakse minevikku. Inimene ei suuda eksisteerida teadmisesega, et tema minevik on mittemiski või läbinisti negatiivne. Sellise teadmise tulemuseks on neuroos."

*

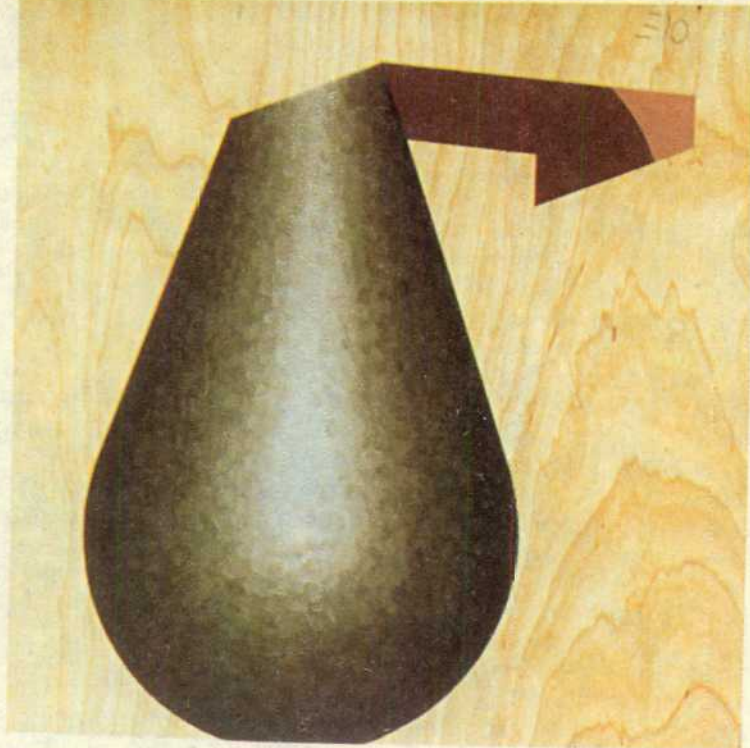
Konkreetse rahvuse praeguse hetkeseisu mõistmiseks on vaja orienteeruda tema ajaloos kogu selle kestuse vältel, sest ajalugu on protsess ja mitte üksikute sündmuste jada. Triviaalne tõde, aga saksa rahvuse puhul ignoreeritakse seda täiesti, sest süüdistused neonatsismis, minevikust mitteõppimises ja saksa arrogantsis tekivad neilsamadel juhtudel, mis kohaldatutena teistele suurrahvustele kutsuvad esile vaid tõdemuse, et suurrahvustel on oma spetsiifiline mõttemaailm. (Vrd ajalooliselt võrdselt tõeseid, kuid samas erinevaid assotsiatsioone tekitavaid ütlusi "Prantsusmaa on Euroopa kultuuri häll" ja "Saksamaa on Euroopa idavall".) Saksa rahvuse riiklust on oma tubli aastatuhat. Kuid tema ajaloolise süü probleemi algus on tagasiviidav alles selle viimasesse kümnendikku, täpsemini Esimese maailmasõja järgsesse perioodi, kui Euroopa poliitikud vaajasid sõja valla päästmise süüdlast.

*

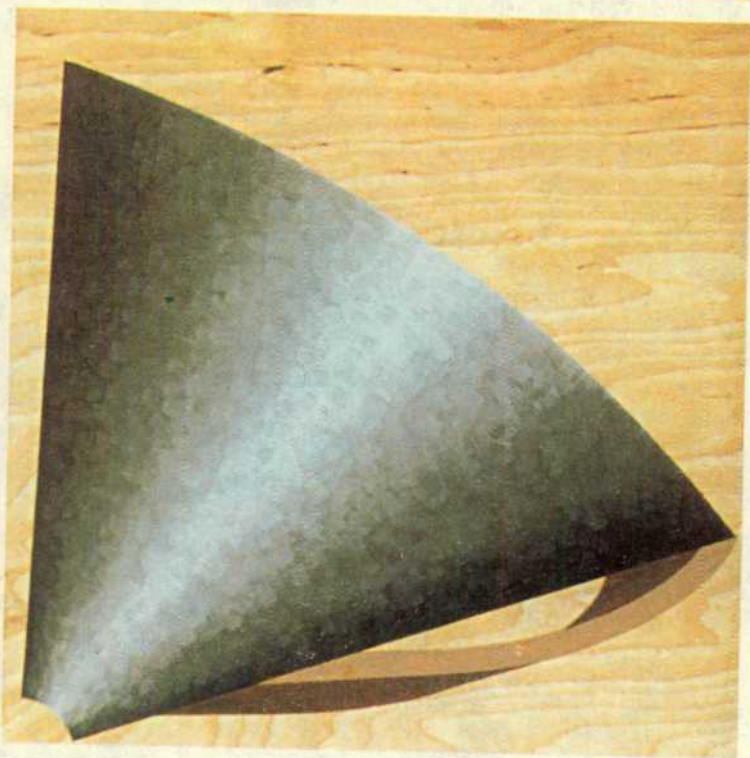
Ajaloo sündmuste tagantjärele lahtiseletamisel tekib alati oht, et objektiivselt toimunut hakatakse hindama oleviku subjektiivsete poliitiliste vajaduste huvides.

Saksa keeles on kaks erineva tähendusega mõistet: *Geschichte* (ajalugu) ja *Geschichtsschreibung* (ajalookirjandus või kirjutatud ajalugu), esimene tähistab objektiivselt toimunut ja teine toimunu subjektiivset kirjeldamist, mis on alati toimunu

1 Tsitaadid on vlj-st: Th. Mann, Doktor Faustus. Saksa helilooja Adrian Leverkühni elu, jutustatud ühe sõbra poolt. Tlk H. Kross. Tallinn, 1987.



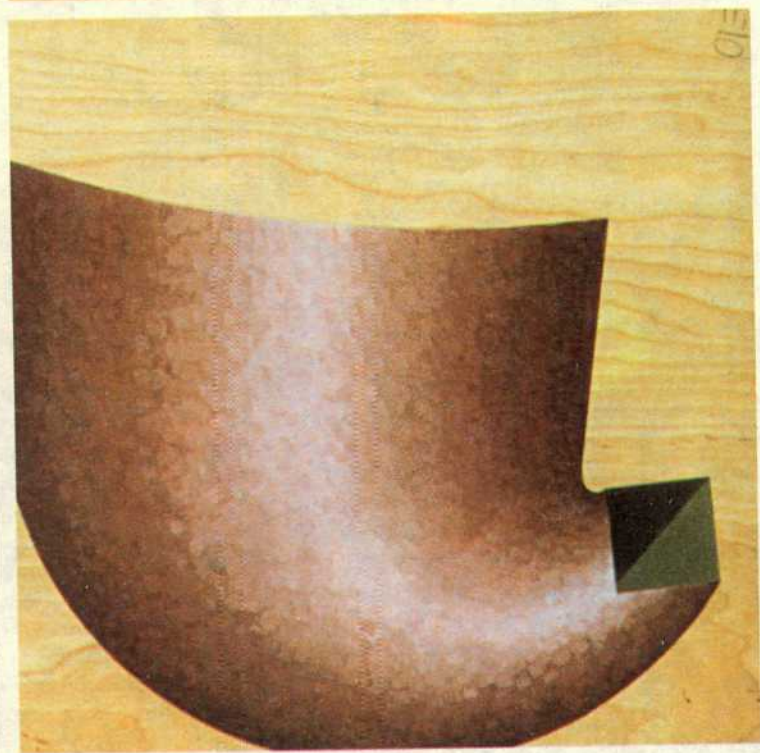
Kaido Ole.
Nimeta. XXXIV. Puit, õli.
1993.



Kaido Ole.
Nimeta. XLI. Puit, õli.
1993.



Kaido Ole.
Nimeta. XXXVI. Puit, õli.
1993.



Kaido Ole.
Nimeta. XXXV. Puit, õli.
1993.

kõverpeegeldus, sest objektiivsuse olemuslike võimatusele (ajaloolane on tagurpidi prohvet) lisandub omalt poolt veel tahtlik erapoolikus. *Geschichtsschreibung* on käibiv ajalugu, nii nagu teda õpetatakse koolides ja nagu ta on kinnistunud teatud inimgruppide teadvuses.

Õeldu illustreerimiseks test Esimese maailmasõja puhkemise asjaolude tundmisest. Sõja ajendiks oli teatavasti Austria troonipärija Franz Ferdinandi tapmine Sarajevos 1914. aastal. Järgnevalt kolm versiooni toimu nu tagamaadest:

1. Atentaadi toimepanija serblasest ülõpilane Gavriilo Princip tegutses serbia natsionalistide ässitusel ja troonipärija mõrv oli mõeldud kättemaksuaktina Bosnia-Hertsegoviina annekteerimise eest 1908. aastal. Atentaadi taga oli iseseisvalt tegutsenud serbia natsionalistide organisatsioon ja Belgrad polnud asjasse segatud.

2. Franz Ferdinand oli tuntud slaavisõbraliku hoiaku poolest ja tema troonile tõusuga oli oodata Austria-Ungari topeeltmonarhia muutumist kolmikmonarhiaks lõunaslaavlaste kuningriigi lisandumisega impeeriumi koosseisu. Austro-slaavi kuningriigi teke Balkanil oleks tähendanud Suur-Serbia ambitsioonide läbikukkumist. Lõunaslaavlaste kuningriigi loomine pidi lähtuma serblastest ja mitte austerlastest – järelikult tuli Franz Ferdinand kõrvaldada. Aktsiooni taga oli Serbia luure.

3. Vene imperialism, mis oli 1904–1905 Kaug-Idas hävitavalt lüüa saanud, pööras pilgu taas Balkanile ja proovis seal võtta revanši. Belgradis tegutsenud Vene impeeriumi sõjaline atašee ja luureresident polkovnik Artamanov organiseeris Franz Ferdinandi tapmise koostöös Serbia luurega selleks, et päästa Balkanil valla järjekordset konflikti. Järgnevast sekkumisest lootis Venemaa oma positsioonide tugevnemist selles regioonis.

Kui võtta Esimese maailmasõja puhkemise ajendiks ainult esimene versioon, heites teise ja kolmanda mittemainimisväärsena kõrvale, siis see ongi käibiv ajalugu.

*

Võib ju olla, usun meeleldi, et mujal, vaenulikes ja koguni liitlasmaades, nähti selles saatuse lühiühenduses pigem katastroofi ja "grand malheur'i", nagu me sõjaväljal prantsuse naiste suust kuulsime, kes ju sõda omal maal, oma tubades ja köögis tunda said: "Ah, monsieur, la guerre, quel grand malheur!" Meil Saksamaal aga, ei saa salata, kutsus ta eelkõige esile mingi meeleülenduse, ajalooharduse, teeleminekurõõmu, argipäeva kõrvaleheitmise, vabanemise maailma stagnatsioonist, mis enam kesta ei saanud, tulevikuvaimustuse, kohusetunde ja mehisusele apelleerimise, lühidalt heroilise peomeeleolu. (Th. Mann, "Doktor Faustus").

Jättes kõrvale probleemi, kas on Mann oma Esimese maailmasõja pihtimustes siiras, nentigem, et just see katastroof oli sakslaste süü probleemi kerkimise alguspunktiks. Versailles' diktaati põhjendati sakslaste moraalse süükoormaga – nemad ja ainult nemad olid olnud sõja vallandajad. Tänapäeva ajaloolaste resümee 20. sajandi ajaloo kohta teistmoodi: Esimest maailmasõda tahtsid **kõik** suurrahvused, Teist maailmasõda **mitte ükski**. Alateadvuses tekkivast tõrkest aitab üle saada veel ühe triviaaltõe meenutamine – käibiv ajalugu on võitjate kirjutatud.

Manni kirjeldatud sakslaste heroilisele peomeeleolule tuleb vastu panna prantslaste sugugi mitte väiksem sõjaline *élan*, ja üldse – vaenlase pealinnadesse lootsid jõuda paari kuuga nii sakslased, prantslased kui ka venelased. Õigustusi neiks püüdlusteks oli igal rahvusel enam kui küllalt. Sõja pöördumisega kogu senise tsivilisatsiooni hävinguks pühihi see mälust ning kõige eest tehti vastutavaks kaotajad. Ajaloolane Weisermann: "Sakslaste põhiprobleemiks on olnud loomulik soov saavutada pärast 1871. aastat Saksamaa suurusele vastav koht maailmas. Põhimõtteliselt rohkemat pole kunagi nõutud ja seepärast pole põhjust ennast süüdistada. Ülejäanud suurvõimud tundsid end ohustatutena ja siit Saksamaa katastrofaalsed kaotused kahel korral."

Tulles lugeja mõtetele vastu esitan ise küsimused: aga natside maailmavallutamise hullus? aga juutide massiline hävitamine? Sakslased valisid Hitleri, sest ta lubas Saksa-

maa välja tuua langusest ja mitte sellepärast, et ta lubas hakata hävitama juute. Ja teiseks, poliitilise juhtkonna ja rahvuse püüdlused ei pruugi diktatuuri tingimustes kattuda, sest rahva heakskiiduga võimule tulnutel on võimalus hakata **oma** taotlusi esitama **rahvuse** taotlustena.

Saksa parempoolsed (sh professionaalsed ajaloolased) on alati väitnud, et Saksamaa Esimese maailmasõja eelne sissepiiramine oli sõja põhjuseks, kaotusest tulenes Versailles' diktaat (rahu) ja viimane oli omakorda Weimari vabariigi nõrkuse peamiseks põhjuseks. Siis tuli Hitler.

Mõlemad maailmasõjad olid põhjus-tagajärg seoses, ja seda seisukohta ei poolda mitte ainult sakslased, vaid ka mõningad anglo-saksi juhtivad ajaloolased (vt nt W.R.Keyler, "The twentieth-century world") nimetavad ajavahemikus 1914–45 toimunut "20. sajandi Kolmekümneaastaseks sõjaks".

*

Saksa uusperepoolsete ideoloog Weißmann: "Konservatiivsus ei ole nostalgia. Nostalgia on üldinimlik nähtus, mida ei saa ainuomistada mõnele kindlale poliitilisele voolule. Olla konservatiivne tähendab püüdlust minna nähtuste juurteni ja säilitada seda, mida on mõtet säilitada. Selles mõttes on konservatiivid olnud alati Saksa LV suurimad realistid."

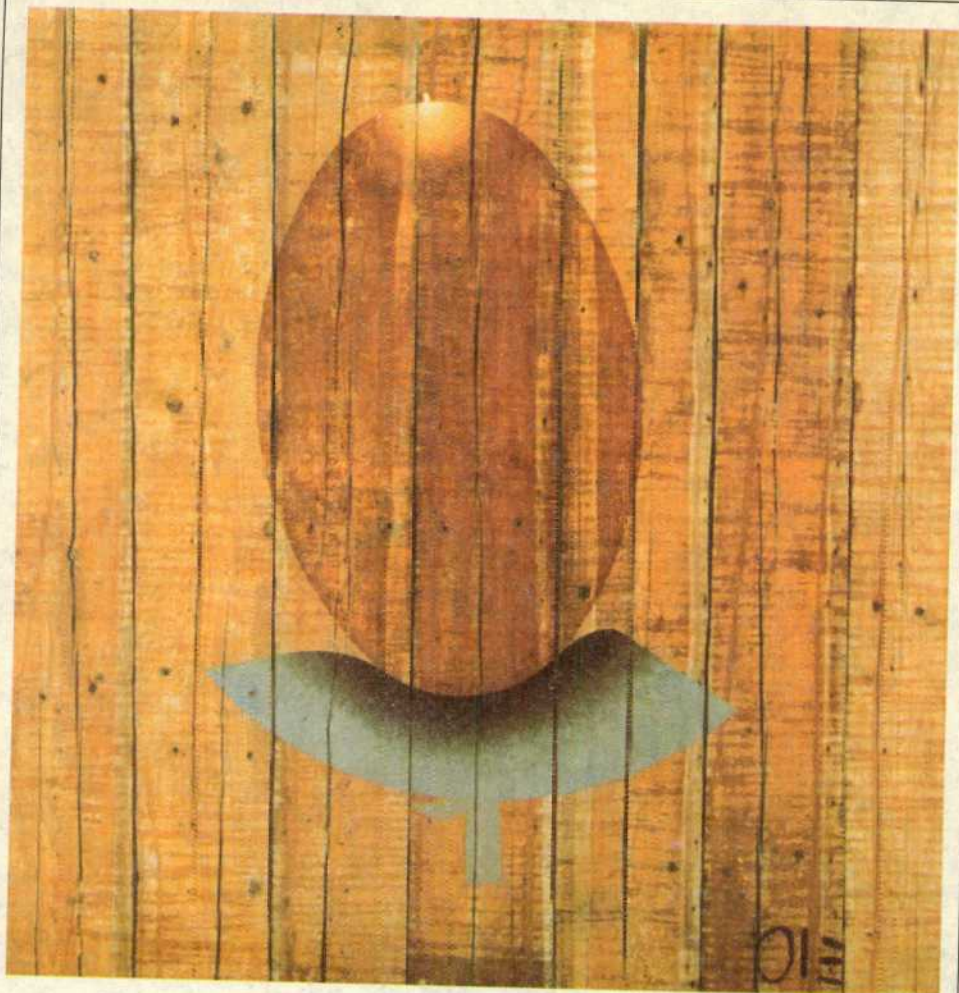
Saksamaa tuntumaid publitsiste **Sebastian Haffner** (kodanikunimega Raimund Pretzel, sündis 1907, tahtis abielluda juudi päritolu naisega ja sattus vastuollu natsliku rassipuhutuse seadusega; emigreeris 1938 Inglismaale, töötas ajalehele *Observer*, 1954 pöördus kodumaale tagasi ja oli ajalehe *Die Welt* pikaajaline juhtkirjade kirjutaja; mitmete raamatute, sealhulgas ühe väidetavasti parima Hitleri-ainelise raamatu "*Anmerkungen zu Hitler*" autor) arvab konservatiividest sarnaselt Weißmanniga, kuid tagasiulatuvalt: "Ainsad tõsiseltvõetavad sisepoliitilised konkurendid Hitlerile aastatel 30–34 olid konservatiivid. Liberaalid, tseentristid, sotsialistid ja kommunistid olid täiesti tähtsusetud. Ja nii oli ka Hitleri võimutäie aastatel. Liberaalid, tseentristid ja sotsialistid läksid üle pas-

siivsele vastupanule, minnes sise- või välisemigratsiooni, kommunistide põrandaalune tegevus oli Hitleri silmis puhtalt politseiline probleem, kuid konservatiivid, kes säilitasid positsioonid sõjaväes, diplomaatilises korpuses ja halduses, olid ja jäid poliitiliseks probleemiks. 20. juulil 1944 toimunu [atentaat Hitlerile – A.H.] oli kulminatsioon, see oli ülimalt konservatiivne ettevõtmine. Hukatute nimekiri oleks nagu Gotha aadlikalendrist võetud. Konservatiivne opositsioon ei muutunud Hitleri jaoks kunagi surmavalt ohtlikuks, kuid ta oli kõrvõimalike opositsioonijõudude seas ainus tõsiselt võetav."

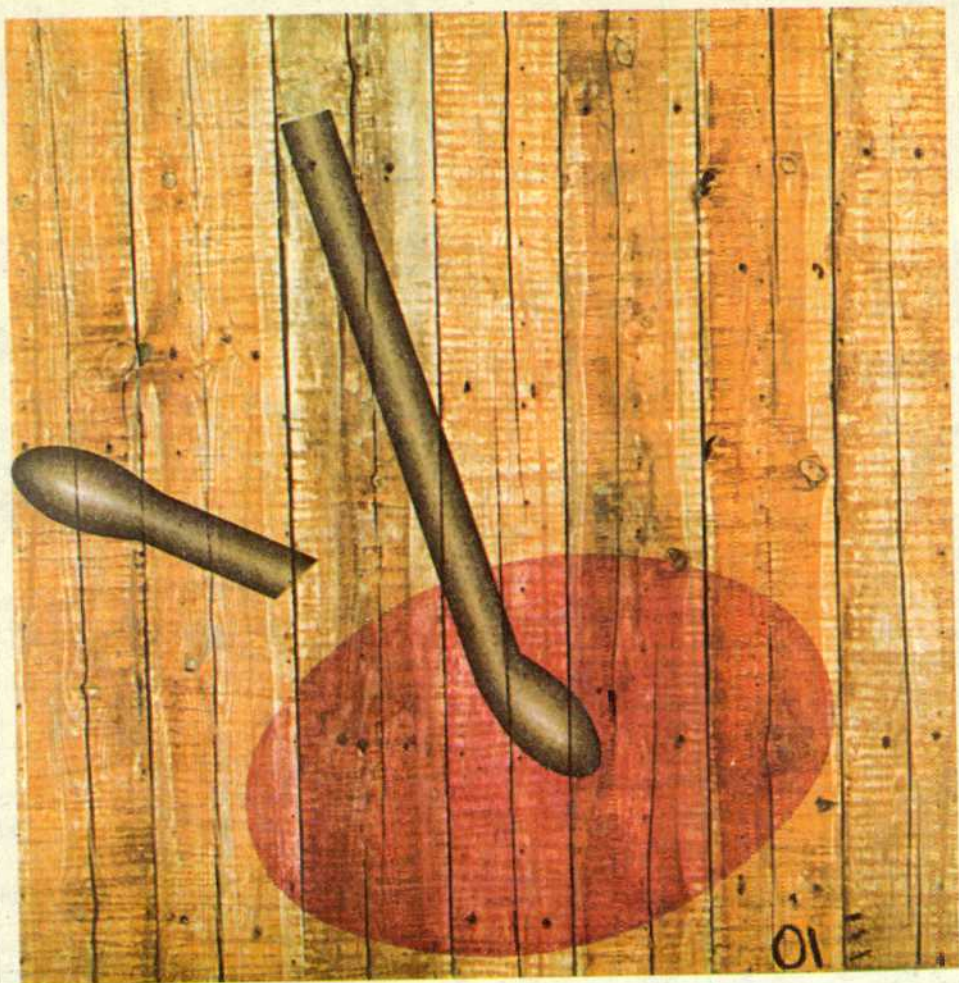
Pärastsõja-aastate minevikuümberhindamise käigus jaotati kõik poliitilised jõud must-valge skeemi kohaselt kahte leeri: anti-fašistlikusse leeri arvati emigratsioonis ja koonduslaagrites viibinud ning nende vastaspooluseks loeti profašistlikud jõud, kes **polnud** emigratsioonis või koonduslaagrites. Viimaste hulka on arvatud eelkõige Weimari vabariigi konservatiivsed mõtlejad, kelle ideed tasandisid natsionaalsotsialistide teed võimule. Sakslasi painava kollaboratsiooniteema mõistmiseks on kasulik vaadata intervjuud (sisuliselt ülekuulamist) ajakirjale *Der Spiegel*, mille andis sajandi silmapaistvamaid filosoofe **Martin Heidegger**, kes aastatel 1933–34 oli kümne kuu vältel Freiburgi ülikooli rektor ja keda 1945–51 Prantsuse okupatsioonivõimud karistasid õpetamiskeeluga. (Intervjuu tõlge on avaldatud ajakirjas "Akadeemia" 1992, nr 5.)

Weimari vabariigi konservatiividega tihedates seostes olnud Šveitsi politoloog **Armin Mohler** (promotsioon tööga "Konservatiivne revolutsioon Saksamaal 1918–32") väidab, et parempoolsusel ja konservatiivsusel puudub kindel definitsioon. Levinud ütluse kohaselt ei saa õiget konservatiivi sellest, kes pole kunagi olnud vasakpoolne või vähemalt liberaal. Mohler täpsustab seda ütlust ja leiab, et parempoolseks saadakse teistkordse sünni läbi – peab elama ja kogema, enne kui taibatakse, et ükski inimene ei suuda eales haarata kogu olemasolevat tegelikkust. Selle tõe tunnetamine säästab inimest utoopiatest.

Tänapäeva Saksamaa uusperepoolsete seas on inimesi, kes on tunnistanud oma elu



Kaido Ole.
Nimeta. XXXIII. Puit, õli. 136x136cm.
1993.



Kaido Ole.
Nimeta. XXXI. Puit, õli. 136x136cm.
1993.

varasematel perioodidel kõikvõimalikke uske: konservatiivide leeris on kokku saanud endised kommunistid, maoistid, neonatsid ning seal leidub hulgaliselt inimesi, kes olid, on ja jäävad vasakpoolseteks. Konservatiivsus ei tähenda tingimata kuulumist mingisse kindlasse poliitilisse parteisse, piisab sellest, kui tunnistatakse teatud konservatiivseid väärtusi, ja nii on saksa keeles kasutusel mõiste *Wertkonservativ*, mis haarab endasse kõiki neid, kes "ei aktsepteeri küsimise ja mõtlemise keelamist sakslastele".

Parempoolsete arvates ei pea inimese üle otsustama mitte tema elu teatud perioodide orientatsiooni alusel, vaid sisemise arengu põhjal, sest inimene on ekslik. Weimari vabariigi konservatiivide suurkuju – keda ka saksa uusparempoolsetel on praegu enda jaoks avastamas, otsustades vastavasisuliste dissertatsioonide ja uurimuste laine järgi – **Carl Schmitt** on Armin Mohleri arvates parempoolsete jaoks keskeks muutunud just sellepärast, et Schmitt tegi oma pika elu jooksul läbi arengu "katoliiklikust fundamentalismist konkreetse mõtlemiseni, mis lähtus ilmselgetest tõsiasjadest". Schmitti ümber käiva poleemika tagamaade kohta väidavad saksa uusparempoolsetel, et Schmitti ("inimese, kes on saksa vaimuse ajalooline paradigma") vaenamise tegelikuks põhjuseks polegi tema kunagine seotus natsidega. Küsimus on hoopis selles, et paljastada saksa liberalismi kogu 1918. aastast alanud viletsus, mille katkestas pruun *intermezzo* aastatel 1933–45 ja punane ike aastatel 1945–89. See kriitika on võitlus, mis saksa uusparempoolsete arvates hakkab ilmestama tulevasi aastakümneid nende maal ja mille võimalikkuse eest tuleb tänada eelkõige selliseid mõtlejaid nagu Carl Schmitt. Siit ka tema difameerimine vasakpoolsete ja liberaalide poolt.

Paljude juhtivate saksa konservatiivide kunagine seotus natsionaalsotsialismiga on aga moraalne probleem, millest ülesaamiseks tasuks mõelda kollaboratsiooniprobleemidele teistegi rahvuste juures. Milliste tõsiselt võetavate kriteeriumide põhjal peavad eestlased kommunistidega koostööd teinud Hans Kruusi reputatsiooni paremaks natsionaalsotsialistidega kollaboreerunud Hjalmar Mäe reputatsioonist ?

*

Saksamaa ajalooline süü pole akadeemiline probleem. Tänašes maailmas tuleb sellega nii ehk teisiti kokku pörgata globaalsel tasandil. Kui mõlemad maailmas kuuluva põhjustatud sakslastele maailmas kuuluva kardinaalselt vastupidine – sakslased keelduvad vastu võtmast suurrahvusele kohast rolli ja paradoksaalsel kombel ei ole tänapäeval rahvusvaheliseks probleemiks mitte Suur-Saksamaa ihalus, vaid hoopis sakslaste *Verzweigungswunsch* (umbes "kääbustumise, enesepisendamise soov").

Science-fiction-kirjanduse *grand old man* Stanislaw Lem: "Kõigepealt laastasid saksa sõdurid pool Euroopat ja nüüd vaieldakse Saksamaal ÜRO rahuvalvejõudude üle. Ma ei usu oma kõrvu, kui küsitakse: kas saksa langevarjurid peavad minema Somaaliasse? Mis me siis teeme, kui seal tulistatakse? See on nagu ühes vanas juudi anekdoodis: juut istub kaevikus ja kui teiselt poolt tulistatakse, siis ta karjub: kas olete hulluks läinud? Siin on ometigi inimesed! Nüüd on see muutunud täiesti tõsiseks küsimuseks *Bundeswehr*'ile... Kui ollakse natuke kauem elanud, siis tekib tunne, et käimas on mingi tohutu *comédie humaine*."

Saksa uusparempoolsete põhieesmärgiks on ajavahemikule 1933–45 joon alla tõmmata. Saksamaa ühe suurima kirjastuse Ullstein peatoimetaja, ajaloolane ja politoloog **Rainer Zitelmann**: "Mitte eitada kuritegusid, kuid samas näidata, milles peitus natsionaalsotsialismi külgetõmbejõud... Ma olen vastu ajalooteaduse politiseerimisele, kusjuures parempoolne politiseerimine on mulle sama vastumeelt nagu paljude aastate jooksul täheldatud sotsiaaldemokratiseerunud "kriitiline" ajalooteadus... Teadus, mis toodab poliitiliselt soovitud tulemusi, lakkab olemast teadus..."

Saksa liberaalse ja vasakpoolse intelligentsi *Vergangenheitsbewältigung* avaldub markantsel moel Saksamaa asendi ja tema piiride küsimuses.

1. ajalooekskurss: Saksa piirid

Saksamaa 19. sajandi piirid on fikseeritud rahvushümni esimeses salmis. Algselt polnud see mitte hümn, vaid ajastu romantilisele vaimule vastav armastuslaul Saksamaale (*Lied der Deutschen*), mille sõnad pärinevad germanistikaprofessori Hoffmann von Fallerslebeni sulest. Laul nägi ilmavalgust 1841. aastal ja ta sisaldas Saksamaa tollaste piiride kirjeldust – *Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt*, st Maasi jõest läänes Memelini (Klaipedani) idas, Etschi (Adige) jõest lõunas Belti väinadeni põhjas. See oli patriotismi väljendus, sest killustatud Saksamaal oli naabreid, kes soovinuks piiride revideerimist enda kasuks (1840 esitas Prantsusmaa järjekordselt nõudlusi Rheini vasakkaldale). Saksamaa lõunapoolseima punkti asetuse näitab, et tollal haarati Saksamaasse ka Austria ja selline määratlus ei tekitanud kelleski kahtlusi. Saksamaa ühendamisel tekkis siiski probleem, kas minna Väike-Saksa või Suur-Saksa teed; esimene tähendas ühendamist ilma Austriata ja teine koos temaga. Sakslaste Teine Riik tekkis Väike-Saksa variandis. Probleem püstitus uues valguses pärast Esimest maailmasõda, kui Austria-Ungari toepeltmonarhia lagunese selle saksa osa pidi määratlema oma tulevase kuuluvuse. Austria sakslastel polnud kahtlusi – kompaktned sudeedisakslaste asustusala pidi ühinema Austriaga ja viimane omakorda Saksamaaga. Kaotajate enesemääramisest aga ei tulnud midagi välja, sest Suur-Saksamaa loomise keelas Versailles' rahu. Austriast sai vabariik, mille konstitutsioonis oli *Anschluss*'i keelav eripunkt ja Sudeedimaa okupeeriti tšehhi leegionäride jõududega.

Teise maailmasõja tulemusena lakkas Hitleri loodud Suur-Saksamaa taas olemast – Austria iseseisvus taastati austerlaste arvamust küsimata ja Sudeedi probleem lahendati 3,2 miljoni sakslase deporteerimisega. Järjekordsed muudatused toimusid ka idapiiril, Saksamaa kaotas oma 1937. aasta territooriumist 1/4 Poolale ja N. Liidule. Põhjendus leiti hiljem, ja ta on sama vähe loogiline kui ajalooline. Pommer ja Sileesia ei ole iial kuulunud Poolale, sest juba sakslaste saabudes 12. sajandil asustasid neid alad iseseisvad, nüüdseks välja surnud

lääneslaavi hõimud. Saksa ida-alade andmine Poolale praegusel kujul on käibivast ajaloolisest põhjendusest lähtudes täiesti poolik lahendus. Poolale oleks pidanud siis andma ka selle ala, kus moodustus hilisem Saksa DV, sest saksa hõimude idapiiriiks ei olnud tuhat aastat tagasi mitte Oder – Neiße, vaid hoopis läänepoolsem Elbe – Saale joon. Berliin pidanuks muutuma Poola linnaks.

Selles, ja ainult selles kontekstis keelduvad saksa konservatiivid endist Saksa DV-d nimetamast Ida-Saksamaaks, nende jaoks on see ala Kesk-Saksamaa, kuna tõeline Ida-Saksamaa on Poola valduses.

*

Paksude müüridega piinakelder, milleks nurjatu, algusest peale hävingu teenistuses seisnud valitsus Saksamaa oli muutnud, on lahti murtud, ning avalikult on meie häbi näha kogu maailma, igasuguste võõraste komisjonide silme all, kellel neid ebausutavaid pilte nüüd kõikjal näidatakse ja kes siis kodus jutustavad: see, mis nad on näinud, ületab kolleduselt kõik, mida inimlik kujutlusvõime silme ette maalida suudab... On see haiglane süümepein, kui sa endalt küsid, kuidas üldse tulevikus "Saksamaa", ükskõik millisel kujul ta ka olemas ei oleks, tohib veel julgeda inimlikes asjades suud paotada? (Th. Mann, "Doktor Faustus").

Manni sõnastatud raske moraalne probleem kerkis kohe pärast teist lüüasaamist, mille tegelikku ulatust ei suutvat isegi sakslased täiel määral teadvustada. Ajaloolased kinnitavad, et tegemist oli täiesti pretsenditud kaotusega, mida annaks ehk võrrelda antiigist tuntud Kartaago purustamisega. Roots 1942. aastal Saksamaa kapitulatsioonitingimuste suhtes pinda sondeerinud ja kolm aastat hiljem Flossenbergi koonduslaagris hukatud teoloog Dietrich Bonhoeffer hindas oma rahvuse tulevikuväljavaateid järgmiselt: "Natsliku võimu võit tähendaks kristliku õhtumaailma lõppu, sõja kaotamine aga Saksamaa lõppu."

Pärastsõjajärgsel Saksamaal kaheldi, kas saksa rahvus jääb üldse püsima, sest maa totaalse purustatusega kaasnes veelgi rängem nähtus – vaimne murdumine. Sõja-aastatel

üleiniimlikult pingutanud sakslastele selgus korraga, et nad olid kannatanud ja ohvreid toonud kuritegelike eesmärkide nimel. Ideaalides võidi ju kahelda juba varem, kuid täielik hõivatus sõjapingutustest aitas kibeda tõe tundi edasi lükata.

Lüüasaamiskibeduse näiteks võib tuua Teise maailmasõja alases kirjanduses küllaltki levinud foto – *Volkssturm*'i mundris viieteistkümnendaastase poisi nägu, mis on kõverdunud ebaõnnestunud katsest pisaraid tagasi hoida. Inglisekeelses (võitjate) kirjanduses on pildi allkirjaks: natsid ajasid rindele alaealisi; kaotaja poole, st saksakeel-

ses kirjanduses: ta sai teada, et Saksamaa on sõja kaotanud.

Vaimselt murdunud saksa rahvuse suhtes algatati denatsifitseerimise kampaania, mille olulisimaks koostisosaks oli *re-education* võitjate ja *Umerziehung* kaotajate terminoloogias ja mille kogu tähendust on eestikeelne sõna "ümberkasvatamine" võimetu edasi andma. Kaotajad olid võitjate täielikus meelevaldas, sest Saksamaa oli kapituleerunud **tingimusteta**.

(Järgneb)

CARL SCHMITT

SUVERÄÄNSUSE DEFINITSIOON¹

Suverään on, kes otsustab erakorralise seisukorra [Ausnahmezustand] üle.

See definitsioon saab rahuldada suveräänsuse mõistet ainult piirmõistena. Piirmõiste ei tähenda segast mõistet nagu populaarkirjanduse eba puhtas terminoloogias, vaid kõige äärmisema valdkonna mõistet. Vastavalt sellele ei saa tema definitsiooni siduda normaaljuhtumiga, vaid piirjuhtumiga. Et siin tuleb erakorralise seisukorra all mõista riigiõpetuse üldmõistet, mitte mis tahes hädaseadlust või iga piiramiseisukorda, selgub alljärgnevast. Et erakorraline seisukord oma eminentses tähenduses sobib suveräänsuse juriidilise definitsiooni jaoks, selleks on olemas süstemaatiline, õigusloogiline alus. Otsus erandi [Ausnahme] üle on nimelt otsus eminentses tähenduses. Sest üldine norm, nagu seda normaalselt kehtiv õigusnorm kujutab, ei saa ealeski haarata absoluutset erandit ning seega ei saa järgitult põhjendada ka otsust, et käes on tõeline erandjuhtum [Ausnahmefall].

Kui Mohl² ütleb, et seda, kas esineb hädaseisund, ei saa juriidiliselt kontrollida, siis lähtub ta eeldusest, et otsus õiguslikus tähenduses tuleb järgitult tuletada normi sisust. Selles aga ongi küsimus. Üldiselt, nii nagu Mohl selle lause välja ütleb, on see vaid õigusriikliku liberalismi väljenduseks, ning ta ei mõista detsisiooni iseseisvat tähtsust.

Abstraktse skeemi, mida esitatakse kui suveräänsuse definitsiooni (suveräänsus on kõrgeim, tuletamatu valitsejavõim), võib kehtima jätta või mitte, ilma et oleks suuremat praktilist või teoreetilist vahet. Mõiste enese üle üldiselt ei vaielda, vähemalt suveräänsuse-ajaloos. Vaieldakse konkreetse rakenduse üle ja see tähendab selle üle, kes konfliktijuhtumi puhul otsustab, milles avalik või riiklik huvi, avalik julgeolek ja kord, *le salut public* [ühiskondlik hüve(olu)] jne seisneb. Erandjuhtumit, kehtivas õiguskorras piiritlemata juhtumit, saab kõige rohkem kui äärmise häda juhtumit, riigi eksistentsi või millegi selletaolise äärmise ohustatuse juhtu-

¹ Definition der Souveränität. – Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität. München und Leipzig: Verlag von Dunker & Humboldt, 1922, lk 8 – 15.

² R. v o n M o h l, Staatsrecht, Völkerrecht und Politik. – Monographien. Tübingen, 1962. Bd. 2, lk 626.

mit tähistada, mitte aga asjaolude kohaselt kirjeldada. Alles see juhtum teeb küsimuse suveräänsuse subjektist, see tähendab küsimuse suveräänsusest üldse, aktuaalseks. Ei saa näidata ei subsumeeritava selgusega, millal hädajuhtum esineb, ega sisuliselt loetleda, mis võib juhtuda sellise juhtumi puhul, kui tõesti on tegemist ekstreemse hädajuhtumiga ning selle kõrvaldamisega. Nii komponenti eeldused kui ka sisu on siin paratamatult piiramatud. Õigusriigi tähenduses ei ole siin üldse mitte mingit kompetentsi.

Põhiseadus saab kõige rohkem vaid näidata, kes sellise juhtumi korral võib tegutseda. Kui see tegutsemine ei ole allutatud mitte mingisugusele kontrollile, kui seda ei jagata – nagu õigusriikide põhiseadusepraktikas – eri, üksteist vastastikku ohjavate ja tasakaalustavate instantside vahel, siis on pikemata selge, kes on suverään. Tema otsustab nii selle üle, kas käes on ekstreemne hädajuhtum, kui ka selle üle, mis peab toimuma, et seda kõrvaldada. Ta seisab väljaspool normaalselt kehtivat õiguskorda ja ometi kuulub selle juurde, sest ta on pädev tegema otsust, kas põhiseadust saab *in toto* [täielikult] seisata. Moodsa õigusriigi kõik tendentsid suunduvad sinna poole, et suverääni selles tähenduses kõrvaldada. See järeldub järgnevates peatükkides käsiteldavatest Krabbe ja Kelseni ideedest. Aga kas ekstreemset erandjuhtumit maailmast ka tegelikult kõrvaldada saab või mitte – see ei ole juriidiline küsimus. Kas on usku ja lootust, et teda tõesti kõrvaldada saab, see sõltub filosoofilistest, eriti aja-loomafilosoofilistest ja metafüüsulistest veendumustest.

On olemas mõned ajaloolised suveräänsusmõiste arengu käsitlused. Ent need rahuldavad sellega, et kõrvutavad lõplikke abstraktseid vorme, milles sisalduvad õpiklikud, küsimus-vastus-vaimus suveräänsusdefiniitsioonid. Mitte keegi ei ole vaevaks võtnud täpsemalt uurida seda lõputult korduvat, täiesti tühja kõnepruuki kõrgeimast võimust, mis esineb suveräänsusmõiste kuulsatel autoritel. Et see mõiste orienteerub kriitilisele, see tähendab erandjuhtumile, tuleb esile juba Bodinil. Rohkem kui oma sage-

li tsiteeritud definiitsiooniga (*la souveraineté est la puissance absolue et perpétuelle d'une République* – suveräänsus on riigi absoluutne ja igavene võim. E.P.) seisab ta oma õpetusega "Vraies remarques de souveraineté"¹ modernse riigiõpetuse alguses. Ta vaeb oma mõistet paljude praktiliste näidete varal ning seejuures tuleb alati tagasi küsimuse juurde: kui palju on suverään seotud seadustega ja kohustatud seisuste ees? Sellele viimasele eriti tähtsale küsimusele vastab Bodin niipalju, et lubadused seovad, sest et lubaduse kohustav jõud põhineb loomuõigusel [Naturanrecht]; hädajuhtumi korral aga lakkab seotus üldiste loomulike põhimõtetega. Üldiselt Bodin ütleb, et seisuste ja rahva ees on valitseja kohustatud ainult nii kaua, kuni tema lubaduste täitmine on rahva huvides, aga ta ei ole seotud, *si la nécessité est urgente* [kui hädavajadus on tungiv – E.P.]. Iseenesest pole need uued seisukohad. Otsustav on Bodini mõttearendustes see, et ta viib valitseja ja seisuste vaheliste suhete seletuse tagasi lihtsale emmale-kummale, ja nimelt seekaudu, et osutab hädajuhtumile. See oli tõeliselt imponeeriv tema definiitsioonis, mis käsitas suveräänsust jagamatu ühtsusega ja lahendas lõplikult võimuküsimuse riigis. Tema teaduslik saavutus ja edu alus seisneb seega selles, et ta tõi suveräänsus-mõistesse detsisiooni. Tänapäeval vaevalt et leidub mõnd arutlust suveräänsus-mõiste üle, kus ei tuleks ette Bodini tsiteerimist. Ent kusagil ei leia tsiteerimist tema teose selle peatüki sõlmkoht. Bodin küsib, kas lubadused, mida valitseja seisustele või rahvale annab, tema suveräänsuse tühistavad. Ta vastab viitega juhtumile, kui osutub vajalikuks tegutseda niisuguste lubaduste vastaselt, seadused ära muuta või täiesti tühistada *selon l'exigence des cas, des temps et des personnes* [vastavalt olukorra, aja ja isikute vajadustele – E.P.]. Kui sellise juhtumi korral peab valitseja küsimise eelnevalt senati või rahva käest, siis peab ta laskma end oma alamatel taandada. See aga paistab Bodinile absurdse; sest ta arvab, kuna ka seisused ei ole siiski isandad seaduste üle, siis peaksid omakorda seisused end taandada laskma oma vürstidel ja nii oleks suveräänsus *jouée à deux parties* [um-

1 J. B o d i n, Les six livres de la république. 1. rmt, X ptk. (Esmatrükk 1576.)

bes: kahele poole avanev uks – E.P.]; kord oleks rahvas, kord valitseja isandaks – ja see on igasuguse mõistuse ja igasuguse õiguse vastane. Seetõttu on voli kehtivat seadust tühistada – olgu üldiselt, olgu üksikult juhtumil –, nii väga tõeline suveräänsuse tunnusmärk, et kõik teised tunnused (sõjakuulutamine ja rahusõlmimine, ametnike nimetamine, viimane instants, armuandmise õigus jne) tahab Bodin sellest tuletada.

Oma raamatus diktatuurist¹ näitasin ma, et vastupidiselt ajalookäsitluses püüdnud skeemile mõistsid ka loomuõiguse autorid 17. sajandil küsimust suveräänsusest küsimusena otsustamisest erandjuhtumi üle. Eriti käis see Pufendorffi kohta. Kõik on selles ühel meelel, et kui ühe riigi sees ilmnevad vastuolud, tahab iga partei loomulikult vaid üldist hüve – selles seisnebki *bellum omnium contra omnes*, et aga suveräänsus ja seega riik ise seisneb selles, et see tüli lahendada, niisii definitiivselt määratleda, mis on avalik kord ja julgeolek ning millal seda rikutakse jne. Konkreetsetes tegelikkuses avaldub avalik kord ja julgeolek väga erinevalt, vastavalt sellele, kuidas militaristlik bürokraatia, mõni kaupmehelikust vaimust vallatud omavalitsus või radikaalne parteiorganisatsioon otsustab, millal see kord ja julgeolek olemas on ning millal seda ohustatakse või rikutakse. Sest igasugune kord põhineb otsusel, ja ka õiguskorra mõiste, mida mõtlema tult tarvatakse kui midagi iseenesest mõistetavat, kätkeb eneses kahe erineva juriidilise elemendi vastuolu. Ka õiguskord nagu igasugune kord tugineb otsusel ning mitte normil.

Kas suveräänsus on ainult Jumal, st see, kes maise tegelikkuses vastuväideteta kui tema esindaja tegutseb, või keiser või maaisand või rahvas, st need, kes vastuväideteta võivad end rahvaga identifitseerida –, alati on küsimus suunatud suveräänsuse subjektile, ja see tähendab mõiste rakendamist konkreetsele tõsiasjale. Juristid, kes diskuteerivad suveräänsusküsimuse üle, lähtuvad alates 16. sajandist suveräänsusvolituste kataloogist, mis koosneb reast hädavajalikest suveräänsustunnustest ning on peamiselt tagasiviidav Bodini äsja tsiteeritud arutlustele. Olla suve-

rään tähendab neid volitusi omada. Riigiõiguslik argumentatsioon opereeris vana Saksa *Reich*'i ebaselgetes õigussuhetes meelsasti nii, et saaks arvukate tunnuste hulgast ühe, kahtlemata esineva põhjal teha järelduse, et peavad esinema ka teised kahtlasevõitu tunnused. Vaidlus käis ikka selle ümber: kellel on õigus nende volituste, mida ei olnud juba ette positiivse määratlusega otsustatud, näiteks kapitulatsioon, teiste sõnadega, kes pidi olema pädev juhtumi korral, milleks polnud mitte mingit pädevust ette nähtud. Ühes levinud ütluses küsitakse: kes eeldab endal olevat võimu, mis ei ole piiratud? Siit diskussioon erandjuhtumi, *extremus necessitatis casus*'e üle. Arutlustes niinimetatud monarhistliku printsiibi üle kordub seesama samasuguse õigusloogilise struktuuriga. Seetõttu küsitakse ka siin alati, kes otsustab põhiseadusega reeglistamata volituste üle, see tähendab, kes on pädev, kui õiguskord ei anna vastust küsimusele pädevusest. Vaidlusküsimuse puhul, kas olid saksa üksikriigid pärast 1871. aastat suveräänsed, oli tegemist poliitiliselt palju vähemtähtsama asjaga. Siiski annab ka siin endast märku seesama argumentatsiooniskeem. Seydeli katsele tõestada, et üksikriigid on suveräänsed, ei ole lähtekohaks mitte niivõrd arusaam üksikriikidele jäänud õiguste tuletatavusest või mitetuletatavusest, vaid väide, et *Reich*'i pädevus on piiritletud põhiseadusega, see tähendab, on printsiipiaalselt piiratud, samas kui üksikriikide oma on printsiipiaalselt piiramatult.

Kehtiva 1919. aasta saksa põhiseaduse artikli 48 järgi kuulutab erakorralise seisukorra välja *Reichs*president, ent *Reichstag*'i kontrolli all, kes võib igal ajal nõuda selle tühistamist. See säte vastab õigusriigi arengule ja praktikale, mis pädevusvaldkondade jagamisega ning vastastikuse kontrolliga püüab suveräänsusküsimust võimalikult kaugemale lükata. Õigusriiklikule tendentsile vastab aga ainult erandvolituste eelduste sätestamine, mitte aga artikli 48 sisuline sätestus, mis pigem annab piirideta võimutäiuse ja seega, kui selle üle ilma kontrollita otsustataks, annaks samal moel suveräänsuse, nagu 1815.

¹ Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf. München und Leipzig, 1921.

aasta harta 14. artikli erandvolitused tegid monarhid suverääniks. Kui üksikriikidel pole artikli 48 valitseva tõlgenduse järgi enam iseisvat voli välja kuulutada erakorralist seisukorda, siis ei ole nad riigid. Artiklis 48 asub küsimuse, kas saksa maad [deutsche Länder] on riigid või mitte, tõeline raskuspunkt.

Kui õnnestub erandjuhtumiks antavaid volitusi piiritleda – olgu vastastikuse kontrolliga, olgu ajalise piiranguga, olgu siis lõpuks nagu õigusriigi piiramisseisukorra sättes erakorraliste volituste loetlemisega – siis on küsimus suveräänsusest ühe olulise sammu võrra tagasi tõrjutud, ent loomulikult mitte kõrvaldatud. Praktiliselt pole jurisprudentsil, mis orienteerib end argise elu ja jooksva asjaajamise küsimustele, mingit huvi suveräänsusmõiste vastu. Ka temale on ainult normaalne tunnetatav ja kõik ülejäänud "rikumine". Ekstreemse juhtumiga kohtudes on ta segaduses. Sest mitte iga erakorraline volitus, mitte iga politseilik hädaabinõu või hädaseadlus pole veel erakorraline seisukord. Viimase juurde käib pigem põhimõtteliselt piiramatu voli, see tähendab kogu kehtiva korra seiskamine. On see olukord tekkinud, siis on selge, et riik jääb püsima, samas kui õigus tagasi astub. Kuna erakorraline seisukord on veel ikkagi midagi muud kui anarhia või kaos, siis püsib juriidilises tähenduses veel ikkagi kord, kuigi mitte õiguskord. Riigi eksistents säilitab siin kaheldamatu üleoleku õigusnormi kehtivuse suhtes. Otsustamine teeb end vabaks igasugusest normatiivsest seotusest ning saab päristises tähenduses absoluutseks. Erandjuhtumi korral seiskab riik õiguse, enesealalhoiduõiguse alusel, nagu öeldakse. Mõiste "õigus-kord" kaks elementi astuvad siin teineteise vastu üles ning ilmutavad oma mõistelist iseisvust. Nagu normaaljuhtumi korral võib otsuse iseseisev moment olla tõrjutud tagasi miinimumini, nii hävitatakse erandjuhtumi korral norm. Sellest hoolimata jääb ka erandjuhtum juriidilisele tunnetusele ligipääsetavaks, sest et mõlemad elemendid, nii norm kui ka otsus, jäävad juriidilise raamesse.

Oleks sotsioloogia ja õigusteaduse skeemaatilise lahutamise jäme ülekandmine, kui tahetaks ütelda, et erandil ei ole mitte mingit juriidilist tähendust ning ta on seetõttu "sotsioloogia". Erand ei ole subsumeeritav; ta

varjab end üldise määratlemise eest, ent samal ajal ilmutab ta spetsiifilis-juriidilist vormielementi, detsisiooni absoluutses puhtuses. Oma absoluutsel kujul tekib erandjuhtum alles siis, kui tuleb luua situatsioon, milles õigusnormid saaksid kehtida. Iga üldkehtiv norm nõuab nende elusuhete normaalset kuju, milledele tal tuleb asjaolude kohasel rakendust leida ja mis ta oma normatiivsele sätestamisele allutab. Norm vajab homogeenset meediumit. See tegelik normaalsus ei ole pelgalt "väline eeldus", mida jurist võib ignoreerida; see kuulub pigem normi immanentse kehtivuse juurde. Ei ole ühtki normi, mis oleks rakendatav kaosele. Kord peab olema taastatud, et õiguskorral oleks mõte. Tuleb luua normaalne situatsioon, ning suverään on see, kes definiitivselt otsustab selle üle, kas tegelikult valitseb see normaalne olukord. Igasugune õigus on "situatsioonioigus". Suverään loob ja garanteerib situatsiooni kui terviku selle totaalsuses. Tema omab selle viimase otsuse monopoli. Selles on riikliku suveräänsuse olemus, mis seega pole juriidiliselt defineeritav õigupoolest ei sunni- ega domineerimismonopolina, vaid otsustamismonopolina, kusjuures sõna "otsus" kasutatakse veel palju kaugemale minemas üldises tähenduses. Erandjuhtum ilmutab riikliku autoriteedi olemust kõige selgemini. Siin eraldub otsus õigusnormist, ning (formuleerimaks seda paradoksaalselt) näitab, et tal on autoriteetsust: selleks et luua õigust, ei pruugi ta omada õigust.

Locke'i õigusriigi-doktriinile ja ratsionalistlikule 18. sajandile oli erakorraline seisukord midagi ühismõeldut. Erandjuhtumi tähenduse elav teadvustamine, mis valitseb 17. sajandi loomuõiguses, läheb 18. sajandil, kui taastati suhteliselt kestav kord, peagi taas kaotsi. Kantile pole hädaõigus enam üldse õigus. Tänapäeva riigi-õpetus kujutab endast huvitavat vaatamängu, kus mõlemad tendentsid – hädajuhtumi ratsionalistlik ignoreerimine ja oluliselt vastandlikest ideedest lähtuv huvi hädajuhtumi vastu – seisavad üheaegselt teineteise vastas. Et üks uuskaniaan nagu Kelsen ei oska erakorralise seisukorraga süstemaatiliselt midagi peale hakata, on iseenesest mõistetav. Et Erich Kaufmann, kelle senised kirjutised annavad tunnistust terviklikust mõttesuunast, teeb oma "Clausu-

la rebus sic stantibus' es" oma käsitluse lähtekohaks hädaõiguse – see on elementaarne, orgaaniline konsekvents. Aga ka ratsionaliste peaks ometi huvitama, et õiguskord ise saaks erandjuhtumit ette näha ja "ennast ise seisata". Et norm või kord või vastutus "end ise kehtestab" ["sich selber setzt"], paistab olevat sedalaadi juriidilise ratsionalismi jaoks eriti hõlpsasti täideviidav ettekujutus. Kuidas aga süstemaatiline ühtsus ja kord täiesti konkreetse juhtumi puhul end ise saab seisata, seda on raske konstrueerida ja ometi on see juriidiline probleem, niikaua kui erakorraline seisukord erineb juriidilisest koossest, mingist suvalisest anarhiast. Õigusriiklik tendents erakorralist seisukorda võimalikult üksikajalikult sätestada tähendabki vaid katset täpselt piiritleda juhtumit, milles õigus end ise seiskab. Kust ammutab õigus selle jõu ja kuidas on loogiliselt võimalik, et norm kehtib erandiga konkreetse juhtumi puhul, mida ta ei suuda jäägitult asjaoludekohaselt haarata?

Oleks konsekventne ratsionalism ütelda, et erand ei tõesta mitte kui midagi ja ainult normaalne saab olla teadusliku huvi objektiks. Erand lõõb ratsionalistliku skeemi ühtsuse ja korra segi. Positiivses riigiõigusõpetuses kohtab sageli sarnast argumenti. Nii vastab Anschütz küsimusele, kuidas toimida, kui eelarveseadust pole, et see üldse polevatki õigusküsimus. "Siin pole tegemist mitte niivõrd lüngaga seaduses, see tähendab põhiseaduse tekstis, kuivõrd lüngaga õiguses, mida ei saa täita mitteringisuguste õigusteaduslike mõisteoperatsioonide teel. Riigiõigus siinkohal lakkab."¹ Seetõttu paistab see olevat ratsionalismi jälg, kui Erich Kaufmann tahab õigusest ekstreemseid juhtumid välja jätta. Arutledes hädaseisukorra üle mainib ta juhtumit, et mõlemapoolse eluohu korral seisavad vastastikku kaks hädaõigust ning alati võib ühe tapmine teise poolt olla seaduslik; lisaks märgib ta: "Õigus oma normeerimistega ei saa tahta niisuguseid

ekstreemseid juhtumeid ratsionaliseerida ja reglementeerida, vaid tal tuleb niisuguse asjade käigu ees häbelikult taanduda, sidumata sellega hüvitust või karistust."² Ta kõneleb selles lauses ainult hädaseisukorrast, mis käib eraisiku või kahe riigi kui rahvusvahelise õiguse subjekti kohta. Mis aga saab siis, kui riigi sees tekib ekstreemne hädaseisukord, kas ei peaks siis just hädajuhtum ilmsiks tooma riikliku korra olemuse? Kaufmann tsiteerib siinkohal üht lauset Hegeli õigusfilosoofiast (§ 128)³: Häda toob ilmsiks nii õiguse lõplikkuse kui ka juhuslikkuse. Siia tuleb lisada, et ta samaaegselt toob ilmsiks riigi tähenduse ja selle, et riik peab samuti jääma juriidilise huvi objektiks. Just konkreetse elu filosoofia ei tohiks tagasi tõmbuda erandi ja ekstreemse juhtumi ees, vaid peaks sellest ülimal määral huvituma. Tema le saab erand olla tähtsam kui reegel, seda mitte romantilisest ironiast paradoksi üle, vaid niisuguse arusaamise täiest tõsidusest, mis läheb sügavamale kui end keskpäraselt kordava selged üldistused. Erand on huvitavam kui normaaljuhtum. Normaalne ei näita midagi, erand näitab kõik; ta mitte ainult ei kinnita reeglit, reegel elabki üldse ainult erandist. Erandis murrab tegeliku elu jõud läbi kordusse tardunud mehhaanika koore. Üks protestantlik teoloog, kes näitas, missuguseks vitaalseks intensiivsuseks võib teoloogiline refleksioon ka 19. sajandil võimeline olla, on ütelnud: "Erand seletab üldise ning iseend. Ning kui tahetakse õigesti uurida üldist, on vaja vaid otsida tõelist erandit. Ta asetab kõik palju selgemalt päevavalgesse kui üldine ise. Pikapeale saab villand igavesest jutlemisest üldise üle; on olemas erandid. Kui ei saa seletada neid, siis ei saa seletada ka üldist. Tavaliselt ei märgata seda takistust, sest et üldist ei mõelda isegi korakski kirega, vaid mugava pealiskaudsusega. Erand see-eest mõtleb üldist jõulise kirega."⁴

Saksa keelest tõlkinud Eduard Parhomenko

1 Vt G. Meyer, Lehrbuch des Deutschen Staatsrecht, 7. Ausg., Bd. 3, Hrsg. von G. Anschütz, München und Leipzig, 1919, lk. 906.

2 G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts. (Esmatrükk 1821.)

3 E. Kaufmann, Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula rebus sic stantibus. Tübingen, 1911. Lk 121. Vrd Untersuchungsausschuss, lk 77

4 Tsiataat Søren Kierkegaardi teosest *Gjentagelsen* ("Kordumine"). (Esmatrükk 1843.) E.P.

EDUARD PARHOMENKO

IGAVLEVATELE HUMANISTIDELE

Situatsioone ja kompilatsioone Carl Schmittiga

*kompilatsioon (ld. compilatio compilare kokku röövima),
teiste autorite töödest kokkulapitud,
ainestikku iseseisvalt läbi töötamata koostatud teos
("Võõrsõnade leksikon").*

Situatsioon I

"Milleks teil tõlkida Carl Schmitti?" vastas ameeriklasest poliitikateaduste korüfee, vana ja elutark, palvele aidata hankida Schmitti originaaltekste. Vastas Itaalias, Toskaanas, renessanslikku arhitektuuri tardunud väike-linnas, võõrastemajaks ümberehitatud kloostriis, suvekooli *Transition to Democracy* seminaril, teemaks Martin Heidegger ja Carl Schmitt. Vastas küsimusega ... eitusega, vastas n-ö totalitarismist painatud idaeuroopla-sele.

Situatsioon II

Carl Schmitti tuntumaid teoseid on tõlgitud prantsuse, inglise, itaalia, jaapani, hispaania keelde. Hiljuti ilmus "Poliitilise mõiste" venekeelne tõlge. Ka ingliskeelsete tõlgete väljaandjad on eessõnades tundnud vajadust õigustada, vaat et välja vabandada Schmitti teoste tõlkimist. Nii on alustatud sellega, et nimetatud Schmitti üheks mõjukamaks 20. sajandi saksa poliitiliseks mõtlejaks, kõrvutatud Machiavelli, Hobbesi, de Maistre'i, Max Weberi jt-ga, rõhutatud tema mõtlemise vastuolulisust ning justkui selle seletuseks osutatud tema seotusele natsionaalsotsialistliku liikumisega. Lisaks on märgitud, et tema liberaalse demokraatia ideede ja institutsioonide vastane kriitika ei ole siiani veel saanud adekvaatset vastust.

Viimasel ajal kõneldakse Carl Schmittist palju seoses uuskonservatismiga.

Situatsioon III

Tegelikult pole Carl Schmitt olnud päris tundmatu ka Eestis. Nii näiteks pühendab omaaegne Tartu Ülikooli haldusõiguse professor Artur-Tõleid Kliimann¹ oma raamatus "Õiguskord" (1939) terve peatüki Carl Schmittile. See algab nii: "... tuntud natsionaalsotsialismi ja fašismi teadusmees Carl Schmitt. Ta on loonud nn detsisionismi teooria ning seda arendanud arvukais tõis, mis talle on soetanud sedavõrd rohkesti õpilasi, et kaasaegses õigusteaduses ollakse kohustatud kõnelema tema erilisest detsisionistlikust koolkonnast."

Situatsioon IV

Tuli üks sakslane, noor ja tore, professor, loengukursus poliitilisest filosoofiast, kaass Nicolai Hartmanni tekst, eesti keelde tõlkimiseks, avaldamiseks, kõnelesime, Hartmann ... eetika ... Saksamaal taas päevakorras ... Hartmann contra postmodernism ... kõnelesime, ka Foucault' st ... jaa-jaa, Foucault olla armastanud poisikesi, AIDS'ist nakatunud, ise sellest teadlik, vahekorras, preservatiivita! kuid mis puutub isik õpetusse... Foucault' teadmiste arheoloogia, tõesti väärt raamat, ent tema seksuaalsuse ajalugu, ei midagi muud kui oma kalduvuste õigustamine ... kõnelesime, loengud poliitilisest eetikast, vabandust, filosoofiast ... kas ka Carl Schmittist? OO, MEIN GOTT!?

1 Osutuse eest olen tänu võlgu Heiki Loodile. E.P.

Situatsioon V

OO, MEIN GOTT! See apellatsioon annab situatsioonile tahes-tahmata ekstreemsuse, mis nõuab otsustavust, selgust ja kindlust: emba-kumba, kas EI või JAA, kas SÖBER või VAENLANE. Kui minna, siis minna lõpuni, kui mõelda, siis mõelda lõpuni.

Ent kui Jumal on lootusetult kaugel ning otsustamine edasi lükatud, siis võib ehk lubada väikesi kompilatsioone – vastutustundetuid jalutuskäike Carl Schmittiga.

Carl Schmitti eluloost

Carl Schmitt sündis 11. juulil 1888 Plettenbergi väikelinnas Saksamaal. Tema vanemad olid katoliiklased, sünni- ja lapsepõlvellin valdavalt protestantlik katoliiklikus Sauerlandis.

Carl Schmitti lapsepõlve ja noorukiea meelsusi, ajastu vaimu üldse iseloomustab kokkuvõtlikult eesliide *ent-*, mis saksa keeles lisab sõnadele tähendusvarjundi 'ära', 'möödas', 'lahti', 'valla', 'minetatud', 'kaotisi läinud'. Nii on 70aastase Schmitti mälestuses tema lapsepõlve ja vanemate katoliiklikus (*efel-moselanischer Katholizismus*) Sauerlandis *entortet*; Attendorni katoliku gümnaasiumi konviktiklerikalism *enttotalisier*t; noorukiea wilhelmliku pitseriiga suurpreislus *enthegelianisier*t; ning sakslus Weimari vabariigis *entpreusst*. See *ent*-märgib murrangut ajastus ning juurtetust inimestes.

1907–1910 õpib Schmitt Müncheni, Berliini ja Strassburgi ülikoolides õigusteadust. Promoveerub tööga "*Über Schuld und Schuldarten. Eine terminologische Untersuchung*".

Osaleb vabatahtlikuna Esimeses maailmasõjas. Sõja ajal (1916) habilitseerub tööga "*Der Wert des Staates und die Bedeutung des Individuums*". Pärast väeteenistust töötab dotsendina Müncheni kaubanduskõrgkoolis, 1922–1928 professorina Bonni ja 1928–1933 Berliini kaubanduskõrgkoolis ning 1933–45 Berliini ülikoolis.

Olulisemad publikatsioonid enne 1933. aastat: "*Politische Romantik*" (1919), "*Die*

Diktatur" (1921), "*Politische Theologie*" (1922), "*Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*" (1923), "*Der Begriff der Politischen*" (1927).

Üheks oluliseks suunaks Carl Schmitti tegevuses on Esimese maailmasõja järel Euroopas tekkinud ning osalt Saksamaale pealesurutud nn Weimar-Genf-Versailles' süsteemi dekonstrueerimine. (See peaks mõneti seletama Schmitti poliitilist orientatsiooni ka 30. aastail. 1940 avaldab Schmitt oma sellesuunalisi kirjutisi kogumikus pealkirjaga "*Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar-Genf-Versailles 1923–1939*"). Võitlus algab teosega "*Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*", mis tähendab ühtlasi Schmitti vaadetes pöört kirikult rahvuslusele. Rahvuslik liikumine saab peamiseks lähtekohaks võitluses Weimari vabariigi, Versailles' rahu ja Rahvasteliiduga (Genf). Teose "*Der Begriff der Politischen*" (1927) põhjal selgub, et Schmitti arvates polnud Weimari vabariik enam see poliitiline vorm, mis oleks olnud suuteline revideerima Versailles' rahu ning teostama sakslaste rahvuslikke eesmärgi. Tuleb märkida, et sakslaste suhtes ülekohtuse Versailles' rahu (territoriaalsed anneksioonid, tohutud reparatsioonid, Saksamaast sõja ainusüüdlase tegemine) revideerimise nõuet pooldasid Weimari vabariigi kõik olulisemad parteid ja liikumised. Parempoolsed rahvuslased tegid aga rahulepingu allakirjutamise eest vastutavaks Weimari vabariigi tervikuna ning nägid vabariiklikus korras üldse sõja võitjate poolt sissetoodud korda. Kirjutistes "*Die Rheinlande als Objekt internationaler Politik*" (1925) ja "*Die Kernfrage des Völkerbundes*" (1926) seab Schmitt kahtluse alla võitjate tegevuse legitiimsuse lähtuvalt saksa rahva enesemääramise õigusest. Genfi Rahvasteliidule heidab Schmitt ette, et see on võitjate tööriist, mis surudes peale oma arusaamu õigusest teostab varjatult võõrvõimu. Ta vaidlustab Rahvasteliidu õiguse esineda rahvusvahelise õiguse nimel, sest võitjad on tema arvates sõnastanud rahvusvahelise õigusena omaenese puhtpoliitilised taotlused.

1933. aasta 1. mail astub Schmitt NSDAP-esse, kuigi varem oli tuntud oma kriitilise suhtumise poolest natsionaalsotsialismi. Peatselt

saab Preisi riiginõunikuks; on mitmete tähtsate riiklike komisjonide liige; 1934–1936 ajalehe *Deutsche Juristen-Zeitung* väljaandja. 1936. aastal langeb kriitika alla SS-väljaandes *Schwarzes Korps*. Seejärel kaotab Schmitt mitmed tähtsad riiklikud ja parteilised ametikohad, katkeb poliitiline karjäär. Uurimistöös keskendub ta rahvusvahelisele õigusele. Alates 1942. aastast on tema kirjutistes täheldatav distantseerumine Kolmandast Reich'ist. On seoses Nürnbergi protsessiga vahi alla, ent süüdistust talle ei esitata. Edaspidi elab tagasitõmbunult eraõpetlasena oma sünnilinnas. Sureb 7. aprillil 1985.

Oma koostööd Kolmanda Reich'i võimustruktuuridega iseloomustab Schmitt kui põlist saksa leiutist: vastupanu koostöö kaudu (*Urdeutsche Erfindung: Widerstand durch Mitarbeit*). Kirjanduses on ta tuntud kui Kolmanda Reich'i "kroonujurist". Selles seoses on Schmitt end ise tagantjärele võrrelnud Herman Melville'i jutustuse "Benito Cereno" samanimelise tegelasega, röövliläeva kapteniga, kes osutub lõpuks oma meeskonna pantvangiks. Veel on Schmitt end nimetanud "kristlikuks Epimetheuseks".

Natsionaalsotsialismi on Schmitt õigus-teaduslikult mõtestanud ja põhjendanud teostes "*Staat, Bewegung, Volk. Die Dreigliederung der politischen Einheit*" (1933); "*Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*" (1934); "*Staatsgefüge und Zusammenbruch des zweiten Reiches. Der Sieg des Bürgers über den Soldaten*" (1934); "*Nationalsozialismus und Völkerrecht*" (1934).

Pärast Teist maailmasõda ilmunud teosed: "*Ex Captivitate Salus*" (1950), "*Der Nomos der Erde*" (1950), "*Theorie des Partisanen*" (1963), "*Politische Theologie II*" (1970), "*Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*" (1991).

Kompilatsioon

Üheks võimaluseks kompileerida Carl Schmittiga oleks käsitada tema mõtlemist moderni kriitikana. Sellel taustal võiks näha ka "Poliitilise teoloogia" siintõlgitud peatükki "Suveräänsuse definitsioon" ning selles

esinevaid mõisteid nagu OTSUS (*Entscheidung*), ERAND (*Ausnahme*), SUVERÄÄNSUS. "Poliitilises teoloogias" aga pole enam tegemist paljalt moderni kriitikaga, moderni ja sekularisatsiooni dekonstruktsiooniga, vaid ka tõsise katsega teostada onto-teoloogiline rekonstruktsioon mõtlemises ühiskonna ja poliitika üle. Kõnelda siin sellest rekonstruktsioonist kui ainult rekonstruktsioonist mõtlemises on õigupoolest tinglik, sest et lõppkokkuvõttes, tegelikult aga ennekõike, tähendaks rekonstruktsioon mõtlemises rekonstruktsiooni olemises – kuidas inimene on ja mõtleb end tervikus, totaalsuses olevana. Antud teoses konstitueerib selle terviku, totaalsuse RIIK, hiljem POLIITILINE oma jõus ja jõuetuses.

Ühiskonna ja poliitika tasandil on moderni kujunemisele iseloomulik teatud valdkonnade ja sfääride nagu näiteks majandus ja poliitika, riik ja tsiviilühiskond, riik ja kirik, üksikisik ja kollektiiv jne eristumine, iseseisvumine, isoleerumine, koguni vastandumine teineteisele. Toimub ühiskonna kui terviku lagunemine ja killunemine. Carl Schmitti taotluseks on säästa seda kaotsiminevat tervikut või siis vähemalt teatud tasemel alal hoida. Nende moderni kujunemise ühiskondlike protsesside taga näeb Schmitt ka teatud metafüüsilist nihet: olemise sekulariseerumist ning sellega kaasnevat oleva terviklikkuse, totaalsuse lagunemist. Ei suudeta enam mõtelda olevat tervikuna, totaalselt. Ollakse võimetu olema tervikus, totaalsuses. See metafüüsiline situatsioon tingib omakorda riigi ja poliitika võimetuse ja jõuetuse modernses ühiskonnas. Teisalt otsib ja näeb Schmitt just riigis ning poliitikas ainsat võimalust alal hoida olemise terviklikkus, samasus ja tõsidus.

Moderni analüüs ja kriitika on juba Carl Schmitti esimese silmapaistva teose "POLIITILINE ROMANTISM" (1919) sisuks.

See raamat on oluline ka selle poolest, et sisaldab mitmeid motiive ja mõttearendusi, mis kujunevad kandvaks Schmitti edasistes kirjutistes.

"Poliitiline romantism" ei ole pelgalt ajaloolis-historiograafiline 19.sajandi esimese poole saksa romantismi käsitlus. Kuigi Schmitt keskendub Adam Mülleri, Friedrich Schlegeli, Novalise jt vaadete analüüsile, hei-

tes romantismile ette eksistentsiaalse tõsiduse ja fundamentaalse ontoloogilise aluse puudumist, teeb ta ometi siit kaugeleulatuvaid järeldusi uus- ja kaasaja kohta laiemalt.

Selles raamatus kui kitsamalt just romantismikäsitluses võiks näha ka üht "saksa vaimu" enesetunnetuse avaldust Esimese maailmasõja järel, sest on ju levinud arvamuse kohaselt saksa mõtteajaloos vähemalt 19. sajandi vältel olnud valitsev nn romantismi vaim. Teravaks teeb küsimuse seisukoht, mille üheks markantsemaks esindajaks on marksist Georg Lukács oma raamatuga "*Die Zerstörung der Vernunft*" (1954), nimelt et romantism on fašismi ja natsionaalsotsialismi mõttelooline eelkäija ja allikas. Seda tähelepanuväärsem on tõsiasi, et ka Carl Schmitti "Poliitiline romantism" on romantismi kriitika. Seejuures arvustavad mõlemad romantismi kui dekadentlikku moderni.

Oluline on Schmitti seisukoht, et romantismi tuleb määratleda lähtuvalt subjektist, st nn romantilisest subjektist, mitte aga nn romantilisest objektist nagu näiteks öö, kuuvalgus, varemed, loodus, keskaeg jne. Subjekti asetamine romantismikäsitluse keskmesse võimaldas Schmittil teha ühelt poolt järeldusi kogu moderni, sh vahetu kaasaja kohta, ning teiselt poolt annab see tema romantismi- ja moderni-analüüsile sügavama mõtlemisajaloolise ja metafüüsilise põhja. Ent vahetuks eelkäijaks Schmitti "romantilise subjekti" mõistele on Georg Wilhelm Friedrich Hegel oma teostes "Vaimu fenomenoloogia" ja "Esteetika". Nagu Schmittilgi seondub Hegelil "romantiline subjekt" ehk "kaunishing" (*schöne Seele*) tühjusega, objektiivsuseunustusega. Romantilise subjekti peamised eripärad omistab Schmitt ühtlasi ka liberaalsele inimesekäsitlusele.

Niisiis on olemisterviku üheks peamiseks lagundajaks nn romantiline subjekt. Schmitti järgi tähistab mõtlemisajaloos romantilise subjekti sündi René Descartes'i filosoofia, milles kajastub "vana ontoloogilise mõtlemise purunemine". "Vana ontoloogiline mõtlemine" tähendab siin niisugust mõtlemist, kus ei valitse lõhe mõtlemise ja olemise, mõiste ja tegelikkuse, vaimu ja looduse, subjekti ja objekti vahel; kus nad moodustavad terviku,

totaalsuse. See on samasust hoidev ja teostav mõtlemine. Descartes'i filosoofia, selle alusprintsip *cogito ergo sum* (mõtlen, järelikult olen) suunas inimese oma subjektiivsete ja seesmiste protsesside juurde, keskendas ta omaenese mõtlemisele, mitte aga mõtlemisvälisele. Välismaailma ja selle asjade reaalsusest sai tunnetava subjekti ettekujutuste selgus ja tõsikindlus. See, et välismaailma reaalsus, olemine, taandub subjekti ettekujutuseks, ideeks, annab Schmittile võimaluse kõnelda "reaalsuse kadumisest", "reaalsuse minetatusest" romantismis ning modernis üldse. See ongi protsess, millega seondub jumala, hiljem ka riigi surm ning poliitika jõuetus.

Romantism konkreetsemalt piiritletud ajalooajalooperioodina märgib uut etappi mina-autonoomia kujunemisel, subjekti irdumisel kokkuvarisevast onto-teoloogilisest totaalsusest. Schmitti arvates ei ole romantism (ega sisuliselt ka modern tervikuna) suutnud uut ontoloogiat esitada, olemist mõtelda. Kõik seesugused katsed on ilmses vastuolus romantilisuse olemusega, romantismi aprioorse subjektiivsusega. "Romantiku vaimses situatsioonis on olemuslik see, et jumaluste võitluses tema subjektiivse isikuga säilitab ta iseend. Tema positsioon on järgmine: Fichte individualismi mõjul tundis romantik end piisavalt tugevana, et ise etendada maailmalooja osa ning iseenda seest reaalsust reprodutseerida" (lk 95–96)¹ Kuigi romantism pöördub uute jumalate, uute kõrgemate reaalsuste poole (ajalugu, rahvas, ühiskond), siis tegelikult seda ainult selleks, et "mina suveräänsust suurendada" (96). Seega näeb Schmitt romantismi alushoiakutes implitsiitset vastuolu, mida romantikud ega mitte ka modern tervikuna ei ole suuteline lahendada; ega tegelikult tahagi seda. Romantikute "geniaalne subjekt, kui ta oma jumalikkude autarkiat vähegi tõsiselt võtab, ei kannata enam ühisust [*Gemeinschaft*] välja" (96).

Pidades muuhulgas silmas Friedrich Schlegeli hilist pöördumist katoliiklusesse, kirjutab Schmitt: kui romantikud otsustavad näiteks katoliikluse kasuks, siis vaid seetõttu, et nad ei nõua endalt mitte mingit tõelist religioosset otsust. Romantikuil puudub tege-

1 Viited on väljaandele: C. S c h m i t t, Politische Romantik. 2. Aufl. München, Leipzig, 1925.

lik sisemine suhe kristliku transtsendentsiga (104). Kui nad tõesti pöördusid katoliiklusesse, siis polnud nad enam romantikud (96).

Olemisterviku lagunemise üheks ilminguks on tegelikkuse vältimatu punktualiseerumine (109). See väljendub ka romantikute aja- ja ajalootajus ja -käsituses. Schmitt kirjeldab seda järgnevalt:

"Igal sekundil determineerib aeg inimest ning ahistab inimese võimsaimat tahtmist. Igast hetkest saab seeläbi ülivõimas, irratsionaalne, koletu sündmus; iga hetk on alati käesolev, katkematu arvutete võimaluste, mida ta hävitab, negatsioon" (102). Määrav on suhtumine aja punktualiseeritusse. Schmitti meelest püüab romantik hetke, ajamomendi determineerivast haardest pääseda, sunnist vabaneda ning seda ajaloo, mineviku abil ja kaudu. Minevik on oleviku negatsioon. Ja kui olevik, käesolev ajahetk on võimaluste paljususe eitus, negatsioon, st negeeritud võimalikkus, siis seda eitust eitatakse omakorda mineviku, ajaloo kaudu. Seeläbi justkui vabanetakse ajahetke ahistavast määratletusest ja determineeritusest. Säilib eri võimaluste paljusus, korraga on võimalik nii see, mis on tegelik, kui ka see, mis ei ole tegelik: reaalsus ja ebareaalsus korraga. Selline kindlalt määratlemata, kõiki võimalusi lahtihoidev situatsioon on Schmitti järgi romantiline situatsioon, kus vastavalt oma suvale saab konstrueerida ja kombineerida, vabalt esitada tõlgendusi. Ainsaks lahenduseks sellisele situatsioonile oleks otsus [*Entscheidung*]. Otsus tähendab suuta end määratleda, determineerida ning hoida ja saavutada seeläbi olemine, reaalsus, identiteet. Ühelt poolt on see otsus *enesemääratlus*, *enesedeterminatsioon*, on justkui täiesti subjektiivne, subjekti teostav ja emantsipeeriv otsus. Teiselt poolt on aga ajahetk, ajapunkt see, mis determineerib, määratleb, ahistab inimest – ning määratleb inimese määratlema, otsustama käesolevas hetkes, selle kaudu. Romantik jätab niisuguse determineeriva otsuse langetamata.

Kõnekas võiks olla Schmitti tähelepanek romantismist kui noorteliikumisest, seda just "igavese nooruslikkuse" tähenduses. See nooruslikkus seisneb suurte plaanide tegemises, julgete lubaduste andmises ning sellele appelleerivas tugevas kriitikameeles. Rõhuta-

takse noorust ja nooruslikkust ning sellest tulenevat paljutootavust kui omaette väärtust. Ent plaanide ja lubaduste täitmise asemel antakse üha uusi lubadusi. See tegelikkusele vastandatud võimalikkus ei saa ealeski tegelikkuseks. Romantikute puhul on aga selline olukord loomulik, sest nende jaoks on võimalikkus kõrgem kategooria kui tegelikkus. Igavese saamise ja muutmise, teostumatute võimaluste seisundit eelistatakse konkreetse tegelikkuse piiratusele. Niisugune seisund on Schmitti järgi romantilise absoluutse mina, maailma produtseeriva mina toimimise eelduseks (97–99).

Tegelikkuse punktualiseeritusega seondub vahetult nn okasionalism. Schmitti arvates, kui miski asi üldse romantismi täies ulatuses iseloomustab ja määratleb, siis on see suhte puudumine *causa*'sse, põhjusesse. Nimelt eirab ja tõrjub romantism igasugust põhjuslikkust, adekvaatset suhet, seost põhjuse ja tagajärje vahel: seda nii absoluutse põhjuslikkuse või orgaanilise ärrituse ja reaktsiooni kui ka normatiivse seotuse, kõlbelise kohustuse tähenduses. Iga pisiasi, asjaolu, juhus (*occasio*) võib saada ebaadekvaatse reaktsiooni, ettearvamatu toimingu ajendiks. Seega puudub siin ühismõõt põhjuse ja tagajärje vahel, nende suhe on aratsionaalne, fantastiline, suvaline (120–121). Iseloomulik on just see, et *occasio* eitab *causa*'t (22).

Algselt pärineb okasionalismi-idee Nicolas de Malebranche'ilt, 17. sajandi prantsuse filosoofilt, kelle õpetuse järgi on maailm ning kõik, mis selles sünnib, vaid ajend, võimalus, *occasio* Jumalale, tema tegudele. Sekulariseerumisprotsessi käigus asendatakse Jumal teiste instantsidega nagu rahvas, riik, üksik-individ. Viimane variant käib eriti romantismi kohta: "Romantism on subjektiiviseeritud okasionalism, st romantilises käsitab romantiline subjekt maailma oma romantilise produktiivsuse võimaluse ja ajendina" (23). Seega taandab romantik maailma vaid pelgaks võimaluseks, puhuks väljendada ja teostada oma subjektiivsust.

Tegelikkuse killustatuse ja okasionalismiga seondub Schmitti analüüsis romantiku esteetiseeriv suhe maailmaga. Romantismis esteetiline iseseisvub, see absolutiseeritakse,

mistõttu esteetiline neelab kogu maailma, kõik eluvaldkonnad. Kõike mõistetakse esteetika seisukohalt, subjektiivsete elamustena, eneseväljendusena. Religioossed, kõlbelsed, poliitilised otsused, teaduslikud mõisted osutuvad võimalikuks ainult esteetiliste otsuste ja mõistetena. Estetiseerimisest tuleneb privatiseerimine: "Üldine estetiseerimine aitab sotsioloogilises plaanis kaasa sellele, et esteetilise kaudu ja abil kõik ülejäänud eluvaldkonnad privatiseeritakse" (21). "Ainult individualistlikult lagunenud ühiskonnas saab esteetiliselt produktiivne subjekt paigutada vaimse tsentrumi iseesandasse, ainult kodanlikus maailmas, mis isoleerib indiviidi vaimses mõttes, jätab ta iseenda hoolde ning paneb ta õlgadele kogu raskuse, mis muidu sotsiaalses korras [*in einer sozialen Ordnung*] on jagatud hierarhiliselt eri funktsioonide vahel. Selles ühiskonnas on eraisiku hooleks jäetud olla ise oma preester, aga mitte ainult seda (...) ka oma luuletaja, oma filosoof, oma kuningas, oma ehitusmeister oma isiksuse katedraalile" (26). Esteetiline, selle ekspansioon teeb võimalikuks igasuguse onto-teoloogilise rekonstruktsiooni.

Romantismile on omane nn igavene jutlemine (*das ewige Gespräch*) (192). Schmitti järgi on jutlemine seesugune diskursuse vorm, milles ealeski ei teki tõelist vastasseisu, nõutavat emba-kumba-situatsiooni. See kujuneb lõputuks sobitamiste ja läbirääkimiste ahelaks. Välditakse otsustamist, detsisioon asendatakse diskussiooniga, sisuliselt liberaalse konsensusega. Kaasajal on diskussioon poliitiliselt institutsionaliseerunud parlamendiks. Seega iseloomustab igavene ja lõputu jutlemine romantismi kui liberalismi üht väljendust. Üldse on tähelepanuväärne, et Schmitti seisukohalt ei samastu romantism mingi konkreetse poliitilise liikumise või vooluga. Schmitt püüab rõhutatult tõestada, et poliitiliselt ei saa romantilist liikumist üheselt siduda Prantsuse revolutsiooni vastase reaktsiooniga; pigem vastupidi, romantism on vaadeldav liberalismi ühe eelkäija või siis hoopis selle avaldumisvormina.

Onto-teoloogilise rekonstruktsiooni katseks on "POLIITILINE TEOLOOGIA" (1922). Selle teose elulooliseks taustaks on kodusõjajärgsed rahutused, mis Carl Schmitt

aastatel 1918/19 Münchenis üle elas. Siit ilmest ka kogemus erakorralise seisukorra radikaalseks käsitamiseks. Näib, et selles raamatus Schmitt teeb veel panuse Weimari vabariigile, püüab seda kindlustada ning tagada selle püsimist võimalikes kriisisituatsioonides. Schmitt otsib teorias teid ja vahendeid äärmuslike olukordade edukaks lahendamiseks, sest puhtakujuline liberalistlik õigusriik polnud tema arvates selleks lihtsalt võimeline. Nagu on ses suhtes võimetu ka õigusteaduslik positivism oma riigiõpetusega, mida Schmitti jaoks reljeefselt esindab Hans Kelsen (1881 – 1973), käesoleva sajandi üks silmapaistvamaid õigusteoreetikuid. Nimelt jääb erakorraline seisukord õigusteadusliku positivismi vaateväljast välja ning seetõttu ei osata välja pakkuda juriidilisi vahendeid temaga toimetulemiseks.

Schmitt käib välja oma lahenduse, milleks on detsisioonism. Selle õpetuse sisuks on lühidalt põhimõte, et poliitilise otsuse siduvuse lätteks on suverääni autoriteet; et pole olemas kõrgemat tõe kui suverääni autoriteet. Seaduste kehtivus põhineb seadustandva institutsiooni autoriteedil, mitte aga seaduste suhtel tõega. *Auctoritas, non veritas facit legem*. Autoriteet, mitte tõe teeb seadust.

"Poliitilise teoloogia" detsisioonismi-õpetusest tuleneb aga vajadus vastavaid otsuseid tegeva institutsiooni, suverääni järele. Õigusriigi võimude lahususe printsiip teeb Schmitti arvates niisuguse institutsiooni põhimõtteliselt võimatuks, sest siin on võim killustatud ning vastastikku ahistatud. Seega on poliitiline võim minetanud oma suveräänsuse; vastavalt liberalistliku konstitutsionalismi ideaalidele on suveräänideks saanud üksikisikud, eraisikud.

Suveräänsuse probleemi lahendust otsib Schmitt teoloogiast, näeb teatud analoogiat õigusteaduslike ja teoloogiliste mõistete vahel. Kõik olulisemad kaasaegse riigiõpetuse mõisted pärinevad teoloogiast, st poliitilised mõisted on sekulariseerunud teoloogilised mõisted. Seejuures ei huvita Schmitti mitte lihtsalt ajaloolis-historiograafiline seos, näiteks kõikvõimas Jumal ja omnipotentne seadusandja, vaid eelkõige struktuurisar纳斯, analoogia teoloogiliste ja poliitiliste mõistete vahel, nagu näiteks erakorraline seisukord, mille tähendus jurisprudentsis on analoogne

ime tähendusega teoloogias. Monarhismile vastab teistlik maailma- ja jumalapilt ning modernsele õigusriigile deism, mis kasvab aga üle ateismiks. Deismi võiduletulekuga surutakse ime maailmast välja. Seega ei peeta enam võimalikuks ei loodusseaduste rikumist või eiramist ime kui erandi läbi ega ka suverääni vahetut sekkumist kehtivasse õiguskorda. Valgustuslik ratsionalism heidab kõrvale erandjuhtumi igasugusel kujul. Sellega on ka monarhism kui poliitiline printsiip ja suveräänne institutsioon sisuliselt kõrvale heidetud.

Ent just monarhistlikult (teistlikult) printsiibilt mõistetud suveräänsus ja suverään saaks endas ühte koondada ning taasühendada killustatud võimu, andes riigile tagasi transsendentse dimensiooni, kas või detsisiooni-hetkekski.

Teatud võimalust oma detsisionismi-õpetuse rakenduseks nägi Schmitt Weimari vabariigi põhiseaduse 48. artiklis, mis andis Reichspresidendile õiguse hädaseadlusteks ilma parlamendi nõusolekuta.

On omaette küsimus, kas Schmitt poliitilist teoloogiat saab pidada religioosse uuenemise ja religioossuse uuendamise katseks. Pigem on see leppimine sekulariseerumise teatud tasemega, n-õ etatistliku tasemega, kui faktiga, tegelikkusega. Kui see aga ka pole leppimine, siis on see ehk otsustav katse peatada sekulariseerumine, teo-ontoloogilise totaalsuse lagunemine, või siis rekonstrueerida see etatistlikul tasandil.

Seesuguse sekulariseerumisprotsessi tagajärjeks on lõppkokkuvõttes RIIGI lagunemine ning surm. Kõik poliitilised mõisted muutuvad suhteliseks ja ebamääraseks, laialivalguvaks. Nii näiteks romantism muutis kõik struktuurid esteetiliseks. Riiki käsitati kunstiteosena – selles on Schmitti arvates poliitilise romantismi tuum ("Poliitiline romantika", lk 173). Loova mina romantiline produktiivsus oli oma subjekti fantastilises üleolekutundes loobunud igasugusest tegeliku maailma aktiivsest muutmisest (227). Schmitt kirjutab: "Afekt, mis ei lähe subjektiivsuse raamidest väljapoole, ei ole suuteline rajama mitte mingit ühisust [*Gemeinschaft*]; seltsimise [*Geselligkeit*] joovastus ei ole alu-

seks kestvamatele seostele, iroonia ja intriig ei ole sotsiaalse kristallisatsiooni punktiks; ning vajadusele mitte olla üksi, vaid hõljuda elustava jutlemise rahutuses, ei saa rajada mingit ühiskondlikku korda" (226).

Kuigi riik kui selline on samuti sekularisatsiooni produkt, sest see on midagi, mis on asunud Jumala kohale ja asemele, siis ometi on riigi puhul mõeldav teatud objektiivsus ja kõlbeline seotus (24). Ent riik kui midagi substantsiaalset, transsendentset ja absoluutset on surnud. Modernne riik on muutunud üheks poliitilise ilminguks paljude teiste ajalooliselt piiratud ja muutlike poliitilise ilmne-misvormide seas.

Modernne riik on minetanud poliitilise "tõhususe", on esile kerkinud poliitilisuse uusi kandjaid – see kõik nõuab Schmitti meelest uut tasandit mõtlemises poliitilise üle. Ent kuidas seda teha?

Teha ajal, kui on kaotsi läinud midagi üheselt ja kindlalt substantsiaalselt, mis määraks korra ja korrastatuse? Maailma on haaranud kaos, kust aegajalt sünnivad eri jõud, mis loovad eri kordi ja korrastusi. Ajal, mil kõik substantiivne nagu *polis* ja riik on surnud – saab kõik olla potentsiaalselt poliitiline. Schmitt leiab, et niisuguses olukorras tuleb eristada "poliitikat" "poliitilisest".

Oma teoses "POLIITILISE MÕISTE" (1927) püüabki Carl Schmitt eritleda poliitilise uusi kandjaid. Poliitilise kriteeriumiks on sõbra ja vaenlase eristamine.

"Päristine poliitiline eristus on sõbra ja vaenlase eristamine. See annab inimeste tegudele ja motiividele nende poliitilise tähenduse; selle juurde viivad lõpuks tagasi kõik poliitilised teod ja motiivid. See võimaldab seetõttu ka mõiste määratlemist iseloomustava tunnuse, kriteeriumi tähenduses. Kuivõrd ta pole tuletatav teistest tunnustest, vastab see eristus poliitilise jaoks suhteliselt iseseisvatetele tunnustele teistes vastandustes: hea ja kuri kõlbelises, ilus ja inetu esteetilises, kasulik ja kahjulik majanduslikus" (7).¹ Schmitt rõhutab, et sõbra ja vaenlase eristamine kui poliitilise kriteerium ei ole taandatav ega tuletatav teiste valdkondade vastandustest, vaid on täiesti iseseisev.

1 Viited on vlj-le: C. Schmitt, Der Begriff des Politischen. 3. Ausg. Hamburg, 1933.

"Sõbra ja vaenlase eristamine tähistab seotuse või lahutatuse äärmist intensiivsust. See eristus võib teoreetiliselt või praktiliselt püsida, ilma et samal ajal kasutusele tuleksid kõik need kõlbelised, esteetilised, majanduslikud või muud eristused. Poliitiline vaenlane ei pruugi olla kõlbeliselt kuri, ta ei pruugi olla esteetiliselt inetu; ta ei pea esinema majandusliku konkurendina, ning võib koguni paista kasulik ja tulus temaga äri teha. Ta jääb aga teiseks, võraks" (7–8).

"Sõnu "sõber" ja "vaenlane" tuleb siin võtta nende konkreetseks eksistentsiaalses tähenduses, mitte aga sümboolse või allegoorilise kõneviisina, mitte segatuna ja nõrgestatuna majanduslike, kõlbeliste ja teiste kujutlustega, kõige vähem isiklik-individuaalses mõttes psühholoogiliselt isiklike tunnete ja kalduvuste väljendusena. Nad on vaimset laadi, nagu kogu inimeksistents, ent mitte "normatiivsed" ning mitte "puht vaimsed" vastandid. Liberalism on talle tüüpilises vaimu ja majanduse dilemmas püüdnud vaenlase lähtuvalt ärilisest küljest paljalt konkurendiks, lähtuvalt vaimsest küljest paljalt diskussioonivastaseks lahustada" (8–9).

Vaenlase mõistesse kuulub relvastatud võitluse võimalus, st sõja võimalus. "Sõda tuleneb vaenulikkusest, sest see on olemisekohane teise olemise negeerimine. Sõda on ainult vaenulikkuse äärmine realiseerumine. Sõda ei pruugi olla midagi argist, midagi normaalset, teda ei pruugita tajuda millegi ideaalse või soovituna, küll aga peab sõda jääma käesolevaks reaalse võimalusena – kuni vaenlase mõistel on mõtet" (15). Sõda on *Ernstfall* (umbes: ohujutt). See eksistent-

siaalse ulatuvusega mõiste seondub Schmittil erandi, erandjuhtumi mõistega (*Ausnahmefall*).

Oluline on, et poliitilise kriteerium – vaenlase ja sõbra eristamine – oleks täiesti suveräänne, tuletamatu, substantsiaalne.¹ Tuleks aga tähele panna, mis sekulariseerunud ajastul kuulub Schmitti järgi suveräänsuse juurde, või mõneti vastuoluliselt ütelduna, võimaldab seda suveräänsust – selleks on EIMISKI ning sellest sündiv OTSUS. "Otsus on, normatiivselt vaadatuna, eimiskist sündinud" ("Pol. teoloogia", lk 31). Muidugi, Schmitt teeb mõõnduse: just normatiivselt vaadatuna sünnib otsus eimiskist. See mõõndus tähendab ehk seda, et tõeline otsus, detisioon, mis eristab sõbra ja vaenlase, ei ole seotud ega määratletud mingite eelnevate normide, seaduspärasuste, regulaarsustega. Otsus tähendab ühtlasi erandit, on korrelatsioonis erandjuhtumiga, vastab erandile, sünnib erandist. Erand on aga alati midagi väga konkreetset, individuaalset, mittenormatiivset, mitteseaduspärasust. Erand on normi, regulaarsuse suhtes EIMISKI. Ent jätkaks siinkohal puhtjuriidilise aspekti lahtiseks.

Lõpetaks selleks korraks need vastutustundetud jalutuskäigud ühe metafüüsilise kompilatsiooniga. See on Schmitti puhul põhjendatud, sest juriidiliste ja poliitiliste fenomenide taga näeb ta ikka metafüüsilisi hoiakuid ja veendumusi. Otsus, erand, eimiski on Schmittil ühtlasi ka metafüüsilised mõisted.

Kuidas võiks siis mõelda ja mõista EIMISKIT metafüüsiliselt Schmitti õpetuses? Kõigepealt ehk tuleks tähele panna seda,

¹ Siinkohal võib osutada Jacques Derrida tekstile "*Politics of Friendship*", kus korduvalt tsiteeritakse Carl Schmitti teost "*Der Begriff des Politischen*". Selles kirjutises püüab Derrida põhjendada poliitikat (tegelikult demokraatiat) sõprusega, rajada poliitikat sõprusele. Ent Derrida jaoks ei tähenda see rõhu asetamist sõbrale sõber-vaenlane-vastanduses, vaid hoopiski põhimõttelist väljumist teiselepoole sõbra-vaenlase eristamist kui poliitika (poliitilise) kriteeriumi. Seega on Derrida sõnutsi sõprus kui poliitika alus "sõprus enne sõprust". Tundub, et Derridale on seejuures oluliseks toetumine Aristotelesele, kelle sõpruse (*philia*) ja ühiskonna, poliitika (*politeia*) vahekorra esitus võiks Derrida arvates olla "poliitilise sõpruse" (sõprus enne õiglust ja poliitikat) üheks näiteks. On aga tähelepanuväärne, et Derrida "sõbra", "vaenlase" ja "poliitika" käsitluses pole kohta sellisel olulisel mõtlejal nagu Thomas Hobbes ning tema teosel "*Leviathan*". Ometi ei tohiks antud kontekstis, aga eriti veel Carl Schmitti puhul vaikes mõõda minna Hobbesist. Carl Schmitt on Hobbesi vaadetest inimesele, vaenlasele, ühiskonnale (NB! *bellum omnium contra omnes*) tugevalt mõjutatud. Pealegi ilmus 1932 Schmittil raamat "*Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*". Ning hea lähtekoha Derrida "sõpruse-poliitika" dekonstruktsiooniks võiks anda Hobbesi Aristotelese ühiskonnakäsituse (näiteks riigitarga looma (mesilane, sipelgas))kriitika "*Leviathanis*".

et Schmitt mõtleb paljuski *ex negativo*: Jumal, Riik, kõik substanttsiaalne on surnud. Selle tagajärjel on ühiskonnas, poliitilises elus läinud/minemas kaotsi transsendentaalne, absoluutne mõõde – kõik on muutunud suhteliseks ja argiseks. Ning tõesti, ainsaks võimaluseks radikaalselt mõelda ja radikaalselt tegutseda on mõelda eimiskit, tegutseda eimiskist lähtuvalt. See annab elule transsendentaalse mõõtme, eksistentsiaalse tõsiduse. Ent mõelda EIMISKIT ning tegutseda EIMISKIST lähtuvalt ei tähenda seda, et eimiski oleks pelgalt vaid inimese, tunnetava subjekti kujutelm või inimhõimuse operatsioon: eitused, negatsioon kui loogiline tehe. Niimoodi mõeldes me tuleksime tagasi Descartes'i juurde. EIMISKI kui n-ö alus ja läh-

tekoht OTSUSELE, millest sünnib vaenlase ja sõbra eristamine kui suveräänne, substanttsiaalne poliitilisuse kriteerium, kuulub OLEMISSE, on OLEMINE.

Mõne mõõndusega võiks siinkohal tsiteerida Hegelit: "Puhas olemine ja puhas eimiski on üks ja seesama" (*"Wissenschaft der Logik"*).

Carl Schmitti jaoks on see samasus aga antud vaid erakorralises seisukorras. Ainult siis ja ainult nii on inimene totaalsuses, st on olemine ja on inimese mitteolemine.

See on humanistliku inimese *salto mortale*. Ja see on juba tõsine asi, mis haarab meid kõiki – igavlevaid humaniste – üdini, põhjani, põhjatuseni.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

7. loeng

Eesti kirjandus sajandivahetusel: keemisperiood möödunud sajandi lõpust kuni 1920. aastate keskpaigani

Vahepala: futurism ja ekspressionism

Jõudsime eelmises loengus aastani 1919, mis minu arvates tähistas olulist tippu ja pöördepunkti eesti kirjanduse muutumises. Seda ja järgmist aastat võiks nimetada modernismi esimese tulemise aastateks. Sellele ajajärgule, mil eesti kirjandussituatsioon on tugevalt modernistlik, järgneb tagasilikumine 19. sajandi mallidesse ja 1920. aastate keskel on esimene modernismi tulekukatse lõplikult läbi.

Mis toimub sel ajal Euroopas? Sellest on olnud juttu juba eelnevates loengutes, kordan siin üksnes lühidalt üle.

Juba enne Esimest maailmasõda olid tulnud areenile esimesed mõjukad modernistlikud liikumised ja suunad: futurism Itaalias ja

Venemaal ning ekspressionism Saksamaal, lisaks ka Apollinaire'i konstruktivism Prantsusmaal. Ükski neist ei tõusnud sel ajal veel kirjandusmuutusi juhtima. Kõige rohkem mõju oli ehk vene futurismil. Modernismi tõelise mõjuaja algus oli alles peale Esimese maailmasõja lõppu. Siis jätkasid futurism Venes ja Itaalias ning ekspressionism Saksamaal. Nende kõrvale tõusid dada ja sürrealism. Eestit puudutasid neist põhiliselt vene algupära futurism ja saksa ekspressionism. Muud suunad jäid iroonilise tutvustuse tasemele. Seetõttu tuleks meil vaadelda lähemalt, millised on futurismi ja ekspressionismi olulised erijooned modernismi ühisjoonte taustal.

Futurism

Futurism on esimene oluline modernismi-liikumine. Tema algus on aastas 1909, kui itaalia kirjanik Marinetti avaldas Pariisi lehes "Figaro" esimese futurismi manifesti. Meile olulisema vene futurismi esimesed tööd ilmusid 1910. aastal, tõeliseks tulemiseks võib pidada Majakovski jt manifesti "Kõrvakiil ühiskondlikule maitsele", mis ilmus 1912.

Keskne futurismi esteetikas on vabastada sõna kirjandusliku traditsiooni painest. Mida see lause tähendab?

Luuleajaloo jooksul koguneb kirjanduskeele ja keelekasutuse taha kultuuri saba, mille sisuks on sõnade, stiilide ja žanride hierarhiad, aga ka sõnade ja grammatika-konstruksioonide tähendused, assotsiatsioonid ja väärtushinnangud. Need kuuluvad keele juurde ja autor ei saa neid eirata, sest lugeja tunneb traditsiooni ja temas ärkavad kõik need keeleüksuste taga olevad assotsiatsioonid. Kultuuri painet kannavad nii leksikon, grammatika kui ka retoorilised mallid (žanrid, värsivormid jms). See paine omakorda sunnib kirjutajale peale kindlad mõtlemisviisid.

Varasema kultuuri painet on tundnud ja sellega midagi ette võtta püüdnud vist kõik modernismi suunad ja liikumised. Eri suunad on selle painega proovinud toime tulla erineval moel. On siiski kaks põhilist teed: üks on vana süsteemi lõhkumine, katse kaotada keele ja teksti tagant kogu varasem tähenduse koorem. Teine on traditsioonisaba ärakasutamine, sellega mängimine ja selle võõritamine. Futurism valis esimese tee, näiteks T. S. Eliot teise tee. Mõlemal teel on omakorda eri võimalusi, alates sellest, milliseid keelekasutuse osi konkreetselt puhastada ja kuidas seda teha.

Seega tulles tagasi futurismi juurde: futurismis on keskseteks kultuurisituatsiooni komponentideks keel ja tekstivorm. Vaatame futuristide pakutud uuendusi märksõnade kaupa, peamiseks lähtekohaks futurismi tehniline manifest.

Vorm, keel

* põhiülesanne: futurist loob uut keelt, tuleviku keelt; see algab vana keele vihkamisest ja lõhkumisest;

* teha tänavate kõnekeelest luulet (Majakovski);

* uus poeetiline keel, *zaum* (Hlebnikov);

* sõna häälikuliste ja pildiliste kvaliteetide rõhutamine (glossolaalia);

* sümbolistid olid semantikud, futuristid on funktsionalistid (sõnal on funktsioon olla tema ise, tähtis on poeetiline etümoloogia, uute tähenduste genereerimine, sõna on "asjadeta");

* süntaks tuleb hävitada;

* nimisõnad panna nagu juhtub;

* verb peab olema algvormis;

* verb võib olla seotud paljude infinitiividega;

* jätta ära omadussõnad ja nimisõna tõuse esile kogu oma ilus;

* ära jätta adverbid;

* igal nimisõnal peab olema paariline, teine nimisõna, millega ta on seotud analoogia abil. Seostada tuleb ilma igasuguste abisõnadeta;

* maha interpunktsioon, selle asemel matemaatilised märgid;

* pole olemas eri liiki kujundeid, kõik nad on sarnased;

* kujundeid tuleb loopida ilma igasuguse süsteemita. Mida laiem ja kaugem on assotsiatsioon, seda sügavam sarnasust ta näitab;

* tuntud kirjanduslikke troope tuleb realiseerida konkreetselt, otseses tähenduses. See loob autonoomse suhetesüsteemi, tekib poeetiline ruum, analoogiline pildiruumiga.

Tekst

* teksti komponendid tuleb omavahel siduda simultaanselt, kõrvutamise kaudu;

* liikumist tuleb edasi anda assotsiatsioonide reaga;

* täielikult ja lõplikult vabastada kirjandus autori isiklikust minast, st psühholoogiast;

* eri vaatepunktid korraga (vrd kubism);

* dünaamika, hoog (itaalia futurism);

* sõna ning teksti autonoomia rõhutamine. Tekst ei vahenda reaalse maailma analoogi nagu realismis ega autori sügavamat vaimset teadmist nagu sümbolismikeskses uusromantismis. Tekst on tekst on tekst on tekst on tekst;

* sügavuse asemel pind, suund puhtale sõnavormile. Tekst paikub paberile laiali, tükkideks, pinnalaotuseks.

Eelnevas loendis on selgelt näha seos indoeuroopa keelte grammatikaga ning pika aja jooksul väljakujunenud kirjanduslike hierarhiate purustamise soovid. Siin on oluline erinevus sümbolismiga: a) mis tahtis minna edasi, sügavamale inimese sisse, inimese taha, kuid – NB! – vanades hierarhiates; ja b) milles sõnade olulisimaks omaduseks on nende allusiooniderohkus.

Futurism on keele – laiemalt ütlemissviisikeskne: keelelised elemendid kontrollivad tähendust, mõtet. See keelemuutmine oli osalt eesmärk iseeneses, osalt aga lähtekoht maailma muutmiseks. Futuristide järgi lubab ütlemissviisi muutmine muuta ka mõtlemisviisi, tundmisviisi ning loob lõppkokkuvõttes uue maailma (Krutšjonõhh: uus poeetiline vorm loob ka uue sisu ja lõpuks uue maailma). Seega revolutsioon pidi algama vormist ning kaasa tooma sisemise uuendamise, mis pidi liikuma kirjanduse kultuurisituatsioonist muudesse kultuurisituatsioonidesse ja lõppkokkuvõttes muutma kogu maailma.

Oma tekstiehituselt ja keelelt on futurism palju ühist mitme kujutava kunsti suunaga sajandi alguses. Lisaks itaalia futurismile on minu arvates hoopis tugevamad ühisjooned kubismiga ja konstruktivismiga Venes ja Prantsusmaal, samuti naivismiga.

Rõhutaksin futuristide puhul seda, et just neil oli see "keelest alustamine" keskne, et nende soov oli teadlikult hävitada, teadlikult lõhkuda nii keelt kui keeles valitsevaid ühiskondlikke hierarhiaid. Näiteks kõnelesid samadest asjadest ju ka ekspressionistid, kuid neile polnud see hoopiski nii keskne. Sama tegid nt kunstis naivistid, kuid neile oli olulisem hierarhiate unustamine, neist mitteteadmine, kui nende hävitamine.

Kuid futuristid ei lootnud ainult keele kaudu maailma uuendamisele, vaid püüdsid selle kõrval lõhkuda ka muid kirjandussituatsiooni külgi ja, mis väga oluline, hävitada kirjandus-

situatsiooni ja teiste kultuurisituatsioonide piirid ning madaldada kirjandus kui eraldiseisev ja kõrgustes hõljuv kultuurisituatsioon. Selle eesmärgi saavutamiseks olid väga olulised praktiline osavõtt revolutsioonist, elust, kirjanduse toomine sümbolismi vandlitornist tänavale ja senise madala ning uue kõrgemale tõstmine (tööline, tänavakeel, tehnika, linn), samuti kirjanduse klassikaliste piiride hävitamine.

Sisu

* huvi naljade, folkloori (kui "madala" materjali) vastu;

* uued teemad ja tegelased (linn, lendurid, hulkurid jm uus), uued rütmid, masinaülistus;

* utopism, kaasaja eitus;

* triumf aja üle, hüpe tulevikku, vabadus omast ajast;

* looduse ja inimese harmoonia (vene futurismis).

Kirjanik ja tema suhe lugejasse

* futurist on vaba;

* kunsti kodumaa on tulevik, sellega on seotud ideaalid, utopism;

* muuseumide vihkamine;

* ideoloogiline vasakpoolsus või parempoolsus kuni diktatuuriihaluseni;

* nihilism;

* vastandumine kaasaegsele väikekodanlusele;

* enesereklaam;

* jagunemine gruppidesse ja kaklus selle üle, kes on õige futurist;

* kirjanik, luuletaja on kõneorgan (vene futurism);

* šokk, mõnitus, epateering ja skandaal on normiks;

* teksti raskus ja kummalisus sunnib lugejat osalema tema realiseerimises, vaba sõna vabastab lugeja sõnadest – lugeja loob.

Kirjandus ja muud kultuurisituatsioonid

* raamatu kaotamine selle klassikalisel kujul (eksperimendid graafilise pildiga, eriti vene

futurismis: eri kirjad, teksti paigutamine lehele laiali, värvide ja kirjade vastavus ideedele jne; Marinetti: sõnad saavad uusi funktsioone, suurenevad, vähenevad, liiguvad lehel ja jõuavad mittemilleniigi);

* avalikud õhtud, turneed, kohvikud, *performance*'id (lähedus kabareele), kirjutamine teatril, tänavavormid (vrd Bahtini karnevali-idee, vastandus "pühale" sümbolismile). Futurism oli teater, mis nõudis publiku osalust etendusel;

* teatraalne ja epateeriv riietus, maalitud näod ja kehad;

* kirjanik on tööline (Majakovski "Kuidas teha värse");

* kunst sulagu ellu, poliitikasse jne, kunst/kirjanduse kadu;

* tänav *contra* sümboliste pühendatute kogudus.

Toodud loendites on kokku võetud olulisem vene ja itaalia futurismist, ilma et oleks püütud nende erinevusi esile tuua. See pole minu arvates eesti futuristliku kirjanduse taustana hädavajalik.

Ekspressionism

Ekspressionismi kohta on eesti kirjandusuurimises kirjutatud vist rohkem kui muude modernismisuundade kohta kokku. Olulised autorid seejuures on N. Andresen ja A. Kaalep (nt Kaalepilt siinsamas "Vikerkaares" 1989, nr 10). Teiseks on just ekspressionismi puhul eriti raske leida selgeid ja kindlaid tunnuseid, mis ühendaksid kõiki selle sildi alla arvatuid. Seetõttu ainult lühidalt.

Sõna "ekspressionism" pärineb 19. sajandi keskpaigast ja tuli kasutusele kujutava kunsti kohta. Vastandus saksa traditsioonis impressionismile. Nii kasutab O. Walzel vastandeid *Eindruckskunst* ja *Ausdruckskunst*. See jaotus tõmbab ka piiri 19. sajandi impressionismi kui realismi kõrgeima astme ja 20. sajandi modernismi, põhiliselt seest väljasuunatud kunsti vahele.

1911 võttis "ekspressionismi" kasutusele saksa literaat Herwarth Walden uusimate kirjandussuundade märkimiseks Saksas. Termin läbi alles 1915. Seega on ekspressionism samaaegne futurismi ja kubismiga, tegu on saksa suunaga. Ekspressionism kestis ca

1924. aastani ja lisaks kirjandusele esines ka kunstis, teatris, kinos.

Ekspressionismi juures teeb asja segaseks see, et tegu pole liikumisega, vaid hajali suunaga, ja see, et tema varane, sõjajärgne periood erineb kardinaalselt sõjajärgsest. Selge ja üldkehtiv iseloomustus ekspressionismi kohta puudub ka saksastel.

Ekspressionismi olulisim joon ja erinevate ekspressionismi alla arvatavate autorite ühendaja on pingestatud vaimne hoiak, intensiivsus, ekspressiivsus, mis omakorda peab äratama tugevaid tundeid vastuvõtjas.

Ekspressionism on katse luua visionaarset, nägemuslikku maailma, mis on vabastatud kodanliku ühiskonna keelest, väärtustest, mallidest, väljendab isiksuse sisimaid tundeid ja kasutab moodsa industriaalse maailma tuletatud sümboleid.

Keskne on eneseväljendus. Pole tähtis mitte, kuidas ega ka mis avaldatakse, vaid et üleüldse midagi avaldatakse.

Seega on ekspressionismis erinevalt futurismist eriti oluline autor, eriti see, mis toimub tema sees, autori siseilm ja vaimne hoiak ning selle väljendamine. Väljendusvahendite vahetus on uue sisemuse tagajärg. Seega alustasid ekspressionism ja futurism eri kirjandussituatsiooni komponentidest, kuid tulemused olid suuresti samad.

Muud jooned on liiga hajali, et ekspressionismi selgejooneliseks suunaks pidada. Vääranduse definitsioon (suveräänsus on kõrgeim, tuletamatu valitsejavoim), võib kehtima jätta või unta, ilma et oleks suurema praktilist või teoreetilist vahet. Mõiste enese üle üldiselt ei vaielda, vähemalt suures

Autor ja tema ideoloogia

* keskkteks saab visionaarsus ja tugevate elamuste-tunnete vahendamine; vahendus peab olema rõhutatult intensiivne ja peab äratama omakorda vastuvõtjas tugevaid tundeid; vastandumine sümbolismi tardumusele ja stiliseeritusele;

* religioosse sealpoolsuse taassünni juttustamine. Religioon ja kunst on taas üks (ka usuline sümboolika). Taustaks okultism, Nietzsche, keskaeg, orient, psühhoanalüüs;

* poeet on nägemusi nägev prohvet, ettenägiija, armaja, "ees on katastroof" (siit viib hilises ekspressionismis tee õõnsasse paatosse, vrd ka sümbolism);

* vaja on väljendada inimlikku vaimu, st mitte kirjeldada ega peegeldada langened

maailma, vaid abstraherida igapäevaelu objektid välja nende normaalsest kontekstist ja kombineerida nad ümber kaotatud sisemist vaimuvalgust kiirgavaks majakaks (vrd taas sümbolism);

* utopiad maailma uueksloomisest ja poliitiline radikaalsus ning revolutsioonilisus. Protest ja hirm kodanliku elu ja estetismi suhtes. Usk uude inimesse, uude põlvkonda, noorusesse;

* künism ja nihilism maailmapildis, suhe maailmasse on sügavalt traagiline ja sageli lootusetu. Palju enesetappe ja vaimuhaiged. Väljendada isiklikku nägemust elust ja ühiskonnast, tavaliselt haiglase rahutusena. Õudus maailmast ja kaastunne hüljatutele;

* moodsa aja inimese üksindus ja hirm industriaalses ja linnastunud ühiskonnas, mis on lagununud kaoseks ja mehhaniseerib vaimu (*Geist*). See ühiskond tuleb kõrvale heita. Vrd futurismi linnauulistust;

* kunsti vabastamine ja vaimu täitmine on oluline eesmärk;

* tähtis on loomisprotsess ise. Oluline pole mitte aineestik, vaid kunstniku loov jõud, see, mida ta on võimeline subjektile iseenese poolt juurde lisama. See on kunsti olemuse juurde jõudmine. K. Edschmid: maailm saab ekspressionistliku kunsti visiooniks. Ta ei näe, ta näeb ette. Ta ei kirjelda, ta kogeb. Ta ei reprodutseeri, ta kujundab;

* irratsionaalsete ja kaootiliste jõudude purske moodsa maailma välispinna all;

* oluline on väljendada oma alateadvust ja intuitsiooni (anda vahetult edasi seda, mis inimesi looma sunnib), vrd sürrealism;

* esteetilise ja eetilise vahekord saab keskseks.

Sõja ajal ja sõjajärgses ekspressionismis saavad oluliseks:

* kaastunne ja süütunne toimuva pärast ("südametunnistuse hääl");

* üleskutse aktiivsusele, vastupanule, eneseohverdamisele (erinevalt sõjaeelsest katastroofiainimestest);

* inimene keskseks, inimsus üle vaenupoolte.

Muudes kirjandussituatsiooni komponentides on palju sarnasust teiste modernismisuundadega, ka futurismiga.

Tegevus

* institutsioonid: kohvik, almanahh, omatrukised, ettelugemised, väikesed raamatud;

* puhas kunst on kodanlase aegunud ideaal. Ekspressionism on aktsioonikirjandus.

Tekst ja keel

* ekstreemne reaktsioon realismi ja naturalismi vastu nii aines kui stiilis;

* katse olla maksimaalselt originaalne;

* üldisus, üldised kujud: massid peategelasena, Poeg, Hulkur, Nimetu, Inimene (vrd sümbolism);

* kõrvutuse, simultaansuse tehnika:

* reaalsuse moonutamine ja väänamine;

* tekst ja pilt väljendavad oma sisemist loogikat;

* sümbolkujud, "magus mäandumine" (A. Kaalep): vältida sümbolistide kõla- ja pildiilu, kirjeldada reaalsuse eemaletõukavaid detaile;

* pateetika (*O Mensch!*) ja karjatused, visionaarne ja väga jõuline kõne;

* kujundid ja keel väljendavad tundeid ja kujutlust, mitte välist reaalsust;

* irooniline, šokeeriv, "soolane", "köva" keel;

* igapäeva keel on ebaadekvaatne eneseväljenduse tarvis; sõnad on kaotanud oma resonantsi ja pole enam loova vaimu märgid;

* konventsionaalseid süntaktilisi seoseid ainult niipalju, kui nad on uuesti laetavad psüühilise energiaga, teksti fragmentaarsus ja mittesisusus;

* traditsioonilised keelelised hierarhiad lõhuti (nimisõna keskmest välja!), kõneosadele omistati võrdne staatus: konventsionaalsete lingvistiliste funktsioonide vahetamine õhutas vabastama keele sisemisi potentsse;

* adjektiiv, keskne kirjeldusvahend, toob välja poedi subjektiivse visiooni peidetud metafoorilised mõõtmad;

* noomen mitte referentsiks, vaid temas latentselt olevateks ekspressiivseteks laenguteks.

Ekspressionism rõhutab liiga paljusid asju korraga ja selliselt on ta tegelikult ühisosaline futurismiga, sürrealismiga ja vana sümbolis-

miga. Minu arust võiks teda tõlgendada kui spetsiifiliselt saksa suunda modernismis. See, mis üle jääb, on ehk ainult ekspressiivsus, sisemine karje. Kuid ekspressionism pole süntees, vaid eklektiline ühendus, mis ei saa tervikuks.

Lisaks tuleb selgelt eristada varast ja hilist ekspressionismi, mis üksteisest minu arust liiga palju erinevad, et neid kokku panna. Varane ekspressionism on tugevalt vormikeskne ja teda võiks võrrelda futurismiga. Tihti ei tehtudki neil kahel selget vahet ja kasutati futurismi mõistet ka sõjaeelse ekspressionismi kohta. Hiline ekspressionism on aga minu arvates üsna modernismi piiril seisev nähtus. Selles saavad keskseks sotsiaalsega, ühiskonnaga seotud jooned ja taandub teisejärguliseks vormipool. Seda ekspressionismiperioodi võiks nimetada sotsiaalekspressionismiks. Ain Kaalep on esitanud võrdlusena varasest ja hilisest kaks luuletust, mis minu arust üsna hästi illustreerivad neid eri perioode (vt "Vikerkaar" 1989, nr 10).

Kokkuvõtteks

Futurismis ja ekspressionismis olid olemas nii ühised kui erinevad jooned. Nad mõlemad muutsid suhtumist keelde ja teksti, suhtumist ühiskonda, suhtumist kirjaniku rolli ja lugejasse. Mõlemale olid tähtsad aktsioon, vanast keelekasutusest ja tekstiehitusest vabanemi-

ne, revolutsioonilisus, uus parem ilm ühiskondliku ideaalina, hüpe tulevikku, kirjanduse toomine tänavatele.

Futurism ja ekspressionism olid erinevad selles, mida nad modernismijoontest keskseks tõstsid. Mõlemad olid tugevalt monoonelised.

Futurism oli keelekeskne. Tema lähtekohtaks oli keelerevolutsioon, vana kanoniseerunud keele ja keelekasutuse purustamine, keelelise sügavuse asendamine pinnalaotusega, verb ja noomen. Keelerevolutsioon pidi kaasa tooma muud revolutsioonid. Olulised olid liikumine, masin ja linn. Kirjanik on tööline, tegija.

Ekspressionismi puhul oli keskne autor ja tema sügava sisemise elamuse väljendamine, karje, loominguprotsess, mis pidi kuulutama uut maailma. Tähtis oli katse luua visionaarset maailma, religioossus. Olulised olid üksindus ja hirm industriaalses maailmas, vaim. Kirjanik on prohvet. Ekspressionismi keeleliseks tuumaks oli adjektiiv.

Oluline on, et sõja eel olid kesksamad vormiuuendused, mis tegid futurismi ja ekspressionismi küllaltki sarnaseks. Sõja järel jätkab futurism suuresti endises vaimus, ekspressionism aga muutub sotsiaalseks, kaotab paljuski oma modernistlikud kvaliteedid ja saab tegelikult Euroopa modernismi kõrvaliseks umbteeks, spetsiifiliselt saksa suunaks. Muu Euroopa läheb futurismi, dada ja sürrealismi teele.

MIRCEA ELIADE

MÕNINGAID TÄHELDUSI EUROOPA NÕIAKUNSTI KOHTA II

Rumeenia paralleelid: *strigoi* ja "Diana sõjasalk"

Pöördun nüüd teise, kahjuks lääne teaduse tähelepanu alt kõrvale jäänud uurimisvaldkonna—rumeenia rahvatraditsiooni—juurde. Siin puutume kokku arhailise rahvakultuuriga, mis arenes vähem range kristliku kontrolli all kui Kesk- või Lääne-Euroopas. Samuti puudus rumeenia kirikul nagu teistelgi Ida-Euroopa kreekakatoliku kirikutel inkvisitsiooniga analoogiline institutsioon; kuna ketserlust kui nähtust ei tuntud, siis polnud ka süstemaatilist ega massilist nõidade tagakiusamist. Veel tähtsam on asjaolu, et rumeenia keel on romaani keel, mida kirikuladina ja skolastiline ladina keel keskajal sugugi ei mõjutanud. See tähendab, et rumeenia keel kujutab endast meie ajaarvamise esimestel sajanditel Daakia provintsis kõneldud vulgaarladina keele otsest edasiarendust. See lingvistiline arhaism on Euroopa nõiakunsti seletamisel suureks abiks.

Piirdun oma arutluses kahe meie probleemi seisukohalt oluliselt tähtsa terminiga: *striga*, ladina sõna "nõia" tähistamiseks ja "Diana", rooma jumalanna, kellest Lääne-Euroopas sai nõidade pealik. Rumeenia keeles muutus *striga strigoi*'ks, tähendades kas elavat või surnud nõida (vampiiri). Elavad *strigoi*'d on sündinud õnesärgis, täisikka jõudes panevad nad selle selga ja muutuvad nähtamatuks. Neil teatakse olevat üleloomulikke võimeid, näiteks saavad nad siseneda lukustatud majadesse või mängida koos karude ja huntidega, ilma et viimased neile viga teeks. Nad tegelevad kõikide nõidadele iseloomulike kurjade tegudega—kutsuvad esile epideemiaid nii inimeste kui ka kariloomade hulgas, teevad inimesi "ära" või moonutavad neid, kutsuvad vihha "kinni hoides" esile põudasadid, võtavad lehmadel piima, eriti aga sõnuvad kurja.¹ *Strigoi*'d võivad end moonutada koerteks, kassideks, huntideks, hobusteks, sigadeks, kärnkonnadeks ja muudeks

loomadeks.² Nad pidavat välja ilmuma erilistel öödel, eriti jüri- ja andresepäeva ööl, ja kui nad koju tagasi lähevad, viskavad nad kolm kukerpalli ning saavad niiviisi tagasi inimese kuju. Nende hinged lahkuvad kehast ja ratsutavad hobustel, luudade seljas või tünnide otsas. *Strigoi*'d kogunevad väljaspool küla erilisel väljal või siis "maailma lõpus, kus rohtugi ei kasva". Kohale jõudnult võtavad nad inimese kuju ning hakkavad omavahel võitlema, kasutades kaikäid, kirveid, vikateid ja muid tööriistu. Võitlus kestab öö läbi, ent lõpeb nutu ja leppimisega. Koku tagasi pöörduvad nad kurnatult, kahvatuina ja teadmatuuses sellest, mis nendega toimus, ning vajuvad sügavasse unne.³ Õiste lahingute tähenduse ega objekti kohta ei ole kahjuks midagi teada. Meenuvad benandandid ja ka *Wilde Heer*, Kesk- ja Lääne-Euroopas nii tavaline surnute sõjasalk. Ent benandandid võitlesid just *striga*'de vastu, rumeenia *strigoi*'d aga võitlevad omavahel ja nende lahingud lõpevad alati üldise nutu ja leppimisega. Mis puutub analoogiasse *Wilde Heer*'iga, siis *strigoi*'de puhul puudub üks iseloomulik joon—kohutav lärm, mis küla hirmu kütkes hoiab.⁴ Igal juhul kinnitab rumeenia nõidadega seotu ristiusueelse unes rändamisel ja ekstaatilisel rituaalsel võitlusel põhineva stsenaariumi autentsust. Samal mudelil põhinevat leiab mitmest muustki Euroopa piirkonnast.

Pöördume nüüd teise rumeenia rahvasundis tähtsat rolli mänginud ladina sõna—"Diana"—poole. Selle jumalanna ajalugu muistses Daakia provintsis (praegu rumeenlastega asustatud Karpaatia—Doonau alad) võib Euroopa nõiakunsti üldisele arengule ootamatut valgust heita. Tõepoolest, romaani (itaalia, prantsuse, hispaania ja portugali) keeli kõnelevate lääne rahvaste puhul võib keskaegseid viiteid Dianaga seotud uskumustele ning rituaalidele pidada enamasti ladinakeelsele kirjalikke allikaid tundnud haritud munkade arvamusteks. Selliseid Diana ajalooga seotud kahtlusi ei saa tekkida

rumeenlaste puhul. Jumalanna nimest "Diana" sai rumeenia keeles *zina* (dziana), mis tähendab "haldjas". Pealegi tuleneb samast juurest veel teinegi sõna—*zinatec*, mis tähistab mõtlematut inimest, tuulepead, hullu, st seda, keda Diana või haldjad valitsevad või kes on nende mõju all.⁵ On üsna tõenäoline, et nimi "Diana" asendas autohtoonse traakia-geedi jumalanna kohalikku nime.⁶ Igal juhul on rumeenia Dianaga seotud rituaalide ja uskumuste arhailisus väljaspool kahtlust.

Zine, haldjad, kelle nimest nähtub nende pärinemine Dianast, on üsna ambivalentse iseloomuga. Nad võivad olla julmad, seetõttu on kindlam nende nime mitte kasutada. Neist räägitakse kui "pühadest", "heldetest", "Rosaljatest" või lihtsalt kui "neist" (*iele*). Haldjad on surematud, ent näevad välja lustlike ja võluvate tütarlastena. Nad kannavad valget rüüd, on vööni paljad ning päeva ajal nähtamatud. Neil on tiivad ja nad lendavad, eriti öösiti. Haldjatele meeldib laulda ja tantsida, väljadel aga, kus nad seda on teinud, näeb rohi välja, nagu oleks ta põlenud. Kui keegi neid tantsimas näeb või teatavatest keeldudest üle astub, siis saadavad haldjad talle haiguse. Nende põhjustatud tõbedest on kõige tavalisemad psühhomentsaalsed häired, reumatism, hemiplegia, langetõbi, koolera ning katk.⁷

Călușari—puhastustantsijad

Kõiki neid tõbesid saab edukalt ravida koreograafiliste puhastavate rituaalidega, mida sooritab rühm tantsijaid, kes moodustavad midagi salaseltsingu (*Männerbund*) taolist, mida nimetatakse *călușari*. Nimetus tuleneb hobust tähistavast rumeenia sõnas *cal* (ad caballus).⁸ Küllalki üllatavalt selgub, et selle puhastusliku salaseltsingu kaitsepühak on "Haldjate kuninganna" (Doamna Zinelor)—Diana rumeeniapärane metamorfoos. Teda nimetatakse ka Irodiadaks (= Herodiada) või Aradaks, mis mõlemad on Lääne-Euroopa nõidade hulgas kuulsad nimed.⁹ Siinkohal pole võimalik käsitleda üksikasju, mis puudutavad seitsmest, üheksast või üheteistkümnest noormehest koosneva rühma valimist, õpetamist ja initsieerimist vanema juhi poolt. Piisab, kui öelda, et õpetust anti metsas või

muus üksildases kohas ning see seisnes põhiliselt suure hulga tantsude (eriti akrobaatiliste) õppimises. *Călușari* on relvastatud nuiade ja mõõkadega, nad kannavad puust hobusepead ja "lippu", mille nimel töötatakse austada *călușari*'de kombeid ja reegleid, pidada üksteist vendadeks, järgida järgneva 9 (või 12 või 14) päeva jooksul karskusnõuet, mitte reeta nähtut ega kuuldut pühendamatuile ning kuuletuda juhile. Pärast vandeandmist heisatakse "lipp", mille tippu on seotud maarohud ning algab *călușari*'de rääkimiskeeld, mis peab takistama tõhede saatmist *zine*'de poolt. *Călușari*'de keskne ja spetsifiline omandus on akrobaatilis-koreograafiline osavus, eriti võime luua õhus lendamise illusiooni. On ilmne, et kargamine, kalpsamine, hüppamine ja hüplemine osutavad hobuse galopeerimisele, *samal ajal* aga ka haldjate (*zine*) lennule ning tantsule. Tõepoolest, mõned neist, keda on tabanud haldjate saadetud haigus, hakkavad hüppama ja karjuma, "nagu *călușari*" ja "tundub, nagu ei puudutaks nad maad". *Călușari*'de ja *zine*'de suhted on paradoksaalselt ambivalentssed—tantsijad paluvad Herodiadalt kaitset ning loodavad sellele, ent ühtaegu riskivad nad langeda tema teenijate, haldjatesalga ohvriks. *Călușari*'d imiteerivad *zine*'de lendu, rõhutades *samal ajal* solidaarsust hobusega, maskuliinsuse ja heroifisuse sümboliga *par excellence*. Sellised ambivalentssed suhted ilmnevad ka nende käitumismustrites ja tegevuses. Umbes kahe nädala jooksul külastavad *călușari*'d kõiki naabruskonna külasid ja külakesi; neid saadab kaks-kolm viiulimängijat ning nad mängivad ja tantsivad, püüdes aeg-ajalt ka haldjate ohvreid tervendada. Usutakse, et seltsamal perioodil, st alates kolmandast lihavõttejärgsest nädalast umbes suvistepühani on *zine*'d ringi lendamas, laulmas ja tantsimas, eriti öisel ajal; võib kuulda nende kallahelinat, ka trummimängu ning muid pille, sest haldjate teenistuses on hulk viiuldajaid, torupillimehi ning isegi lipukandja.¹¹ Kõige tõhusamaks kaitseks haldjate vastu on küüslauk ning puju, seega needsamad maagilised maarohud, mis leiduvad *călușari*'de lipu otsa seotud kotikeses. *Călușari* närivad niipalju küüslauku, kui vähegi jaksavad, ning

tervendamise käigus sülgab juht küüslauku ravitavale näkku.¹²

Călușari'de sõjalised, para-*Männerbund*'i elemendid on ilmsed: lipp, mõök, puust hobusepea, nuiad. Ka toimub kahe *calusari*'de rühma kohtumisel äge võitlus. Külla tagasipöörduva rühma viimast dramatiseeringut nimetatakse "sõjaks". Lipp ~~siin~~ *calusari*'de tugevasti maasse, üks *calusari* ronib varda otsa ja hüüab: "Sõda, kullakesed, sõda!"¹³ Olgugi et vanne antakse Jumala nimel, pole *calusari*'de müütilis-rituaalsel stsenaariumil ristiusuga midagi ühist. Võib oletada, et kirikuvõimud pidasid varasemal ajal *calusari*'de vastu päris ägedat võitlust, sest ~~kuigi~~ 1711. sajandil eksisteerinud arhailisi jooni on kadunud. Isegi veel 19. sajandi lõpul olid *calusari*'d mõnes piirkonnas kiriklikust osadusest kolmeks aastaks välja arvatud.¹⁴ Lõpuks otsustas kirik siiski sallivuse kasuks.

originaaltekste. Vastas Itaalias, Toskaania, tines, anslikku arhitektari tardumud väike-
Vastandite ühtesulamine: *Sântoaderi* ja *zîne*
zîne - suvekooli *Transition to Democracy* ser... L. teemaks Martin Heidegger ja Carl
calusari'de algupära on hämar ning ma ei püüangi seda siin käsitleda.¹⁵ Ent toon näiteks ühe valgusteitva paralleeli *zîne*'de ja *calusari*'de ambivalentsele vahekorrale. Rumeenia rahvauskumustes on tähtis koht seitsmest või üheksast mütolooilisest tegelaskujust koosneval rühmal, keda nimetatakse *Sântoaderi* (aint Theodore). Kirjelduste järgi on nad pikajalgsed kapjadega noormehed, kelle lakka varjab keep. Nad käivad lauldes ja trummi tagudes külast külla, ilmudes ootamatult välja ning seejärel müstilisel kombel kadudes. Võib kuulda nende rasket kängitsetud jalga de metalset kõla. Nad tantsivad oma ohvrite kehadel või aheldavad neid kettidega, kutsudes nii viisi esile reumaatilisi valusid. Eriti on *Sântoaderi*'te ees hirmu täis noored neid, kes kolmel ööl enne vastlapäeva ei riski majast väljuda. Suurem osa neist elementidest on vana *Männerbund*'i jäänukid koos iseloomuliku naiste terroriseerimisele suunatud vägivallaga.¹⁶

Teodoripäeva ööl lähevad vallalised neid metsa või ronivad künkale, kus nad läidetud lõkke ümber tantsivad ja laulavad: "Theodorus, Püha Theodorus, lase tüdrukute lakkal kasvada nagu mära sabal. Ma annan sulle

leiba ja soola, anna sina mulle palju juukseid; ma annan sulle leiba ja pähkleid, too sina mulle sulnid huuled!" Nad laulavad-tantsivad koidikuni ja pöörduvad siis külla tagasi, teel mitmesuguseid ürte ja lilli korjates. Siis panevad nad korjatu veega keema ning selle veega pesevad nad oma juukseid. Nad usuvad, et saavad seejärel peagi mehele. Nii paluvad nad abi naiste ning eriti tüdrukute hirmu, hobusetaoliste *Sântoaderi*'te kaitsepühakult, et see teeks nende juuksed sama ilusaks, kui on hobuse lakk, ning kiirendaks nende abiellumist.

Kokkuvõtteks võib öelda, et *zîne*'de ja *Sântoaderi*'te vahel valitseb kummaline koosõla - mõlemad salgad rändavad ringi kindlatel öödel, lauldes-tantsides viuldajate saatel. Mõlemad soovivad erilisi haigusi, et karistada neid, kes teatavatest keeldudest üle astuvad; mõlematel on müstiline suhe maagilistesse taimedesse ja maarohtudesse (haldjate puhul aitavad mõned spetsiaalsed ürdid feidemaal hoida; teised; Püha Theodoruse nimel korjatud taimed kiirendavad neidude abiellumist). 24 päeva pärast lihavõtteid toimuvad pidustused, kus haldjad *Sântoaderi*'tega kohtuvad, nendega mängivad ning kingivad lõpuks neile igähele teatud kindlast lilledest kimbu (*Melitis melissophytum*, eriline münt või meliss).¹⁷ Need pidustused toonitavad soovi viia kokku kaht eri laadi üleloomulikke olendeid, kes inimkonna jaoks esindavad erinevaid, ent võrdselt kahjulikke vägesid.

Ometi ei saa "mütoloogilisi" hobuinimesi (*Sântoaderi*) samastada initsiaatorse ja puhastusliku rühmaga (*calusari*), olgugi, et viimaste nimetus tähendab "sõna-sõnalt" "hobuinimesi". Ent folkloorsele stsenaariumile, mis ühendab kaht laadi mütoloogilisi olendeid (haldjad ja *Sântoaderi*'d), leidub ülalata paralleel *calusari*'de müütilis-rituaalses stsenaariumis: para-*Männerbund*'i tüüpi salaseltsing, kuulus *zîne*'de ohvrite tervendamise väe poolest, on sellest hoolimata "Diana", haldjate kuninganna (*Doamna Zînelor*) kaitse all. Olgugi et *calusari* kasutavad kaitseks haldjate (*zîne*'de) vastu tõrjemaagilisi kujutelmi ning vahendeid (hobune, maarohud), põhinevad nende puhastavad ja ravivad võtted peamiselt erilisel, haldjate olemisviisi ja käitumist imiteerival koreograa-

fial. Lõppude lõpuks tähendab *çalışari*'de poolt aktualiseeritav stsenaarium järjekindlalt vastandlike, ehkki komplementaarsete maagilis-religioosete ideede ning võtete ühtesulamist. Sellise arhailise stsenaariumi hämmastavat säilimist seletab kõige tõenäolisemalt fakt, et antagonistlikud "printsiibid", mis siin vaigistatakse ja kokku viiakse (haigus ja surm, tervis ja viljakus), personifitseeriti keskaegse feminiinse/maskuliinse düaadi ühe kõige vaimustavama kujundina-haldjate ja ratsutavate puhastuskangelastena.

See arhailine ristiusueelne stsenaarium säilis ainult Rumeenias, kuigi see paratamatult mõnevõrra modifitseerus ning kaotas mõned algupärased elemendid. On selge, et sellise müütilis-rituaalse mudeli algupära ning areng ei seleta Lääne-Euroopa nõiakunsti algupära. Ent Rumeenia materjal annab arvestatava panuse selle protsessi mõistmisse, mille tagajärjel Lääne-Euroopas kujunes välja nõiakunst ja must maagia. Esiteks ei saa nüüdseks enam olla kahtlust mõnede tähtsate, eriti viljakuse ja terviseiga seotud paganlike rituaalide ja uskumuste järjepidevuses. Teiseks kuulus taolistesse müütilis-rituaalsetesse stsenaariumidesse võitlus kahe vastandliku, ehkki teineteist täiendava väe vahel. Need väed personifitseeriti mütooloogilistes (hiljem folkloorsetes) kujudes, keda rituaalis kehastasid noored mehed ja naised (vt *benandanti*, *striga*, *çalışari*). Kolmandaks, mõnel juhul järgnes tseremoniaalsele võitlusele antiteetiliste rühmade leppimine. Neljandaks, kollektiivi rituaalses kaheksjaotuses peitus teatav ambivalentsus, sest üks kahest vastasrühmast kehastas alati negatiivseid aspekte antagonismis, mis väljendas kosmilise elu ja viljakuse protsessi; pealegi võidi teatavatel ajaloo hetkedel või teatavatel juhtudel negatiivse printsiiibi kehastust interpreteerida *kurja* manifestatsioonina.¹⁸ Just nii tundub olevat juhtunud Rumeenia *strigoï*'de puhul ning teataval määral ka *zîne*'de, "Diana sõjasalgale" vastavate haldjate puhul. Inkvisitsiooni survel modifitseerusid samamoodi ka *benandandid*. Läänes oli vastav protsess tunduvalt keerukam, sest mis tahes eelkristlik müütilis-rituaalne jäänuktava samastati seal varakult satanistlike toimingutega ning lõpuks ka ketserlusega. Muidugi ei kavatse ma eitada, et

nõidumine ja must maagia eksisteerisid kõikjal Euroopas juba iidsetest aegadest alates. Ent sellised toimingud piirdusid mõne üksiku indiviidiga. Keskaaja autorite poolt nõiakunsti peetu ning 14.–17. sajandi nõiahulluse juured peitusid mõnes arhailises müütilis-rituaalses stsenaariumis, mis olid võrreldavad sellega, mis elas edasi itaalia *benandanti*de hulgas ning rumeenia rahvakultuuris. Majandusliku või kirikliku surve all võisid sellised rahvalikud jäänuktavad usulise ja sotsiaalse kriisi aegadel kas spontaanselt või inkvisitsiooniprotsesside tulemusel võtta uue suuna ja kalduda musta maagia poole.

Inglise keelest tõlkinud M. Tiits

Kommentaariid

1. *Strigoï*'de kohta vt ulatuslikku dokumentatsiooni, mis on kokku võetud rmt-s: Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, Tipologia folclorului: Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu. Bucharest, 1970, lk 244–270. Uskumus, et *strigoï*'d võiaavad end erilise võidega ning lahkuvad majast korstna kaudu, on vähem levinud (lk 248, 256).
2. Sealsamas, lk 251.
3. Ka surnud *strigoï*'d kogunevad kesköö paiku ning võitlevad omavahel, kasutades samu relvi kui elavadki (sealsamas, lk 267 jj). Parimaks kaitseks elavate või surnud *strigoï*'de vastu peetakse küüslauku, ja seda ka paljudes teistes Euroopa rahvusundites (sealsamas, lk 254 jj, 268 jj). Wormsi Burchardi rmt-s *Corrector* (11. saj) on keelatud uskuda seda, mida väidavad mõned naised: et "nad lähevad öösiti välja läbi suletud uste ning lendavad kõrgele pilvedesse *võitlema*" (Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 82;). Ent nii nagu ka rumeenia *strigoï*'de juhtumi puhul, ei ütle *Corrector*, kellega need 10. saj naised võitlesid.
4. Wilde Heer'i kohta vt Viktor Waschnitius, *Perht, Holda und verwandte Gestalten: Ein Beitrag zur Deutschen Religionsgeschichte*. Vienna, 1914, eriti lk 173 jj; Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen*, 1, lk 68 jj; seesama, *Verwandlungskulte, Volkssagen und Mythen*, lk 78 jj; Waldeman Liungmann, *Traditionswanderungen: Euphrat-Rhein. Folklore Fellows Communication nr 118*. Helsinki, 1937, lk 596 jj; R. Bernheimer, *Wild Men in the Middle Ages*. Cambridge, Mass., 1952, lk 79 jj; Ginzburg, I *benandanti*, lk 48 jj.
5. Sõnade *Zîna* (*ana*) ja *zînatec* (lad *dianaiticus*) etümoloogia kohta vt kriitilist biograafiat rmt-s: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico*

- Rumano. Universidad de La Laguna, 1961, lk 915; Al. Rosetti, Istoria limbii române. Bucharest, 1968, lk 367, 395. Teatava zîne'de rühma nimi *Sinziene* tuleneb tõenäoliselt ühendist **sanctae Dianae*. *Sinziene*, kes on üsna sõbralikud haldjad, andsid oma nime Ristija Johannesega seotud tähtsale pühale (24. juuni).
6. Vt M. Eliade, *Zalmoxis: The Vanishing God*. Chicago, 1972, lk 68 jj.
7. *Zine* ja *iele* kohta vt, *inter alia*, I. Aurel Candrea, *Folclorul românesc comparat*. Bucharest, 1944, lk 156 jj; Muşlea ja Bîrlea, *Tipologia folclorului*, lk 206 jj.
8. Vt M. Eliade, *Notes on the Căluşari*. The Gaster Festschrift, *Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, 5, 1973, lk 115–122.
9. Dianaga seotud keskaegsete traditsioonide ("Dianaga ratsutamas" jne) ja Herodiada kohta vt Lea, *Materials toward a History of Witchcraft*, 1, lk 177 jj, 190 jj jne; Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 47 jj, 75 jj, 157 jj, 210 jj, 235 jj (teooriad Diana kohta). Pürenee poolsaare loodepiirkonnas ilmub Diana aeg-ajalt teatavate vaimude (*dianae*) seltsis; vt Julio Caro Baroja, *The World of the Witches*. Chicago, 1964, lk 65; vt rumeenia *Doamna Zinelor* ja *zîne*; vt ka ülalpool mrk-s 34 esitatud bibliograafiat.
10. Tähtsaimad dokumenteeritud allikad *căluşari*-de organisatsiooni ja rituaalide kohta on Tudor Pampfile, *Sărbătorile de vară la Români*. Bucharest, 1910, lk 54–75); Theodor T. Burada, *Istoria teatrului in Moldova*. 2 kd-t. Jassy, 1905, 1, lk 62–70. Uut materjali leiab raamatutest: Mihai Pop, *Consideratii etnografice și medicale asupra calusului oltenesc*. Rmt-s: *Despre medicina populară româneasca*. Bucharest, 1970, lk 213–222; Gheorghe Vrabie, *Folclorul*. Bucharest, 1970, lk 511–531; Horia Barbu Oprisan, *Căluşarii*. Bucharest, 1969. Initsiatsiooni ja vandeandmise tsereemonia kohta vt allikaid, millele viidatakse art-s: Eliade, *Notes on the Calusari*, lk 116, mrk-d 5–6.
11. Vt Muşlea ja Bîrlea, *Tipologia*, lk 211 jj, Eliade, *Notes*, lk 117 jj.
12. Eliade, *Notes*, lk 119.
13. Sealsamas.
14. E. N. Voronca, *Sarbatoarea Mosilor la Bucaresti*, 1915, lk 92; Eliade, *Notes*, lk 120.
15. Vt R. Vuia, *Originea jocului de căluşari*. *Dacoromania*, 11, 1922, lk 215–254; Eliade, *Notes*, lk 120 jj.
16. *Sântoaderi*' te kohta vt S. F. Marian, *Sărbătorile la Români*, 2 kd-t. Bucharest, 1889, 2, lk 40 jj; Octavian Buhociu, *Le Folklore roumain de printemps*. Pariisi ülikooli käsikirjaline väitekiri, 1957, lk 164 jj; Eliade, *Notes*, lk 120 jj.
17. Buhociu, *Le Folklore roumain*, lk 180 jj; Eliade, *Notes*, lk 121–122.
18. Dihhotoomiate ja polaarsuste transformeerimisest *kurjuse ideed* sisaldavas usulises dualismis vt Eliade, *The Quest*, lk 173 jj.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

MÄLESTUSI RAHVUSVÄEOSADE AJAST JA VABADUSSÕJAST

Pihkva vallutamine

Polnud kombeks kauem puhata kui hädavajalik. Ümberkorraldused tehtud, arutleti staabis, kust tuleks nüüd enamlastele löök anda, et need vähesti üle piiri visata. Põhjakorpuse alanud pealetung võotas õlla edukas. Seda seostat pealetungi juhust ei tohinnud kasutamata jätta.

Peterseri taga seisis väelinn aprilli algusest saadik paigal. Rinne oli Liivimaa jaama taga Abdjoki jõe silla juures. Agedaid võitlusi oli sin peetud, kuid võitne ei nihkinud kuigi palju. Peasüü seisis sillal, mis oli purustatud. Kõik katsed seda silda korda seada ebaõnnestusid ja see takistas soomusrongide edasifüürkumist. Ka ei lubanud vahepealseid sündmused Võru, Valga ja Rühja all läbi teha. Pealetung sellele linnale pühendada.

Kapten Paris arvas, et tuleks nüüd ka Peterseri taga enamlaste veidi paigalt nihutada. Ei saadud veel juttu lõpetadagi, kui saabus ülemjuhataja telegramm, kus kästi meil Pihkva sihus löök anda. See oli kavatsatud vaid Põhjakorpuse abistamiseks, mitte Pihkva vallutamiseks.

Kulus mõni päev ettevalmistusteks. Pealetung pidi algama 20. mai hommikul. Soomusrongide divisjoni poolt olid varutud selleks operatsiooniks soomusrongid "Kapten Irv", nr. 2, nr. 3, nr. 5, Kuperjanovi partisanide pataljon, kaks soomusautot, reservis "Kalevi Maleva" pataljon. 2. diviisi osad pidid igauks oma rindelõigus samal ajal peale tungima, toetades sellega meie rünnakut. Siin asusid 5. ja 7. polk, Sakala partisanide pataljon (Viilandi kaitsepataljon), Skautide pataljon (viimane oli ajutiselt viidud 2. diviisi koosseisu). Kogu meie jõu suurus ligikaudu 3600 meest 28 suurtüki ja 262 kuulipildujaga.

Vastas oli siin eesti punadiviisi ja vene 10. diviisi, paar soomusrongi ja soomusautot, kogu tugevusega 5600 meest 42 suurtüki ja 140 kuulipildujaga.

Enne aga kui jõudsim alustada pealetungi, ilmus näitelavale eesti punadiviisi ülem L. Ritti. 19. mai õhtul anti 7. polgu rindel üle järgnev Riti kiri:

Rutuline, salajane

7. polgu ülemale

Paarun hiljuttu kui võimalik Eesti Vabariigi Lõunafronti juhatajale teatada, et mina tahaksin temaga või tema asemikuga isiklikult läbi rääkida rahutegemiseks Eesti rahva-vahe ja eesti punaste vägede vahel, mille tagajärjel Pihkva linn võimalikult ilma evakueerimata jääks Vabariigi alla, juurde arvatud kõik suurtükivägi, soomusrongid ja sõjaväe võrrid. Selle kirja saadan omavõliliselt, ilma kommuuna ja armee juhataja loata. Paarun saladust võimalikult hoida, et teie teile jooksikutest keegi ei tooks siia teadet enne-aga, mis võib kõik rikkuda. Vastust ootan teisipäeval, 20. mail, kell 7 õhtul Davodov-Konetsi küla juures.

Eesti punavae diviisi ülem Ritt.

See ettepanek oli üle igasuguste ootuste. Loomulikult jäi järgmisel päeval kavatsatud pealetungimine katki.

I. Ritiga astus läbirääkimistesse polkovnik Soots; saadetuna ltn. Sternbeckist.

Neil oli Ritiga rohkem kui üks kokkusaamine. Vahepeal käis polk. Soots veel Tallinnas nõu pidamas. See kõik sündis muidugi suure saladuskatte all. Kuid vaevalt jääb see täielikuks saladuseks, kui diviisiülem ja brigadiülem käivad sageli läbi rinde. Enamlaste kõrgemad juhid ja komissarid haistsid midagi. 22. mail taheti Ritti isegi arreterida, kuid viimasel õnnestus end puhtaks pesta. Et kahtlusidu oli juba tekkinud, siis ei saanud Ritt ka kõige parema tahtmise juures asju nii korraldada kui algul kavatses.

Esialgselt pidi Riti ületulek toimuma 22. mail. Meie pool oodati seda momenti suure

põnevusega. Kuid kes tulemata jäi, oli Ritt. Muidugi polnud meie teadlikud, mis sündis punadiviisi staabis. Tekkis suur kahtlus Riti suhtes, kuid see oli ekslik ja Riti kahtlustamine oli takistuseks kokkuleppe elluviimiseks.

Järgmine ületuleku aeg oli siis ette nähtud 23/24. mai ööl kell 24 Vana-Irboska juures.

Kõige meeldivam Riti ettepanek ja kava oli enamlaste tolleaegse moodsa soomusrongi "Stenja Razini" meie kätte mängimine. Ritt oli nii rongiülemale kui osale meeskonnast andnud puhkuse. Kava kohaselt pidi meie dessant kasutada seda soodustatud olukorda, salaja "Stenja Razini" juurde hiilima ja selle äkilise rünnakuga vahutama.

Dessant väljuski al. kapten Raudsepa juhatusel, kuid see üritus ebaõnnestus.

Läbiraakimiste ja ootuse ajal valmistuti ette raudtee parandamiseks. Liivamäe (tookordse nimega Koseljahha) jaamast alates oli raudtee põhjalikult purustatud. Oli ju sin Petseri vallutamise saadik lakkamatult ägedaid suurtüki võitlusi peetud. Raudteevõre oma loendamatu mürsuaukudega meenus tas juba mõnd Maailmasõja rinnet. Kõige pidurdavam oli aga Abdjoki jõe sild, mis oli ligi 13 meetrit pikk ja täiesti punustatud.

Raudtee paranduse üldjuhtimine lasus diviisi inseneri E. Jürgensi õlul. Siia koondati kaks remontrongi, Valgast raudtee ehitustööliisi ja ümbruskonnast elanikke. Tööd alustati pimedas saabusel, kuid maikuu ööl on tühikesed ja valged, ehkki seekord et õhnuksuvalguist.

Vaenlaste oli silla tähtsus samuti selge. Tähtsus oli silla kaotamine, sest see oli silla koondatud hulk suurtükke ja padolid väga valvsad. Vaevalt olid mehed jõudnud silla manu, kui juba langes rauda kaela. Lahinguga harjumata töömehed valgusid laiali, kui nad aga uuesti kokku koguti ja tööga alustati, kordus endine lugu.

Soomusrongide patareid võtsid küll enamlaste omad tule alla, kuid see tulistamine ei lõpetanud nende tulistamist. Oli ilmne, et silda ei saa enne parandada, kui vaenlase patareid pole lahkunud.

Et mitte aega kaotada, alustati rinde taga vastavate ehitusmaterjalide valmistamist ja silla kokkuseadmist, et soodsa aja saabudes võiks silla kiiresti tarvitamiskõlvuliseks teha.

23. mail käis kõikjal kibe ettevalmistus. Kuperjanovlased ootasid vaid algust. Nemad

pidid esimestena punarindest läbi murdma ja Pihkva peale tungima. Niisugune ootamine teeb ainult kärsituks.

Enamlaste patareid hoidsid kogu päeva raudtee tule all, kuid õhtuks tulistamine vaibus. Meil polnud enam usku Riti ületulekusse ja otsustati alustada pealetungi – aga sild oli esimesel plaanil.

Õhtul umbes kell 10 algas raudtee sihis edasirühkimine. Ehitusmaterjalidega laetud platvormid asetati soomusrongi ette ja need lükati tasa edasi. Enamlased jälgisid teravalt raudtee ja varsti rükkas suurtükiväe, mis oli tabav ja tihed silla juures. Silla parandamine ei tulnud kõne allagi. Tõoliselt jäeti ühes ehitusmaterjalidega üsna lõhutud silla lähedale maha soomusrong tõmbus tagasi, tulistades seejuures vaenlast et tähelepanu sillalt ära juhtida.

Teine tähtsam üritus oli punaste soomusrongi kaaperdamise katse. Mita uskusin vahe edusse või õigemini peaaegu mitte sugugi. Ritt võis küll osa meeskonnast puhkusele lasta, aga soomusrongil peavad ju nende paremad mehed – kommunistid asuma ja ilma vahetada nad ometi rongi ei jätta.

Enamlaste soomusrong asus lõhutud Abdjoki silla taga metsa vahel, õieti väikese ka sesalu vahel. Al. kapten H. Raudsepp väljus oma salgaga enamlaste soomusrongi jahile, osa mehi oli tal enamlaste moodinõlvastatud.

Salk pahas küll soomusrongi, mis osutus punaste teiseks rongiks Trotski. Trotski jäi meil saamata, kuid suure teene osutas Raudsepp siiski. Ta lõi Trotski põgenema. Selles ürituses kaotasime viis meest haavatutena, mis selles ünnib vaidajend võimalus.

Punasoomusrongi põgenemine lubas tõhusamalt silla parandusele asuda. Kuigi enamlaste patareid seda ka nüüd aeg-ajalt tule all hoidsid, võidi siiski tööd jätkada.

Aeg venis, hommik lähenes kiirel sammul. Pidime ilmtungimata pimeduse hõlma all enamlaste rindest läbi tungima. Parts oli kaotanud igasuguse usu Riti lubadusse, sest oli möödunud juba paar tundi tähtjast.

Kuperjanovlased said käsu ühes soomusautodega pealetungi alustada mööda Pihkva kivitööd Vana-Irboska alevi peale.

Rünnak algas 24. mail kell 3 hommikul. 2. diviisi väeosad, kes oma rinnetel pidid samal ajal alustama pealetungi, et kergendada läbi-

murret, ei liigutanud sõrmegi, välja arvatud skaudid.

Kuperjanovlased torkasid enamlaste rinde läbi nagu ämblikuvõrgu. Neile ei osutatud nimetamisväärsset vastupanugi. Peatselt jõudis pataljoni Vana-Irboskasse, leides seal asuvad venelased (48. polk) veel magamas. Sõjasaak oli rikkalik. Kesk hommikuks jõudsid kuperjanovlased koos soomusautodega Moglino jaama lähedusse Krasnaja Repka mõisa juurde välja, kuid siit edasipääs oli lageda maa ja punaste soomusrongide tõttu esialgu võimatu.

Ritt oli siiski kella kahe paiku rindest läbi tulnud koos brigaadiülem Aintsiga. Ta tõi kaasa ainult paar roodu. Ta ületulek ei olnud kuperjanovlastele 7. polgu poolt teatavaks tehtud, nagu oli ette nähtud.

Rinne läbi murtud, algas ka päris vangide laviin. Enamlased andsid endid meeleldi vanggi. Need korjas kokku 7. polk, kes, nagu tähendatud, teadmata põhjustel ja nagu tavaliselt ei alustanud rünnakut määratud ajal ega hiljemini.

Skaudid murdsid ägeda käsikämlusega punaste rindest läbi Veselkina, Potalova, Zabolotje ja Dubrovka küla juures ja jõudsid keskpäevaks Vana-Irboskasse. Paar päeva hiljem läksid nad Petrova ja Dubjagi kaudu Velikaja jõe kaldale, võttes sisse kaitselõigu Filatova Gora juurest kuni Pihkva alla.

Ka Sakala partisanid alustasid õigeaegselt pealetungi, vallutasid Pankjavitsa ja nihutasid oma rinde üle kivitee kuni Laura alevini välja.

Keda me kõige rohkem edasi ootasime, oli aga Pihkva järve ja raudtee vahel olev 5. polk. Kuid see ootamine oli asjatu. Selle edasi tulles oleks silla parandus lihtne olnud.

Aga me endi väeosade edu oli ka küllaldane. Silla parandamine edenes jõudsasti. Suurte loitvate tõrvalontide valgustusel töötasid higised ja pigised inimesed ja kell 15 oligi sild valmis. Kuid see polnud veel kõik, raudtee oli ka eespool põhjalikult purustatud. "Trotski" oli taandudes suures hirmus lõhknud iga väiksegi truubi ja rööbastikus tuli asendada 135 rööbast.

Alles 25. mail kell 5 hommikul võisid soomusrongid Irboska jaama sisse sõita. Raudtee parandajad, kes olid vahetpidamata 48 tundi töötanud, vajusid sõna tõsis

mõttes maha ja uinusid silmapilkselt. Kaua ei lastud neid ka nüüd puhata – jälle oli Irboska taga lõhutud sildu, mis oli vaja kiires korras parandada. Soomusronge vajati ette kuperjanovlastele abiks. Enamlaste soomusrongid pidurdasid nende edasitungi Moglino juures.

5. polk polnud veel kuigi palju edasi liikunud, enamlased põhja pool raudteed olid seega meil külje peal. Ei teatud, kas polk pole suuteline neid sealt otserünnakuga välja ajama, siis anti käsk dessantidele, tungida enamlastele seljataha ja nad kuni Pihkva järveni ära ajada, et siis ka 5. polk edasi tuleks.

Inimesed olid väsinud. Ei suudetud määratud ajal väljuda. See ja üldine pinev olukord pani kapteni Partsi plahvatama. Ta oli päris raevuhoos. Kas õige süüdlane sai riielda, polnud talle oluline, kuid et see sündis üldise suure ürituse huvides, siis polnud väga solvunud.

Dessant väljus kapteni J. Lepa juhtimisel ning täitis oma ülesande hiilgavalt. Maa-ala põhja pool raudteed Liivamäe jaamast kuni Irboskani puhastati enamlastest, päeva jooksul peaaegu kakskümmend küla. Tänu sellele ei jõudnud enamlased Irboska jaamas midagi purustada. Sellel oli otsustav tähtsus. Siin asus veetorn ühes pumbamajaga. Seni oli tulnud Petserisse sõita vett võtma.

Ka 5. polk vabanes nüüd otsesest rinde läbimurdmisest ja liikus kiiresti edasi. Öhtul vahetas ta dessandi Podramje küla juures ära.

Kuperjanovlased, tunginud rindest läbi, ei leidnud algul kuni Moglinoni mingit vastupanu. Enamlaste peataoleku oli põhjustanud Ritt. Tema ületulek koos brigaadiülem Aintsiga ja hiljem staabiülem Maasiku ületulek hävitas diviisi juhtimise. Polnud enam kedagi, kes oleks rindel vastupanu korraldanud.

Soomusrongid ei jäänud peatuma Irboskasse, vaid sõitsid Vene soomusrongidega lahingut pidama. Nimelt seisid need Moglino jaama rajoonis, takistades kuperjanovlaste edasitungi. Pihkva kivitee kulgeb seal üle raudtee.

Enamlased olid Pihkvast kiires korras varuäed toonud Moglino alla ja korraldasid siin viimse vastupanu. Kuperjanovlased olid veel võrdlemisi kaugel raudteest. Nende patarei asus kiviteel, võib-olla ainult mõnisada sammu aheliku taga.

Ronisime lipnik Tilgeriga Irboska jaamas vabriku korstna tippu, et saada täpsemat ülevaadet lahingu käigust, sest Irboskast alates on kuni Pihkvani lausik ja lage maa. Kogu lahingutanner oli nagu peo peal. Kuperjanovlaste patarei lipnik Freibergi juhatusel saatis mürsu mürsu järel vaenlaste seisukohtade pihta, keerutades üles suuri mullapilvi. Aga ägedam oli suurtükitali raudteel. Vaenlase soomusrongid polnud ka mürskudega kitsid, meie soomusrongide ümber aina kees. Mitte üksnes soomusronge ei tulistatud, vaid ka Irboska jaama. Meie vaatepunkti ette ja taha langesid mürsud, kuna killud vilistades meist mööda lendasid. Jaamas asusid rongide teised osad ja need said ka tabamusi. Nii jooksis üks mürsk 3. rongi dessantmeeskonna vagunist läbi, purustades seinu ja sisemust. Õnneks oli dessant väljas.

Irboska jaama teed olid osaliselt purustatud ja mürsud tegid uusi purustusi. Ronge tuli paigutada ühest kohast teise, vaenlase tule alt välja, kuna lõhutud teede pärast olid manööverdamise võimalused piiratud. Kokkupõrgete oht oli soomusrongide pikkuse juures ja väheste jaamateenistujate tõttu suur.

Mida kardeti, see ka sündis. Soomusrong nr. 5 jooksis ühele jaamas seisvale rongile otsa. Terasest kuulipildujavagun nihkus oma alusvankrilt ära ja sattus eesseisvale platvormile. Kui seda rasket vagunikeret oleks tahtnud platvormile asetada, poleks seda suudetud nii hästi, nii ruttu ja nii kerge vaevaga teha. Sellel platvormil ta sõitiski Valka parandusele.

Ägedate võitluste järel tõmbusid enamlaste soomusrongid lõpuks Moglino taha peitu, purustades nagu tavaliselt sildu. Raudtee oli ka paljudes kohtades suurtükitallega purustatud. Punarongide taandumine ja sildade lõhkumine laskis oletada, et nad tõmbuvad üle jõe.

Jälle rakendati teeparandusmeeskond tööle, ehkki puruväsinult. Soomusrongid pidid edasi pääsema, et abistada kuperjanovlasi, kes edasi ei pääsenud. Nendele saadeti abiks soomusrong "Kapten Irve" dessant leitnant Nepsi juhtimisel Moglino jaama ja mõisa peale. Dessant, jõudnud kiviteele põhja pool raudteed välja, sattus punaste soomusauto peale, mis oli neist kõigest paarisaja meetri kaugusel. Lage maa ja varjamisvõimalused

minimaalsed. Õnneks aga soomusauto meeskond ei pannud dessanti täheleegi ja sõitis rahulikult edasi. Nad ei oodanud seljatagant vastast.

Moglino jaam oli tühi. Siit leitud dresiinaga sõideti Polkovoi jaama poole luurele, mis on viimane jaam enne Pihkvat. Teel kohtuti väikeste punaste jõukudega. Saadi vange, kelle seas oli ka üks rooduülem komissariga. Tehti kindlaks, et kõik sillad kuni jõeni on purustatud. Punaste soomusronge enam oodata ei tarvitsenud, kuid kuperjanovlaste ees, nüüd küll juba üle raudtee, püsisid punased ikka kindlalt.

25. mai õhtuks jõudsid meie eelväed Velikaja kaldale välja, võttes Velikaja vasemal kaldal oleva linna oma valdusse. Kuperjanovlastega koos liikusid ka kaks soomusautot, "Kalevipoeg" ja "Viboane". Esimese ülemaks oli hiljem Nobile Põhjanaba ekspeditsiooni päästmisega kuulsaks saanud rootslane kapten Lundborg.

Ka autod jõudsid kohale, ning parajasti, kui neil oli valminud otsus üle jõe sõita mööda kivitee nn. Olga silda, lendas see auto nina all õhku, tehes seesolijad mõneks ajaks kurdiks.

Algul tulistati teiselt poolt jõge, kuid tuli vaibus peatselt. Inimesi ilmus jõekaldale. Mõned asusid paati ja sõitsid üle. Muide, enamlased olid kõik paadid ja vened viinud jõe paremale kaldale.

Järgmisel päeval, 26. mail, okupeeriti Pihkva täielikult.

See oli olnud kiire edasimarss. Siin võeti igaühelt viimne välja. Kiirus oli see, millega vallutati Pihkva. Kes teab, kuidas olukord oleks kujunenud päev hiljem.

Oli vaja vägesid üle jõe toimetada. Ehkki Peipsi laevastik oli Pihkvasse saabunud, polnud võimalik nende laevadega ei suurtükke, hobuseid ega soomusautosid üle jõe toimetada.

Jürgens sai käsu, ehitada üks korralik parv, millel oleks võimalik vägesid üle sõidutada. Paarikümne tunni möödudes oli parv juba tegevuses.

Juba enne Pihkva vallutamist oli Pihkva komandandiks määratud senine Valga linna ja maakonna komandant al. kapten K. Riigov, kes ka kohe asus oma ülesannete täitmisele. Ei saa öelda, et korra loomine ja alalhoidmine

linnas oleks raskusi tekitanud. Elanikkond suhtus suures enamuses meisse kui vabastajasse.

Meie vägede vähesuse tõttu tuli siiski karmid korraldused maksuma. Valgas ei tajutanud vastavaid käskke eesti keeles valmis trükkida. See tuli siin kiires korras teha. Häda oli sellega, et Pihkva trükiladudajad ei mõistnud eesti keelt, kuigi trükikojas olid ladina tähed olemas. Selle tagajärjel ilmus Pihkva komandandi esimene eestikeelne päevakäsk pööras- te trükivigadega.

Olime nüüd selle ajaloolise Vene linna valitsejad. Kuperjanovlased, kes lahinguis väsinud, jäid Pihkvasse puhkusele. Linna ümbrusse asetati kaitseks hõre valvetõkete ahel "Kalevi Malevast" ja soomusrongide dessantidest. See ahel ei taganud mingit tõhusat kaitset. Ainus lootus oli vaid see, et enamlased põgenesid kaugemale ja kulub veel aega, kuni nad toibuvad ja tagasi pöörduvad.

27. mai õhtul juba ründas üks enamlaste luuresalk kalevlaste valvetõket Krestõs. Valvetõke polnud just sangarlik ja alarmeeris, nagu oleksid enamlased ei tea kui suurte jõududega peale tunginud.

Nagu õnnetuseks polnud komandantuuris ühtegi juhti, need olid soomusrongidel Polkovi jaamas, sinna aga äärmiselt keegi ei teatanud. Tekkis väike paanika. Peipsi laevastik tõssitas kiiresti Peipsi poole. Nii mõnigi mees tormas üle jõe.

Tulime lihtsalt ühegi soomusrongiga. Jõekaldal oli ärevaid inimesi ja ka sõdureid, kes ärevalt kõnelesid uudiseid, mis niisugustel kordadel on tavaline nähtus.

Õhtu oli vaikne, kuskil kaugel töötas aegajalt üksik kuulipilduja ja kostis sekka mõni püssipauk. See vaikus vihjas, et pole oodata tõsisemaid sündmusi. Tõttasime kiiresti komandanturi ja läkitasime ühe varurühma kuperjanovlasi kalevlaste asemele.

Muidugi polnud mingit hädaohtu. Ärevus vaibus. Laevastik pöördus häbelikult tagasi. See juhtum pani tõsisemalt mõtlema linna tõhusamale kaitsele. 5. polk polnud veelgi Velikaja jõeni välja tulnud, samuti ei ilmunud silmapiirile Balahhovitš, kes teadete kohaselt oleks pidanud ammugi siin olema.

Arvestades kalevlaste hõredat kaitsevõrku, tuli linnakaitse ümber korraldada ja täiendada.

67. Parhaman...

78 Hinnom

Viimaks ilmusid Balahhovitši eelväed kohale, kuid alles 31. mail võttis ta linna halduse ja osa rindest üle.

Balahhovitši kannul saabus Pihkvasse ka teine suurus – härra Ivanov. See oli noble isand, tulvil suuri sõnu demokraatiast ja kuidas ta korraldab siin semstvo, paneb toime valimised, organiseerib ristisõja Petrogradi ja Moskva peale. Oli mingi vene poliitilise partei liige ja ühe venelaste komitee liige, saadetud siia omavalitsust korraldama. Oli vastuolus korpuse juhtkonnaga, kus valitses monarhistlik vaim.

Tõepoolest oli temal peatselt mingisugune linnavalitsus koos. Töötas suure innuga, kuid tagajärgi polnud näha, kui mitte arvata vähes- te toiduainete, nagu kartulite toomist Pihkva rahvale. Balahhovitš laskis temal tegutseda, kuid ega "Ivanovi valitsust" keegi tõsiselt võtnud ega arvestanud. Põhjakorpus – uue nimega Loodearmee – juhatus ei aktsepteerinud seda valitsust üldse ja Balahhovitš tunnustas teda vaid näiliselt.

Kui tahame Pihkvat kaitsta, peame soomusrongidele võimaldama jõest ülesõidu – oli igapähele selge. Kapten Parts pani selle ülesande divisjoni insenerile E. Jürgensile, kes pidi üldkorraldaja olema. Pihkvas asus palju vene inseneri ja teisi asjatundjaid, need kutsuti kokku tehniliseks nõupidamiseks. Palju aega ei raisatud. Järgmisel hommikul pidi algama töö.

Kõik näis olevat kõige paremas korras. Üllatuslikult teatasid aga järgmisel päeval vene insenerid: Pihkva raudteesild kuulub Venele, järelikult peab ka üldjuhtimine kuuluma vene inseneridele. Parandus teostub Loodevalitsuse kulul ja ülesandel (Loodevalitsust polnud!).

Selle vastu polnud meil midagi, mitte kui midagi, tähtis oli vaid, et sild saaks kiires korras tarvitamiskõlvuliseks.

Venelased võtsid sillaparanduse küsimuse käsile teaduslikult, kõigi tehniliste nõuete kohaselt. Komisjon komisjoni järel, ekspert eksperdi järel käis koha peal, arvestati, kaaluti ja alustati tööd. Töö kestis juba paar nädalat. Jõepõhja asetati mõned kividega täidetud kastid, et neile ehitada puust kandepos- tid.

Kuid siis kerkisid jälle spetsid esiplaanile ja seletasid kategooriliselt, et puukandesam-

baile ei tohi ehitada raudteesilda, ja nõudsid rauda, viimast aga polnud saada.

Seepeale lõpetasid Loodevalitsuse teedeinsenerid töö. Kuid meid ei huvitanud jääva silla ehitamine, meie vajasime tungivalt hädasilda. Selliseid hädasilda oli soomusrongide sõjateel küllalt ehitatud, kuigi mitte nii suuri.

Jälle sai Jürgens käsu – ehitada hädaabi-sild. Käsu saanud, asus ta kogu oma energia-ga asja kallale. Tõi Valgast raudtee remonttöölised kohale ja asus venelaste tööd jätkama. Ehitades venelaste poolt jõe põhja asetatud kivistidele kandeseina, ilmes peagi, et need ei istu kindlalt ega püsivalt põhjas. Tuli pealeehitus lammutada, kutsuda Tallinnast kohale tuukrid. Need selgitasid, et kastid on viltu ega tugine kogu ulatuses jõe-põhjale, vaid üks ots on katkise silla raamil.

Venelaste töö tuli lammutada ja uuesti alustada. Töö kees vahetpidamatult. Vene insenerid, kuuldes silla parandustöist, tulid seda kaema – see käis ju nende prestiiži pihta.

Nende otsus oli lühike. Kõik see olevat tühi töö ja vaimu närimine. Kui juba nemad kui asjatundjad on katkestanud, siis ei mak-saks ka Jürgensil ennast blameerida.

Nähes, et nende sõna siiski millekski ei peetud, lahkusid nad solvunult. Et aga mitte kaotada oma prestiiži, toodi kohale veel keegi raudtee peainsener koos Balahhoviitši staabiülema polkovnik Stojakiniga.

Otsus oli nagu eelminegi. Töö jätkus siiski. Ehitati lihtsalt palksein ja sellele asetati rööpad. Ka Balahhoviitš oli nüüd huvitatud silla valmissaamisest, sest enamlased tikkusid juba julgesti peale. 16 ööpäeva vältel jõuti niikaugemale, et võidi veduriga proovi teha. Venelased ennustasid, et niipea kui vedur parandatud kohale jõuab, variseb see palkide virn kokku. Oli vaja teida vedurijuht, kes sõandaks etu kaalule panna ja katsetada sellise silla vastupidavust, mille terve inseneride kari on tembeldanud absoluutselt kõlbmatuks.

Proovimise ajaks oli rühvast kogunenud tuhandeid, õli see ju Pihkvas kõneaineks. Ka asjatundjad olid kohal. Ei puudunud isegi Balahhoviitš oma staabiga. 27. juunil sõitis vedur, millel viibis ka Jürgens, üle silla. Veduri tagasi jõudes puhkes määratu juubeldamine. Jürgensit kiigutati kätel. Sild oli

vajunud kõigest 6-7 sentimeetrit. Nüüd sõitis üle silla soomusrong nr. 5. Jälle juubeldused, mis lõppeda ei tahtnud.

Balahhoviitši ei jäänud pealtvaatajaks. Ta asus sillale ja pidas temale omase kõneoskusega tufise kõne. Ta ülistas eestlasi ja Eesti sõjaväge, nagu vähegi võis, ja annetas siis Jürgensile autasuks 10 000 rubla ning teist niipalju töölistele. See aina küttis rahva mee-leolu. Vene töölikond oli vaimustatud. Üks habemik tähendas: "Kui need eestlased või tšuhhonsid meile valitsejaks ei jää, siis ei tule meie oma asjast midagi välja, meie oma isandad on lihtsalt tattinad..." Teised noogutasid heakskiitvalt pead.

Uus ehitus vajus küll veel mõned senti-meetrid, kuid ta püsis siiski tarvitamiskõvulisena kuni ta hävitamiseni meie endi poolt.

Polkovnik Puskariga oli kokku lepitud, et 5. polgu saabudes anname Eesti vägede üldjuhtimise 5. polgu ülemale ja sõidame Valka tagasi. Et polk aga niipea ei saanud ja Valgas nõudis olukord kapten Partsi kohal-olekut, ei jäänud teist teed kui pidin Pihkvasse jääma ja üldjuhtimisele asuma.

Landeswehrist ja Rauddiviisist kuulsime vaid mööda minnes. Teadsime üsna ähmaselt, et kusagil Lõuna-Lätis võitlevad sakslased, kes aprillis olid Läti Ulmanise valitsuse kukutanud ja need saksa sõjalikud valitsuse pastor Niedra juhtimisel loonud ning et nad olid ka hiljuti Riia enamlastelt ära võtnud. Lähema poliitilise informatsiooni andmist ei pidanud vist staap Tallinnas vajalikuks. Eesliinil oli vaja sõidada, mitte huvituda poliitilistest informatsioonist!

Nüüd, juuni esimestel päevadel, levisid kuuldused, et need Saksa väeosad koos Niedra lastega polevat sugugi eestisõbralikud, vaid taotlevat Balti hertsogiriigi loomist.

Balahhoviitš oli selle kohta paremaid andmeid. Teda külastas üks leedu kapten, kes kutsus teda üle Leedu sõjaväkke, ja sellelt sai ta informatsiooni.

Balahhoviitš helistas mulle ja palus kohe enda juurde tulla, tal olevat väga tähtsaid asju minule teatada. Kõigepealt juhtis Balahhoviitš tähelepanu Rauddiviisi tegevusele. Tal olid väga täpsed andmed. Tol korral oli see mulle kõik uudiseks. Ta arvas, et ilmtingimata tuleb Eesti ja Saksa vahel sõjaline kokkupõrge. Tema suutvat küll enamlasti siin tagasi

Parhomenko/Hennoste 6.

hoida, kuni sakslastega tapeldakse. Aga ega Narvat uskuda võivat, seal olevat vaenulisust Eesti vastu enam kui tarvis.

Andnud Balahhovitši informatsiooni Val-ka edasi, tänati selle hea informatsiooni eest ja öeldi, et olukord on tõesti selline, ja et saatku ma kohe kuperjanovlased tulema ja korraldagu, et kalevlased vabaks saaksid. Katsugu ma ise ka juhtimine Pindingule üle anda.

Mida päev edasi, seda selgemaks saab uue sõja paratamatus.

Kuulen, et Balahhovitši staap katvab mobilisatsiooni välja kuulutada. Pihkvas ja ümbruskonnas elab palju eestlasi, miks peaksid need eestlased vene valgete vägedes teenima? Vaja eestlased mobiliseerida, mis sellest, et oleme pooleldi okupatsioonivõim. Vaja hankida Balahhovitšilt nõusolek. Ka Ivanov võib vahele segada, aga kui Balahhovitšilt on nõusolek, siis ei saa ka kodanlikud varjuvõimsused midagi keelata.

Olen huvitatud, kuidas Balahhovitš sellele kavale vaatab. Üllatavalt lahkelt annab ta eestlaste mobilisatsiooniks mulle vabad käed. Staabiülem polkovnik Stojakin püüab küll vahele segada, kuid Balahhovitš lööb käega ja ütleb resoluutselt:

"Mobiliseerige minupärast kas või naised-ki! Basta!"

Varsti ilustavad Pihkva majade seinu kuulused:

Kuulutan välja Pihkva linnas ja ümbruskonnas eesti rahvusest meeskodanikkude mobilisatsiooni.

Mobilisatsiooni alla kuuluvad kõik meessoost eestlased, kes 1. jaanuariks 1919 18 aastat vanaks saanud, ja edasi kuni 35 aasta vanuseni.

Vastuvõtmine Eesti Komandantuuris 14.-17. juunini, kella 9-12.

Mobilisatsiooni mitteilmunuid karistatakse kui väejooksikuid.

Soomusrongide div. ülema kt.
Kapten A. Hinnom.

Tõtt-öelda suurt usku mul oma ettevõttesse ei olnud. Seda suurem oli heameel, kui mehi siiski ilmus. Ja ilmus palju enam kui oleks kunagi võinud loota.

Mõni päev oli Landeswehri jutt vaibunud, vähemalt Pihkvas. Meil oli oma muredega küllaltki tegemist. Enamlased liigutasid endid. Olukord oleks võinud parem olla. Viimaks saadi 5. polguga niikaugele, et ta kuperjanovlased välja vahetas. See sündis 2. diviisi kurjal käsul. Valgast tuli telegramm telegrammi otsa: Saada kuperjanovlased välja! Saada kalevlased välja!

Kuperjanovlased olid läinud. Paar päeva vahet: Imekähku kalevlased teele saata! Ka need teel. Aga tegelikult oli seal palju vaeva ja sekeldust. Ka kalevlaste lahkudes jäi rindesse lihtsalt auk. Polnud kedagi asemele panna. Vene valgeid pidi palju olema, aga meie paari pataljoni väljavahetuseks neid ei piisanud!

Mina ise aga ei saanud oma kohustusi Pindingule üle anda, sest ta ei ilmunud Pihkvasse. Juhuslikult tuli polkovnik Puskar Pihkvasse, kõnelesin temale sellest.

Varsti oligi polkovnik Pinding kohal ja võttis juhtimise üle. Tavakohase informatsiooni saamisest ta loobus, öeldes, et ta teadvat juba isegi, ja mida ei tea, seda näeb peagi. Oli ilmesti millegi üle pahane. Vist Pihkvasse tuleku pärast, ega ta muidu oma tulekuga poleks viivitanud. Lahkumine oli meil üsna jahe.

Kindral Bulak-Balahhovitš

Kindral-major oli Bulak-Balahhovitši ametlik tiitel, üldiselt nimetati teda batjka Bulak-Balahhovitš ehk lihtsalt Balahhovitš. Batjaks armastas ta ennast ka ise nimetada. Mõningail uhkustamishetkil nimetas ta ennast kooni atamaniks.

Kindlasti oli Balahhovitš omapärasemaid kujusid. Lüheldane, brünnett, väikeste nirgisilmadega ja peast eemal seisvate kõrvadega. Ümmarguse, madalapõhjalise musta karusmütsiga. Kaukasuse mägielanikkude kuue ja mõõgaga, kuid rinnal ei kandnud hõbepadru- neid. Kiire liigutustes ja libe ja osav kõnes. Oma jutu järgi sünnilt leedulane, kuid kindlasti suure tatari vere lisandusega. Hariduselt pidi agronoom olema.

Ta oli tulvil fantaasiat ja energiat. Sattunud kord kõneluses vaimustusse, lisis ta üha hoogu ja võis oma ideed arendada utoopiani.

Vene rahva, eriti massi hingeelu tundja ja lõikas oma kõnedega mitinguil loobereid. Isiklikult vahva ja hea ratsanik. Õrnatundeliseks teda ka pidada ei tohtinud, kuigi ta vahel sellisena näis. Kord tähendas ta: "Eesmärgi saavutamiseks sammun kas või üle oma vanemate laipade!"

Ta oli nagu loodud partisanisõjaks ja partisaani kutsesele ta häbi ei teinud. Diviisi ja korpuse juhtimine ei huvitanud teda nii, kui üks retk vaenlase seljataha.

Kord meie staapi tulles ütles ta ilma pike- ma sissejuhatuseeta resoluutselt:

"Moskva peale lähen! Jumala eest lähen!"

See ütlus tuli siiski ootamatult, nii et meie ei taibanud, mida batjka õieti tahab öelda, ning küsisime:

"Kuidas Moskva peale? Petrograd on ometi Loodearmee eesmärk."

"Eh - see Rodzjanko ja teised temataolised... kavatsevad seda - kuulete - kavatsevad, ei nemad sinna pääse! Teate, mina olen partisaan, minul on organiseeritud rakukesed kõikjal, kuni Moskvani! Kui hüüan: Batjka tuleb, kutsub, käsib - siis on kõikjal enamlastevastane mäss ja tee Moskvasse lahti!" hüüdis ta suure paatosega.

"Millal kavatsete siis oma suure ülesande lahendamisele asuda?"

Batjka tegi mureliku näo ja vastas: "Peab veel ootama, homme tuleb enamlaste poolt üle polk, ei, diviis - sain, näe, just praegu teate," ja võttis sealjuures taskust mingi paberi välja. "Jõude on veel vähe. Kindral Rodzjanko pidi meile juba tänaseks toidumoonna saatma, sõdurid juba paar päeva ilma toiduta - aga pole saatnud. Seda teeb ta meelega. Tahab, et minu mehed laiali jookseksid. Ta ei salli mind silma otsaski. Teate, mis - laenake meile natuke toiduaineid, muidu ei saa rinnet kinni hoida."

See pikk sissejuhatus oli selleks, et välja tulla toiduainete saamise palvega.

Kord jälle, arutades Venemaa tuleviku kavasad ja kommunistliku valitsuse kukutamise võimalusi, osutus ta väga mõõdukaks oma soovidega. Ta kahtles valgete venelaste edus. Mis mulle eriti meelde jäi, oli ta venelase definitsioon: "See on ükskõik, kas venelane on kommunist, anarhist, monarhist või demokraat, venelane jääb venelaseks - nimetus ei muuda nende poliitilisi ihasid. Koltšaki,

Judenitši, Rodzjanko ühine, jagamatu Suur-Venemaa pole ainult nende soov. - Seda püüavad ka enamlased teostada ja veel suuremas ulatuses. Küll näete..."

Balahhovitši ja Loodearmee juhatuse vahel olid ammugi lahkkelid. Ta ei kuulunud monarhistide kilda ja sellest oli küllalt.

On tõsi, mis Balahhovitš ütles, et Rodzjanko soovib, et mehed laiali jookseksid, ja seetõttu ei antud tema diviisile toitu. Ta sõdurid vahel nälgisid, meil polnud ka alati võimalik teda toiduainetega varustada. Osa ta sõdureist jooksis siis tagasi enamlaste poole, aga neid tuli uuesti juurde ja süüa pidi neile ikka andma. Loodearmees oli isiklik auahnus ja monarhistlik truudus tähtsam kui võitlus enamlusega.

Sageli külastasid Pihkvat liitriikide esindajad. Balahhovitš kurtis neile oma häda ja talle lubati anda ja ka anti, aga Loodearmee kaudu... ja sealt algas see vana lugu uuesti otsast peale.

Kord, kui batjkal oli taas toiduga viimne häda käes, tuli jälle mingi delegatsioon. Kindralil oli villand neist ning vihahoos käsikis ta tõlgil öelda, et kui siia toiduaineid ei saadeta, siis laseb ta kogu delegatsiooni üles puua.

Mis küll delegatsioon Balahhovitšist arvas, seda ei tea, aga paari päeva pärast sai ta otsemat teed toiduaineid.

Sündmused Lõunarindel

Ülemjuhataja käskis samaaegselt ka mujal lõunarindel üldpealetungile minna, kui Pihkva allgi. Oma direktiivis nõudis ta 3. diviisilt Heinaste ja Volmari vallutamist ja rindejoone - Heinaste, Uue-Salasti, Sepaküla, Erküla, Volmari linn, Wiezemhof ja Adsel-Neuhof - enda alla võtmist. Sügavamale Lätimaale sisetungimist ei peetud soovitavaks.

2. diviis pidi oma valdusse võtma Marienburgi. Selle direktiivi täitmise järel oleks vaenlane olnud lõplikult Eesti piiridest välja aetud ja edaspidine sõjategevus oleks toimunud võõral maa-alal. Nii Ruhja kui ka Valga-Võru all valitses juba paar nädalat vaikus.

Vaenlast ei saadud siin sugugi alahinnata. 3. diviisi rindel, alates mererannikult kuni Koivalinnani, olid paigutuse järjekorras järg-

mised punajõud: 7., 9., 11. ja 4. läti kütipolk. Jõudude arvuline vahekord oli tasavägine.

Juba 17. mail alustas 3. diviisi pealetungimist, mis aga peatselt vaibus vastase tugeva vastupanu tõttu.

24. mail alustas 3. diviis uuesti pealetungi. Seekord oli edu. Ka võib arvata, et Riia langemine Landeswehri valdusse ei jätnud mõju avaldamata läti punaküttidele. Soomusrong nr. 4, soomusauto ja 3. polgu osad vallutasid Stakelni, mille pärast oli nii palju võideldud. Algas ka kohe kibe silla ehitamine Koiva jõel. Samuti ületasid polgu osad Koikküla jaama kohal Koiva ja liikusid Smilteni peale, mis ka oli peatselt vallutatud. Teine punkt, mille pärast samuti palju verd oli valatud, Varna sild Säde jõel, vallutati ootamatu rünnakuga.

Ka rinde paremal tiival oli 9. ja 6. polgul ning Pärnu kaitsepataljonil edu olnud. Juba 25. mail jõudsid 6. polgu osad Volmarisse.

Volmarisse paigutati Eestis formeeritud 2. läti Võnnu polk, et ei saadaks ette heita, et meie taotleme Lätimaa anastamist. Ka oli meie kasutada kitsarööpmeline raudtee Heinaste-Volmari-Smilteni.

3. diviisi ülesanne oli täidetud.

2. diviisil oli kästud ainult Marienburg vallutada. Vastas asus siin Vene 11. diviis, kuna 2. diviisil sellel rindelõigul asusid järgmised väeosad: 2. ja 8. polk, 1. ja 2. ratsapolk, Sakala partisanide pataljon, 1. läti Volmari polk, Taani kompanii ja 1. polgu 1. pataljon. Jõudude vahekord oli siin meie kasuks.

Ka 2. diviisi ülesanne oli piiratud ulatuses ette nähtud. Marienburgi kavatseti vallutada, haarates teda kirdest Scharlottenburgi kaudu 1. ratsapolguga ja teise haardega Mõnistest. Siin moodustasid peajõu kitsarööpmelised soomusrongid, toetatuna 1. läti Volmari polgust ja 2. ratsapolgust.

Ülejäänud selle rinde jõud pidid otsejoores edasi liikuma kuni riigi piirini, võttes siis sisse positsiooni Opekalni ja Vana-Laitsna joonel. Sakala partisanide pataljon, lõigu vasakul tiival, pidi peatuma jääma Laura alevikku.

Pealetung algas 27. mail. Edu oli kõigil väeosadel. 1. ratsapolk liikus kiiresti taanduvate punavägede kannul edasi ja jõudis järgmise päeva õhtuks Marienburgi välja.

Soomusrongid takerdusid, nagu harilikult, purustatud sildade taga ja jäid jalaväest maha, mis polnud ka väga oluline, sest vaenlane ei osutanud nimetamisväärset vastupanu. 29. mai keskpäeval jõudsid Marienburgi ka 2. ratsapolk ja 1. polgu pataljon koos taanlastega. Veidi hiljem saabus 1. läti Volmari polk. Ülemjuhataja käsk oli täidetud. Edaspidiseks tegevuseks puudusid igasugused juhtnöörid.

1. ratsapolgu ülem rittmeister G. Jonson kutsus väeosa ülemad nõupidamisele. Oli selge, et punavägi oli demoraliseerunud, see polnud oma rõhuvas enamuses enam sõjavägi, vaid põgenev mass, kes püüdis põgeneda Venemaa poole. Otsustati seda olukorda ära kasutada ja edasi tungida. Järgmine siht oli Alt-Schwaneburg. Edasi mindi 3 kolonnis. 1. kolonn: 1. ratsapolk, I polgu 1. pataljon ja Taani kompanii, kaks patareid; 2. kolonn: 1. läti Volmari polk oma patareiga ja 3. kolonn: 2. ratsapolk. Peajõu moodustas 1. kolonn, mis ka oli edukam, eriti aga I. ratsapolk patareidega, mis oma kiirema liikumisvõimaluse tõttu juba 30. mail lõikas läbi Põtalovo-Jakobstadi ja Põtalovo-Ramotzkoe (Jeriki) raudteed, vallutades Lettini ja Sita jaama. Järgmisel päeval langes kolonni kätte Alt-Schwaneburgi raudteesõlm (Gulbene). Seega polnud punaararmee kasutuses Lätis ühtegi Venemaale suunduvat raudteeliini.

Seni oldi edasi tungitud omal käsul, nüüd saabus kohale ka 2. diviisi staabiülem kapten V. Mutt, kes, tutvunud olukorraga, käsutas 2. polgu Pededze jõe joonele, et luua kaitset ida poolt tuleva võimaliku punaväe vastulöögi korral, ning otsustati jälitamist jätkata Kreutzburgi peale liikudes.

Ehkki kava kohaselt pidi edasiliikumine algama 2. juunil, algas see väeosade omal algatusel päev varem.

See polnud mingi kavakohane, vaid juhuslik rünnak. Ratsamehed olid märganud suuremat taanduvat vaenlase kolonni ja voori. Otsustati juhust kasutada ja rünnata. Kistud taanduva vaenlase jälitamise hoosse, jätkati edasitungimist ja jõuti 2. juunil juba Neu-Schwaneburgi (Jaungulbene) ja suunduti sealte kohe Kreutzburgi peale. Teel, Sesswedeni juures, vangistati peale lühikest tulevahetust 9. läti kütipolgu jäänused, umbes 33 meest, polgu staap ja voor.

Edasi suundus polk üle Madona Laudona peale. Siin oli viimane lahing. Laudona juures Evesti jõe silla juures olid suuremad punaväe salgad koondunud ja asusid silda lammutama. Patariülem kapten Roska (Orasmaa) viis suurtükid lahtisele positsioonile ja avas silla kallal askeldavatele punastele tule. Peale esialgset segadust kogusid need endid ja asusid tõsiselt silla kaitsmisele. Mõnetunnise lahingu järel õnnestus kahel jalastatud eskadronil ltn. Johan Holbergi ja ltn. A. Maiste juhatusel punaseid silla juures põgenema ajada ja sild saadi tervena kätte.

5. juunil jõudis 1. ratsapolk Kreutzburgi, Väina jõe kaldale välja. Jõe ületasid luurajad paatides ja tegid kindlaks, et üle jõe asuv Jakobstadi linn oli vaenlastest tühi.

Lõunapoolseim asula, kuhu meie väed üldse jõudsid, oli Birzi mõis Poola piiri lähedal.

Teised kolonnid olid kaugele maha jäänud. Ka neil oli väiksemaid kokkupõrkeid taanduvate punaväe riisemetega. Nii vangistas 1. juunil 1. läti Volmari polk Lubani järve piirkonnas 4. läti kütipolgu jäänused.

Jalaväe grupp - 1. polgu 1. pataljon, taanlased, 1. läti Volmari polk - oli 50 kilomeetrit 1. ratsapolgust maha jäänud. Taanlased püüdsid siiski sammu pidada ja Laudona juures liitusid ratsapolguga. 2. ratsapolk oli aga päris kaugel, umbes 30 kilomeetrit seljataga. Ta oma väheste jõududega ei rutanud eriliselt, andes aega punastele taganeda, et mitte sundida neid lahingut pidama, sest oma suu-rearvulise ülekaaluga võisid nad polgule saatuslikuks saada.

Põhja-Läti oli nädala jooksul vabanenud punaste vägivalvalitsuse alt. Elanikkond võttis meie vägesid kui vabastajaid vastu. See vabastusretk polnud meilt kuigi suuri ohvreid nõudnud.

VAATENURK

MART KIVASTIK Põltsamaa Uring

PRIIT URING. SA TULISTASID UNENÄGU. Lühiproosa. "Kupar", Tallinn, 1993. 192 lk.

Olgu olukord järgmine. "Rainbow" toimetaja on andnud arvustada ühe raamatu. Arvustajaks olgu Vösastik ja see, kelle kohta räägitakse, olgu Priit Uring, ütleme kohe, et Põltsamaa Uring. Toimetaja Tuul on ehk mõelnud, et las Vösastik ütleb, mis pähe tuleb, aga ei aimagi, et Vösastik on laisk paksenev tüüp, haarab küll õhinal otsast kinni, aga edasi läheb nagu vene muinasjutus – viskub Vösastik ahjule ja muudkui kamandab: mine, kirves, lõhu puid, mine tassi vett ja too suitsu, kirjutusmasin lõgistagu ise. Eit näagu-tab: võtaksid, Vösastik, töö, ära siis kirvest kamanda, tee ise. Vösastik, maru laisk inimene, vahib vihaselt kirvest, see ei lõhu puid ega midagi, ei kirjutusmasin ei ole arvustusega alustanudki. Muidu olgu ikka nii, et Vösastik on "Sa tulistasid unenägu" läbi lugenud ja tuleb meelde, kuidas Põltsamaa Uringu eit tomatiga viskas. Tuleb sellisest lahku minna. Siis hakkab oma eidest mõtlema ja sellest, kuidas Põltsamaa naised kukkusid. Ja mõtleb, et oleks Uring tahtnud novelli kirjutada, oleks pidanud sellesama lause – ja Põltsamaa eided muudkui kukkusid – oleks pidanud ta loo lõppu jätma. Aga on isegi Vösastikule selge, et Uringul pole tahtmistki novelli teha. Põltsamaa Uringule tundub miski kirjutamisest tähtsam olevat, see on mõnikord hää ja teinekord ei kõlba üldse. Põltsamaa Uringu puhul on see hää. Seesugused vead jagavad inimesed kaheks. Ühed nikerdavad ja siluvad ja konstrueerivad, teised on päris. Põltsamaa Uring tundub olevat päris. Sest mis saab olla jõledamat, kui ühte ja sama asja seitse korda ümber teha (olevat teinud nii meie suursaadik ühes riigis, kohe üle mere). Ainult sõnad nii jäävadki, mis sest, et päris ilusad.

Tõsijutt, Vösastik on ahju otsas kõik Uringu tuhat juttu alla neelanud. Vahepeal oli rõõmus, vahepeal oli liiga kurb. Vösastikule

tulid meelde sarnased seigad omaenda ilgelt kurvast elust. Ja Vösastik vahtis lakke ja kujutles, milline Uring välja võiks näha. Ja rõõmustas, et küll on hää, et pole seda Põltsamaa meest oma silmaga näinudki, parem on lugeda. Lood on kui pisikesed samblased kivid ikka sealtsamaselt Põltsamaa jõe enda liivaselt kaldalt. Osad on ebaharilikud... jääb Vösastik mõtlema, mis siis lõppude lõpuks tähendab – ebaharilikud. Tuleb välja, et need on siis, kui Põltsamaa Uring on kujutlusi kirjutusmasinasse löönud – unenägusid, hallukaid, mõttepilvi, mida "tegelikult" ei saaks olla. Kasvõi hindu naisest. Need lood meeldisid Vösastikule vähem. Vösastikule läksid korda just need, kus Põltsamaa Uringu luigena lendlev kujutus oli maa ja taeva vahel kinni jäänud, ja oli natuke maas ja natuke õhus, või siis need, mis olid nii lihtsad, et võiks kahtlema hakata. Mida, kurat, Uring seal Põltsamaal teeb, lollitab vai? Tuli meelde just see lugu, mida Vösastik seal haisvas rongivagunis luges – läinud Leo kõrgust hüppama, isiklik olevat meeter seitsekümmend ja algekõrgus kuuskümmend. Vahepeal tuletanud Leo igasugu asju meelde, vist naisi, ja algekõrgus läinud libedalt üle. Vaatas Vösastik vagunis ringi, ei ühtegi vaatamisväärsset, rongis polnud naisi ollagi, aga raamatus oli. No nii, kolmandal katsel ületas Leo meeter seitsekümmend viis – uus isiklik, ja kõik. No jabur lugu, sügas Vösastik selga, no on jabur, kes siis nii kirjutab, ja juurdles, millise žanriga võiks lugu sarnaneda. Tuli meelde Remsujevi suurepärase mõte, Remsujev ise tuli ka meelde, selline väga suur prillidega mees, võtab pitsi viina ja teab, mis räägib. Olevat kunagi Tartus elanud. Nüüd ei, aga vanemad tartlased mäletavad, et mänginud too mees meeleldi lauatennist. Et kui müüt on suur, siis loos ei kahelda ja vastupidi. Undil on müüt, Uringul pole müüdi lõhnagi. Mina pole Uringut näinud, naabri Enn ei ole näinud, Tartust tule keegi näinud. Kust sellisele müüt külge tulebki. Uring peaks oma jutud Undi nime alla avaldama. Siis ütleks vana lauatennisist nii... jaa, jaa, Unt on ikka Unt. Ja Unt ütleks, et oh, teate, kullake, ma ei saa isegi aru, kuidas see

pärl pudenes. Itsitaks veel. Põltsamaa Urin-guga aga sünniks järgmine sünge lugu. Öel-dakse, et see oli nüüd väga nõme lugu. Karmilt ja õiglaselt. Naiivne novelli moodi asi, sealt on puudu kõik, mis teeks novellist novelli, ja on täiuslikult lihtsameelne, ja te-kibki mure, mida uskuda.

Ei ole Vösastik sugugi nii suurte küsimär-kide käes vaevlemas, nagu nüüd välja paista võiks. Vösastik sai juba peale esimesi Põltsa-maa Uringu lugusid aru, et "Sa tulistasid une-nägu" on eriline pangetäis Põltsamaa jõe kivikesi, millest võiks jagada paljudele, kel-lele meeldiks hallid, kellele rohelised. Sest need kivid ei koorma sugugi. Nad ei taha üldse midagi, pole jälgegi sellest, et Põltsa-maa Uring oleks tahtnud keegi teine olla. Vösastik kahtleb, kas võiks kasutada seekord sõna "aus". Kas võiks? Ja nüüd teab ise kind-lalt, et kuigi "aus" ei kuulu kirjanduskriitikas-e, on see "Sa tulistasid unenägu" puhul kõige õigem sõna. Ainult kui Vösastik Uringu lu-gusid üle luges, siis jättis ta vahele kõik, mis masendasid. Isegi ahju otsas püüaks olla rõõ-mus. On ju nii? Aga kui panna Põltsamaa Uringu lood kaalule, siis kallutaks kurbus rõõmu paigalt. Kellel sellest siis hää hakkab? Nii mõtles Vösastik, ja mõtles veel kohe, et Uring pole mingi kirjanik. Mitte mingil juhul ei ole. Sest kes on kirjanikud? Kross on, Luik on, Mutt on kah. Kross kirjutab suurtest asja-dest. Suured asjad on võim, vaim ja eesti asi. Nii on Kross hiiglaslik metallisulatusahi, ajab tossu no väga kaugele. Kõik näevad ja mõt-levad. Luik on pumbatehas, teemad on sa-mad, ehk on järjestus teine, aga korsten on no väga suur, ja Mutt on kohalik viinatehas, urgitseb intelligendinirude hingedes, jooval ja ei looda. Muti korsten tossab kodumaa kitsastes piirides.

Aga milleks selline pikk jutt tehastest, tu-leb küll tahtmine küsida. Aga selleks, et me Uringut hiilgavate varjus ei unustaks. Sest Uringul korstnat ei ole, ta ei olegi tehas, ta on inimene. Mõni lugu meeldib Vösastikule, mõni mitte, aga kordagi ei saanud Vösastik ahjult eidele karjuda, et milleks, kurat, need kirjutatud on. Ta saab aru, et need ei olegi millekski kirjutatud, need lood on "väike" kirjandus. See on "suure" varjus vaikselt hin-gitsev allikas, millest eriti ei räägita, mis ei

loo ennekuulmatult uut ega kavatse klassi-kaks saada.

Üks õiendamine ka – Vösastikule hakka-sid vemmälväsids ajudele käima, jättis neid isegi vahele.

Räägiti nii, et kui Mann ja veel keegi ripuvad klassikutena elutoas ja on sellega ülimalt rahul, siis Kafka tunneb end samal seinal halvasti ja on nõus, kui tema lastetuppa naelutatakse. Ja ta ei arva, et keegi teda seal vaatamas peaks käima. Niisama hästi tahaks "Sa tulistasid unenägu" kohta öelda. Kuigi need jutud pole selleks kirjutatud, et keegi neist midagi arvaks. Sellepoolest ongi hea ja on erinev päris kirjandusest, mis nägeleb ühiskonna ja sotsiaalsete probleemidega, mis tõstatab küsimusi (on ju tobe sõna?) ja urgit-seb ajaloos ja on briljantselt lihvitud sõnade-ga kirjas, mis kõik veel? Teinekord on seda igav lugeda. Sest mis on kunst? Ta on ikka seal iseenda sees, teda ei saa lahti mõelda. Vösastiku mälestus tollest kohast on hall ja kõle. Aga tegelikult on Põltsamaa suurem, parem, ilusam, ta tundub sellisena, kuidas Uring on tast rääkinud. Isegi kõlab teistmoo-di. Läheks sellesse ilusasse linna ja annaks Põltsamaa Uringule käe ja ütleks, et mehete-gu või sedasi.

KARL MARTIN SINIJÄRV Beavis, Butthead & Unt

MATI UNT. ARGIMÜTOLOOGIA SÕ-NASTIK, 1983–1993. "Kupar", Tallinn, 1993. 224 lk.

Öelge mulle, kus kuur täpselt on."

"Pesunööri lähedal."

"Kus on pesunöör?"

"Posti lähedal."

"Ja kus on post?"

"Väljas," ütles Whitson.

(Ed. McBain, "Kirves")

Yess, yess, cool, isn't it?

Küllap ongi ja küllap ongi väga cool. Mati Undil on minu meelest palju ühist Beavise ja Buttheadiga. Beavis ja Butthead on muidugi ilged tõprad ja Mati Unt ei ole seda mitte, aga miskipärast arvan ma, et neil kõigil on väga

hea süda. Kõik kolm on ka väga *kuumad*. Beavis ja Butthead laulavad koos Cheriga ETVV kanalil ja Mati Unt laulab samal kanalil koos Jüri Aarmaga. Kuigi nad tegelikult ei laula, vaid räägivad, ja tegelikult ei kanalil, vaid Püha Von Graali teatris ja tegelikult ei Unt Aarmaga, vaid näiteks Avdjuškoga laulda tahaks. *Some Cher*.

Aga sõnad on sõnad ja argipäev on argipäev. Argipäev koosneb sõnadest ja kuna sõnu on palju, võib neid aeg-ajalt lahti seletada. Unt on seda mingil määral teinud juba kaua. Jah, isegi temal loksus pikki aastaid enne uuranda, kui arusaamine kohale jõudis. Et inimeste argisõnu ei seleta romaani abil. Vaja on enam elulähedast vormi. "Eesti Ekspress" andis Matile selle vormi, ja Mati oli varmas vormist viimast võtma. *Cool, man...*

(Umbes selle koha peal peaks iga enesest lugupidav arvustaja kedagi tsiteerima. Soovitavalt võõramaist ja tarka. Väga kuumad nimed tsiteerimiseks on vist *Pessoa* ja ... Ei mäleta hästi, aga Krull kindlasti teab, kes veel. Jätan seniks vahele.)

Pessoa oli võib-olla ka Fernando. Helista-ge, ja öelge mulle.

Argimütoloogia sõnaraamat ehk lihtsalt seenemääraja tooks kindla peale rohkem kasumit, sest ehkki Unt kirjutab ka seentest, ei ole tal söödavusmärke ja ilupilte juures. Seened on tõepoolest tänuväärne teema, kuigi jah – till, katoliiklus ja Luts ei ole omast kohast millegi poolest halvemad. Või ajaleht. Ajaleht on vist isegi vingem märksõna kui, ütleme, raamat. Sest mul on kuri kahtlus, et kes undijutud lehest välja lõikas ja ise kokku kleepis, sai tiba kenama raamatu kui see hall kakk poeleti peal.

Siinkohal meenub Kivisildniku arutlus keskmise raamatu mõttetusest. Peagi, ennustab K., trükib igamees ise arvutivõrgust valitud käsikirja sobivas šriftis välja ja laseb oma maitse järgi kõita. Olles eelnevalt teisest kataloogist valinud meeldivad illustratsioonid. Tulevat odavam kui maailmahinnaga kõvakõidet osta. Unt ja teisedki lehevestjad võiksid seda meeles pidada ja lasta oma heietused ühes formaadis ja sobivas kujunduses trükkida. Ostad aasta aega lehte ja jõuluks on raamat. *Wow, yess, yess...*

(Tuleks taas tsiteerida, aga ei. Hõh-hõh...)

Jaa-jaa. Üleüldse tahaks rohkem näha, et mehed-vennad võtaksid ja jutud kokku köidaksid. Kirjarahvas on ju mitu aastat perioodilikes rahateinud ja kui nüüd terad sõkaldest eraldada, saame ilusa hunniku aja-peegli kilde. Kleebitagu need killud siis kokku ja vaadatagu sinna ununenud varjukaetisesse sügavale sisse. "Peeqlike, peeqlike laua peal, milline talv on savisaare talvest koledam ilma peal." Savisaare talv oli esimeses lauses meelega väikese tähega kirjutatud, sest üks ole ta muutunud üldmõisteks nagu potjomkini küla või molotovi kokteil.

Ma olen üpris-üpris kindel, et seesugu raamatud pakuksid üldist huvi. Kui meenutus aastatest, mil kõrgkirjanike pale oli pööratud rahva poole. Või raha poole? Ilmselt mitte rahva raha poole.

Just nagu Beavis ja Butthead on hädas ümbritseva keskkonnaga, võitleb ka Mati-onu alateadlikult omal malbel moel asjadega, mis talle hästi ei istu. Otseseks üleskutsumiseks on ta liiga ettevaatlik, ja üks maksa elumugavusedki midagi, aga vaimne vastasseis on tal kardetatavasti sügavalt sees. *Ambient* on kõva sõna. Unt tahab kuningat, ja antagu talle siis see, ja ärgu saadetagu teda sõjaväeteenistusse nagu Beavist ja Butthead, ja ärgu tehtagu talle liiga, sest meie vajame Mati-onu, isegi kui ta meile mõnel sügisballil une peale on ajanud. Eks unevärk ole ka Mati töö.

Ja näe-näe. Maailm on väike jah. Beavis ja Butthead on teisel pool kera ka raamatu avaldanud, ja selle nimi sobib lõpetama undijutuste kogumiku ümber käimist nagu kollane kass ümber palava pudru. *This book sucks!*

Cool, isn't it?

KALEV KESKÜLA

Sass Suuman, sõltumatu luuletaja

SASS SUUMAN. MANIAKK PUURIS.

Etf, Tallinn, 1993. 68 lk.

Sass Suuman, "eesti kirjanik tänaval", "maniakk puuris", on oma luuletamistöös silmapaistvalt sõltumatu. Ta teab hästi, et luuletamine pole miski töö, ja see teeb ta luuletajaks olemise painest üsna vabaks. Tema luulemõte näib töötavat "Kuku"-klubi ja koduse, Kirjanike Maja kitsasse kambrisse

ülespandud molberti vahel kõndides. Ja kui mõni laadija-mees peaks tõesti tee peale ette jääma, võib tallegi teada anda, et meie kätte raamatuna jõudnud helde aju eritus on vähemasti sama palju väärt kui hunnikusse tõstetud kastid. Nii nagu kastide virnastamise oskuses on püütud leida tõendit inimahvide mõtlemisvõime kohta, sobib kõnesolev raamat tõenduseks kunstnik Suumani tekstide kuulumisest kirjandusse, kuigi Rein Veidemann näib selles ikka veel kahtlevat: "Võõras / Peatab mu Viru tänaval / Loeb peast ette luuletuse / Mille Veidemann ammu kuulutas / Väljaspool kirjandust olevaks // Lahkume paberilehekõhinal" (lk 67).

Sass Suuman on Hasso Krulli viljeldud klassifikatsiooni kasutades kahtlemata "väikese kirjanduse" esindaja ja "vähemuslik intellektuaal" (meenutagem siinkohal Krulli esseed Foucault' st ja Suumanist "Eesti Ekspressis"). Ta on kirjanduse ääremaalane mitte kvaliteedi, vaid asendi tõttu, üsna sarnaselt teise kunstniku, Arno Vihalemmiga. Arno Vihalemm on Suumaniga lähedane vaimult: mõlema luules kõlab resigneerunud eluvaatega ja lapseliku teatamislustiga vembumehe sõbralik parastamine. Säherdused me oleme ja mis sinna parata! "Hari end kuipalju tahes / Ei löust sellest / Intelligentsemaks lähe" (lk 51), aga siiski on "Maniakk puuris / Kuidagi tuttav / Ja polegi eriti ilge" (lk 53).

Siiski on Suuman veel ettearvamatum, sõltumatum kui Vihalemm. Vihalemm oli ometi seotud arbutate poetikaga – tema mõnusalt madalat vaatepunkti võiks pidada Betti Alveri pürgimusluule parodiaks, Suumani sulg aga võngub kuhu tahes. Tema tundeskaalat ja suhtumist ehivad huumor, iroonia, sürrealismi-maiguline kummastus, sentimentalism ja isegi moralism. Sisu järgi võib tema tekste aga liigitada publitsistikaks, aforismideks, kunstikriitikaks, portreedeks ning – muidugi isiklikeks, hingelisteks, kultuuriloolisteks ja fiktiivseteks – mälestusteks.

Suuman on vaba mees, teeb mis tahab. Ta tembib lõikavat irooniat nõretava haletundelisusega ja lõpetab siis järsku pretensioonikama või lihtsama naljaga. Kõige tipuks pärinevad Suumani poeesid ka täitsa eri aegadest. Ühe luuletuse valmimine on võtnud aega koguni 35 aastat: 1958–93.

Muidugi nõuab säherdune sahtlikoristus-töö mahatrükkimine suurt julgust ja isemeel-sust. Teisalt ei maksa arvata, et Suuman ei tea, mida ta teeb, ning määratlus "sahtlikoristamine" ei tahtnud sugugi halvustav olla. Poet ei üritagi üht tüüpi ja ühe vaimuga tekstidest kirjutada käsulauda, sõnastada totaalset sõnumit. Vastupidi, tema tekstide haralikiskuvus, tsentrifugaalne tõmme kujuteldavast kirjanduskeskmest selle ääremaale, näib rõhutavat autori marginaalsust, "väikese kirjanduse" "vähemuslikku intellektuaali".

Siiski pole Suuman ilmselt sedavõrd muretu mees, et laob tekstid ritta ja annab puhtast lustist rahvale lugeda. Kuidas saabki luuletaja säherdune siidivend olla? Milles peitub siiski selle raamatu usutunnistus ja integreeriv jõud? Mulle näib, et selleks saab olla ainult autori isiksuse hingeline terviklikkus ja hoiakuline järjepidevus, mis kõik luuletused kui kadunud pojad oma sigitaja rüppe taas kokku korjab. Usutavasti on ka luuletaja ise sellele lootnud ja küllap õigusega. Kunstniku portree on iga tema teksti taga aimatav.

Raamatu pretensioonitul (või eriti peene pretensiooniga) igäuhele-midagi-kompositsioonil on pinguldatud dramatismi ees ilmsesti omad eelised, aga ehk ka miinused. Selge see, et heeringas ja hapukurk on rosoljes kergemini eristatavad kui keedumuna. Nii jäävad ka kõnesolevas raamatus õrnema sõnaga luuletused lõovamate varju.

Eriti viljakandvaks ja rõõmuandvaks suunaks pean ma Suumani huumorit, mis pole sageli lihtsalt nali, vaid mille tagant aimub vahel kõhegi mõõde. Seda suunda esindab hiilgavalt avaluuletus, aga ka kolm järgmist. Neile järgnev luuletus "Veri oli vesi...." (lk 11) on õigupoolest ainult poliitiline moralism, põhinedes vihjel, mis meile praegu nii aimatav, aga kas ka mõne aasta pärast? Suumani õrnad noorepõlvetekstid (lk 12–13) ei pääse eelneva taustal sugugi maksvusele, hoopis pingelisemalt mõjub aga lk 14 "Mäletan". Vähemasti kõnealuses raamatus on vana vintske Suuman värskem ja huvitavam kui noor ja romantiline. Ja naljatav Suuman ("Oleks aga tabljuu seal kännu küljes / Küll mina kannaks seda kändu süles") hoopis parem kui moraliseeriv Suuman ("Eesti Ekspress" mängib tsirkusetola / Lugejad

mängivad purjus laadalist"). Kellele morali-seerimine üldse sobib? Aga Suuman on enese suhtes nii vaba, et lubab endale kõike, ja lugeja suhtes nii siiras, et ei hakka oma kahvatumaid külgi varjama. Frivolne Suuman ("Rikub inimõigusi / Ei anna mulle", lk 64) on kah väga mõnus, sest see sobib temale, kuigi tsiteeritud tekst ehk niiväga luuletus ei olegi. Aga nagu öeldud, Suuman teab, mida ta teeb, ta on ennast koguni defineerinud (lk 66: "Laps kes luuletab / Jumala lollilt / Nii ebanaiselikult").

Suumani talendi eredamaid väljendusi on kahtlemata sürrealismi kalduv "Unenäos" (lk 42), lugu Juhan Smiulist ja tema Uus-Mere-maa rahast. Realismi kalduvatest on huvipakuv portree Indrek Hirvest ning mul on eriti

hea meel, et Sass oma sõnu säherdusse saladasse stroofi, hispaania saapasse ei suru, nagu seda teeb Indrek.

Mina igatahes tervitan Sass Suumani "Maniakki". Ehk küll mõni luuletus jääb segaseks ja mõni pole lihtsalt huvitav. Ma tervitan poeedi sõltumatust, tema hingelist vabadust kirjanikupostamendist ja usun, et säherdune loojahoiak on viljakas. Liiatigi kui lõõpigi ehib mõnusa mehe loomulik võlu.

Sass Suumani jõud põhineb teadmisel. Nimelt sellel arukal äratundmisel, et mõni neidis, kes "Kukus" "sabad kaenlas" laua peal tantsib (lk 39), võib olla rohkem kunst kui vaese mehe luuletus. Ja mida varem me sellega lepime, seda parem meile.

KALEIDOSKOOP

CORNELIUS HASSELBLATT

6. Saksa asi: talv 1993/1994. a

Raske on öelda, kui palju kaalu on kultuuril praegusel ajal Saksamaal, kus majanduslik olukord on suhteliselt kriitiline (töötuid on üle nelja miljoni ehk rohkem kui elanikke Eestis ja Lätis kokku!), kultuuriarveid kitsendatakse ning igal pool räägitakse ainult valimistest: tänava on Saksamaal 19¹korda valimised: Euroopa ning kohalike valimiste kõrval ka mitme osariigi (*Bundesländer*) ja oktoobris siis Bonni parlamendi (*Bundestag*) valimised. Siiski annab see ka palju ruumi kultuurile, sest mingil määral sõltuvad poliitilised tegelased kodanikest ning vajavad kodanike (sealhulgas kultuuritegelaste) toetust ning tahes-tahtmata annavad nad nendele toitu: kui just mitte otse rahaliselt, siis vähemalt kaudselt selles mõttes, et kultuur reageerib ju tihti "ülal" tehtavatele tegudele. Kõige paremini on seda näha Ida-Saksamaal, kus nn "Kleinkunst", st eelkõige (poliitiline) kabaree lausa õitseb. Olin hiljuti nädal aega Saksimaal (Leipzig, Dresden...) ning külastasin erinevaid kabaree-etendusi. Vana DDRi traditsioon on siin suudetud säilitada ning uue sisuga täita, kusjuures lihtlabane poliitikut

sõimamine ja naeruvääristamine oli nende etenduste nõrgem, kuigi arusaadav külge. Mõttekam ning subtiilsem oli näiteks üks lugu, kus näitleja seletas, et saksimaalased olid ajaloos alati "valel", kaotajate poolel: Seitsmeaastases sõjas (1756–63), vabadussõdades (nn Rahvaste lahingus 1813. a Leipzigi all olid nad algul Napoleoni poolel, alles hiljem kolisid üle), Preisi-Austria sõjas (1866. a) võitlesid nad austerlaste poolel ning kaotasid. Pärast Teist maailmasõda oli nende saatus samuti kurb ning nüüd on nad Bonni sülle tõtanud – kas jälle kaotajate juurde... Ainuüks Leipzig tegutseb neli erinevat kabareed ja nende etendus on peaaegu igal õhtul välja müüdnud. Ka teistes linnades, kus on vähem "vaimu" (Leipzigis asub ju üks Saksamaa vanemaid ülikoole, asutatud 1409. a), leidub kabareesid ning naabrite külalissetendused pole haruldased. Peale selle on Dresdenis ja Leipzigis suurepäraseid kunstikogud, esimehe taastamishoog näib möödmas olevat, nii et nüüd juba tasub neid linnasid külastada. Küllap aga läheb veel palju aega, enne kui need üsnagi lagunenu linnad jälle päris jalul on. Leipzig kunstimuuseumil on pealegi veel see probleem, et ta asub endises *Reichsgericht*'is, ning ühinemise loogika kohaselt

nõuab riik seda hoonet nüüd endale ja tahab seda jälle kohtuhoonena (*Bundesverwaltungsgericht* – praegu Berliinis) kasutada. Selle ohu pehmendamiseks ning võimaliku uusehituse jaluleseadmiseks ongi nüüd asutatud selle muuseumi toetusühing. Ning veel üks ühinemise tagajärg: ilmumise lõpetas staažikas nädalaajakiri "Weltbühne", asutatud 1905. a ja taasasutatud 1946. a DDR-is, mille veergudel kirjutas muu hulgas ka Kurt Tucholsky ning millest ma kirjutasin kunagi varem ("Vikerkaar" 9/92), et ta on tähtis "kultuurikandja" uuel Saksamaal. Kuuendal juulil 1993. a ilmus viimane number kurvastava teatega, et ta on sunnitud ilmumise lõpetama, kuna – ja see ongi kogu asja iroonia – endine omanik nõudis "copyright'i" endale. Ei majanduslikke ega sisulikke või poliitilisi põhjusi, vaid tõesti banaalne *copyright*-tüli tegi ühele väga hea tasemega ning traditsioonilisele kultuuriajakirjale lõpu!

Tõeline iroonia peitub aga järgmises loos: kirjutasin varem ühest Põhja-Saksa kirikuõpetajast, kes elab endise DDRi piiri lähedal ja läheb kord nädalas veoautoga itta, kogub sealsetest prügimägedest pärast ühinemist kõlbmatuks kuulutatud ning äravisatud raamatuid, müüb neid pühapäeviti pärast jumalateenistust kiriku ees ja annab raha heategevusfondile. Nüüd ta sai selle – tõelise kultuuriteo – eest "Bundesverdienstkreuz'i" ehk Saksamaa ühe kõrgemaid ordeneid. Vapustav on iroonia selles mõttes, et enne loob riik olukorra, milles massiliselt kaotatakse häid raamatuid, ning pärast autasustab seesama riik inimest, kes kõvasti sellesama kaotamise vastu võitleb! Vist niisuguste pisiasjade pärast tülevad meil mitmed satiirikud, et nende suurimaks konkurendiks on poliitikud.

Leipzigis oli kevadel jälle raamatulaat, kus pearõhk oli Ida-Euroopa ning lääne-ida-kontaktidel. Leipzigil on raske Frankfurdi suurele laadale midagi kõrvale panna, kuid võib-olla just väiksema vormi tõttu laat see-

kord õnnestus. Õigeaegselt tuli pärast pike-mat vaikumist Christa Wolfilt jälle üks uus raamat, milles ta vaatleb essee vormis möödunud aastaid. Minu meelest on hea, et tema näol on üks tähtsamaid saksa kirjanduse häáli lavale tagasi tulnud. Samuti on tunda, et ühinemisega seoses olevaid probleeme pole amugi lõpuni diskuteeritud, see kestab arvatavasti veel aastaid.

Kuid lõpuks veel pisut nn "subkultuurist", kuigi piirid kultuurikihtide vahel on vist muutuvad. Lugeses kriminulle või vaadates neid televiisoris võib Saksamaal teatud temaatilisi nihkeid tähele panna: kus varem oli teemaks "tavaline" toores mõrtsukas, igavene abieludraama või õudne armukadedusmõrv, on nüüd kujutatud palju keerulisemaid olukordi. Kuriteod majanduslikes piirkondades, poliitiline taust, keskkonnakuritegevus, isegi vene maffia esinevad nüüd sakslaste ajaviites. Küllap see kajastab ka praeguse ühiskonna muutusi, sest "tavalisest" põnevast Agatha Christie taolisest romaanist ei piisa enam, inimene tahab näha ja lugeda midagi, mida ta võib järgmisel hommikul ka ajalehest leida, tarbijad on muutunud nõudlikumaks.

Moe valdkonnas – olgu see maiuspala lõpetuseks – on seitsmekümnendad nüüd lõplikult tagasi tulnud. Tänavatel näeb inimesi, kes on rietatud, nagu mina mäletan seda oma koolipõlvest, ning tekib tunne, nagu oleksin kaksikümmend aastat maha maganud. Naistel kõrged kotsad, meestel laiad lipsud – nii et ma küsin endalt, kas käisime kõik tookord tõesti nii inetult riides? Ilu ja inetus on alati vaatleja silmis, nii et probleem on õieti minusugustes, kes ei taipa, et nad hakkavad vanaks jääma... Göttingeni noorsooteater (provints loomulikult!) on sellest aru saanud ning sellest kõigest hea revüü kokku pannud: "The bittersweet seventies". Kõlab möödunud aja laule ning muusikat, seal istudes võib siis rahulikult muutuva aja üle järele mõelda.

VIKTOR GRÜNBERG

Lisa artiklile "Eestlastest kaugluurajad Põhjalas" ("Vikerkaar" 1994, nr 1 ja 2)

Pärast seda, kui artikkel oli jõudnud lugejate-ni, helistas mulle härra Andres Mihkels ning pakkus mõningat lisamaterjali.

Allpool lõik tema kirjast:

"Lugesin huviga Teie artiklit "Eestlastest kaugluurajad Põhjalas". Kirjutise lõppu jõudes leidsin üllatusega mitmeid tuttavaid nimesid.

Otsin nimelt paar aastat tagasi Soomes 1983. a ilmunud Pentti H. Tikkaneni raamatu "Kannaksen sissit" (Hämeenlinna kirjastus Arvi A. Karisto Oy, 290 lk), mis räägib Soome kaugluurest ja selle ühest üksusest, mille nimi oli osasto Vehniäinen ehk U2/V. U tähendab Puolustusvoimain Yleisesikunnan Ulkomaanosasto ja V – Viipuri (seal asus osasto). Osasto ülemaks oli major Vehniäinen.

Raamatu lõpus on juuresolev osasto langenute ja kadunute nimekiri, milles on ka tuttavad eesti nimed. Siin on veel kaks nime, mis pole ilmselt soome päritolu (näit Roman Guik ja Eugen Wist) ja tegemist võib olla ka eestlastega. Soomlastele harjumatus nimes on kindlasti ka vigu (näit Henu Karmo)."

Eelpool mainitud raamatut tutvustavas annotatsioonis on öeldud:

"Peakorterit luureosakonnad muutusid sõja süttides kaugluure üksusteks, kelle peaülesandeks oli luure ja vastase tegevuse häirimine tema tagalas. Luuretegevus elavnes Kannaksel juba vaherahu ajal. Soomlased käisid jälgimas Punaarmee sõjaväeõppusi 1940. a suvel.

Osakond Vehniäinen ehk Kannaksen sissit heideti "tulle" kohe lahingute alguses. Põhiline tegevuspiirkond oli algul Kannaksel ning siis Syväri taga ja Aunukses.

"Kannaksen sissit" põhineb dokumentaalsetele allikatele ja osavõtjate jutustustele".

P. H. Tikkaneni raamatust saame teada mitme luuraja sünniajad, mis seni puudusid. Nimelt: H. Karmo – 05.05.1911, O. Krivain 04.10.1922, H. Peterson – 14.12.1911, V. Randmäe – 04.12.1918, H. Roberg 21.01.1919, P. Roots – 22.06.1922.

Tutvunud osasto langenute ja kadunute nimekirjaga, võib öelda järgmist. Peeter Rootsi ja Artur Veebeli langemise kuupäevana on märgitud 1942. a 29. september (minul 28. september 1942). Kuupäevade erinevust võib seletada sellega, et esimesel juhul on arvatavasti tegemist teadaande saabumise kuupäevaga, kokkupõrge aga toimus päev varem. Kõigi teiste meeste surmasaamise kuupäevana on märgitud 1942. a 22. oktoober, st luuresalga tagalast äratoomise päev.¹

Ent me teame, et 5 luurajat tabati umbes nädal, ülejäänud isegi kaks nädalat hiljem. See kuupäev kehtib ainult A. Rägastiku ja H. Roobergi kohta. Ülejäänute surmaaeg on tegelikult teadmata.

Arvesse tuleb võtta järgmine asjaolu. Kui-gi vastuluure peaülesandeks on võidelda vaenlase luuretegevusega, pole see ametkond sugugi huvitatud oma vastase elu võtmisest, kuna vangilangenud luuraja kujutab enesest hindamatut andmepanka. Temalt võib saada andmeid kooli asukoha kohta, kaasõpilaste kohta (nende varjunimed ja mõnel juhul ka tegelikud nimed), ettevalmistuse profiili kohta. Mõnel juhul võib luureülesande järgi teha ulatuslikke järeldusi vaenlase kavatsuste kohta jne. See kõik võib oluliselt tõhustada vastuluure tegevust. Ka antud juhul on põhjust arvata, et luuregrupi 46/1 liikmetelt püüti välja pressida maksimum andmeid ja rohkengi. Ja sel juhul, kui mõni neist ei surnud ülekuulamiste ajal, mis on täiesti võimalik, võib osutada õigeks nende hukkamine 1943. a suvel, nagu märgib raamat "Soomepoisid".

Lõpetuseks jääb mul ainult veel kord tänada härra Andres Mihkelsit.

Viktor Grünberg

¹ Pentti H. Tikkanen. Kannaksen sissit. Hämeenlinna 1983, s. 286–289.

OSKAR LUTS

Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus

Tahab olla följeton

Tema kabinett, kus elas üle nii mõnegi õnneliku, nii mõnegi kibeda silmapilgu. Siin seisis alles hiljuti tema kirjutuslaud kõiksuguste äripaberitega ja arvetega... palju tühja, aga ka natukene tõsist tööd... Varsti tulevad siia uued elanikud, algab uus elu. Missugune? – Jumal seda teab. Seni polnud neist muud kuulda, kui et nad olid närvilikud, nagu ütles praegune majaperemees. Aga igalpool tol-mused, kasimata põrandad, paberilipakad, nõõriotsad... otsekui oleksid siit läinud hooletumad, ilma vähemagi viisakuseta inimesed. Ah, Muti, Muti! Siia pidi tulema kojamees kojanaise ja tegema puhastustööd.

Vähkmann sammus läbi köögi, astus trepist alla, hoovi, ja kõneles kojamehega. Paul avas ühe akna, toetus rinnuli aknalauale ning vaatas kaua uulitsale. Oli vaikne hilissuvine õhtu. Päevatööst vabanenud pealinnalased tõttasid teatri, kontserti, restoraani, kabareedesse, kohvikutesse... nii kuidas nõudis kellegi tuju ja lubas rahakott. Mõne päevatöö polnudki veel lõppenud; mõni raske kaarik porises veel uulitsakividel, mõni kandamiga mees sammus mööda. Reisikorvidega, sum-madanidega ja pampudega laetud voorimehe vanker liikus aeglaselt vaksali poole. Suur, hall auto, täis kuraasitatud Shmendrikuid, kihutas tulise valuga mööda, tõtates otsekui tulekahjule. Kahe t i i v a l i s i ja kahe j a l g s e i d ööliblikaid oli näha, üks purjus madrus kakerdas eemal, uulitsanurgal. Kõike seda oli noormees ennemaltni näinud, aga täna, enne ärasõitu, paistis see talle hoopis kummalisena.

Siis kuulis ta sammusid oma seljataga.

"Ega ei ole veel tulnud?" küsis papa.

"Ei."

"Hea küll. Ootame veel natukene ja läheme siis vaksali, võib olla ootavad nad meid seal."

Paul sulus akna ning süütas lühikese küün-lajupi. Seinal hakkasid hõljuma meeste tumedad varjud. Vähkmann võttis taskust ajalehe, astus tule juure ja püüdis lugeda.

"Ei," ütles ta mõninga aja pärast, ajalehte kokku pannes, "lähme pealegi. On juba pime. Siia nad enam ei tule."

Vaksaliski polnud näha Vähkmanni perekonna naisliikmeid. Rahutumalt käis endine äri-mees kõik ruumid mitmele korrale läbi ning vaatas iga silmapilk sissekäigu poole – omaksed ei ilmunud. Aeg läks. Veel oli ainult mõni minut rongi minekuni aega – nad ei tulnud ikka veel.

"Mis me teeme? Mis me teeme?" küsis ta Paulilt.

Poeg kehtas õlgu. "Kui ootaks homseni, vast selgub siis, mis nendega on juhtunud."

"Jaa, ega teist teed ei olegi. Nii me igatahes ära sõita ei või; kõige pealt – Herta pärast."

Rong sõitis minema, isa ja poeg läksid võõrastemajja öömajale, ning ootasid kogu järgmise päeva vana korteri tühjades tubades. Keegi ei tulnud.

"Imelik küll," pomises Vähkmann, "et nad ei öelnud, kuhu läksid. Niisugusest teost ei suuda mina aru saada."

Kolmandal päeval saatis Vähkmann Pauli aadressi kontori. Sealt juhatati noormees Vähkmannide praegusse, õigemini endisse korteri; mingisugust uut elukohta polnud büroole seni teatatud. Samuti ei annud sihita hulkumine uulitsatel ja otsimine kohvimajades ühtki tagajärge – naistepere oli jäljeta kadunud. Vähkmann ohkas, raputas pead ja hakkas aimama, et naine ühes lastega end meelega varjas. Järgmisel hommikul hakkas 'närvilik' üürnik sisse kolima; isa ja poeg jäid lausa uulitsale ning kaotasid seega viimse võimaliku ühenduse omastega.

"Mis siis nüüd saab?" ümises endine äri-mehe hoopis nõutult. "Ajalehes kuulutada...? Ei, see ei lähe! Meil ei jää muud nõu üle, kui –"

Just sel momendil silmasid nad proua Vähkmanni eemal, kui see parajasti tahtis voorimehele istuda. Nad said õigel ajal 'jaole', Vähkmann peatas voorimehe, vaatis naisele tõsiselt silmi ja küsis ärritusest väri-
seval häälel: "Mis see tähendab? Mis tähendab niisugune tembutamine?"

"Kuidas, kuidas?" punastas proua Vähkmann. "Sa pidid ju ammugi Tartus olema?"

"Kus on Herta?"

"Herta on seal, kus ta olema peab. Herta on tütarlaps ja peab jääma ema juure."

"Aga mina nõuan teda politsei võimuga... kui muu abinõu ei aita."

"Nõua, nõua," vastas proua Vähkmann pilkava muigega, hüppas voorimehele ja sõitis minema.

Nüüd oli Vähkmann justament sama tark kui kolm päeva enne seda. Aga polnud mitte tema see mees, kes oma asju ajas kärkimisega, paukumisega ja politseiga. Vaevalt sum-
bunud skandaal oleks uuesti löönud lõkkele, igasugused jutud ja klatshid oleksid saanud uut toitu.

"Ei," ütles ta pojale, "ärme raiskame kal-
list aega; lähme ära siit, kus me pole enam põrmugi tarvilikud."

Samal õhtul sõitis endine Tallinna ärimees poja seltsis Tartu poole ning sai varsti näha Taaralinna torne, ülikooli, pärmivabrikut, suurt seebitehast ja pain normaali. Ka tuli talle vastu suitsutatud sink Verner, kurbmeelne Pallas ja vana patriarh Vanemuine, kelle habemes pesitsesid mitmesugused linnud ning tegid võrke naljakad ämblikud. Veel kodjas seal linna mööda keegi luitunud kirjanik, kaevates, et ei saa ikka honoraari kätte ja... et oleks õige aeg lahti teha mõni võrts-
poodikene, raamatukauplusekene, restoraanikene... või hakata saapaid viksima Barklai platsil. Keda aga kusagil näha polnud, oli vana ärivaimukene. Nagu Vähkmann kuulis, oli viimane juba ammugi hõlmad vöö vahele võtnud ja Tartust ära kolunud sinna... mis koht see n'd oligi? – Ei tule praegu meele, aga ikka sinna, kus r a u d t e ä r a lõpeb ja v e e t e e algab, kus on üks kõrge torn, Lindeni kohvima-
maja, 1015 Shmendrikut, üks tark advokaat, 1886 kuulsat kaardi- ja ämmamoori ning natukene Pasmereid, Parveisid ja Peetse. Jaa, nagu Vähkmann kuulis, oli Tartu jäänud ainult ärivaimukese noorem pojakene, põdur,

verivaene poisikene. Seegi piiluvad ühtelugu sinna... ikka ei tule meele... papa poole, ostvat aeg-ajalt mõne majakese, müüvat natukene sitsikest, hobuseraua naelakesi, tangu, riisi ja suhkrut; käivat vahel, kui ajad halvad, koguni kõrtse mööda, pakkudes ukse käsiraudu, sohva vedrusid, sedulgarihmud jne.

Aga tegurõõmus mees Johann (Juhan) Vähkmann ei raisanud kaua kallist aega. Vaev-
alt oli ta oma bagaashi paigale pannud, kui ta juba maale tormas, ehitas, seadis, prahkel-
das. Varsti hakkas ta põletama telliskive nagu kurat patuste hingi.

Nüüd tahaks nende ridade kirjutaja hea meele-
lega teada, mis on viga elada linnas, kus on 1886 kaardi- ja ämmamoori? Kaardimoor an-
nab sulle häid lootusi, ja ämmamoor on igal ajal valmis aitama, kui see 'lootus' liig heaks läheb; niisugune lahke tante parandab nii mõ-
negi eksituse ja arusaadava arusaamatuse... a n n a b n õ u j a a b i, nagu seisab ajalehtede kuulutustes. Mis teadis Vähkmann? Lihtne mees Vähkmann ei teadnud poolligi asju.

Proua ja preilid Vähkmannid elasid oma uues korteris nagu rotid viljasalves. Hea ja armas on vahel elada ilmas, iseäranis siis, kui sul pole kaelas mõnd torisevat papit, kes hommikust õhtuni kaebab oma rahapuudust ja jutlustab kokkuhoidmist. Aegamööda 'võtsid' nad 'üles' mõned endised tutvused ning hakkas jälle seltskonnas käima sirge ja sihvakas Emma. Jutud... oh, jumal, kes sai siis inimeste suid kinni suluda! Las' kõnelda, kellel muud, paremat, teha pole! Vahel piiras selle salve ümber keegi kohmakas riigiamet-
nik Päsmer, aga kõrvetas iga kord nina, kui tuli liig lähedale. Isegi kõver, oksline ront tuli mõnikord päevakorrale, kuid sellega polnud midagi suuremat peale hakata; polnud nimelt kedagi, kellele oleks võinud anda mõne sõb-
raliku müsku otsekuu tasuks oma alatiste äparduste eest.

Ühel ööl nägi proua Vähkmann imelikku und ja jutustas seda kojamehe naisele, kes muu seas pidas ka unenägude seletaja ametit. "Teile tuleb varsti kauaoodatud külaline," vastas see. Ning tõesti, mõne päeva pärast tekkis Tallinna üks haruldane isik, tõmbas

õhku ninna, kuulas maad ja poetas enese siis tasahiljukesi Vähkmannide uude korteri. N e n d e truu sõber Mobi oli jälle platsis! Esite nagu võõrastati natukene, punastati, löödi silmad maha, naerutati kohmetult, aga kui võõras oma registrid lahti lõi, oli asi varsti jälle korras. Ah, ta polnud oma äraolekul peaaegu sugugi muutunud! Ikka seesama jumekas noormees... võib olla, ainult natuke kõhnem kui enne. Kuid kirjutada, kirjutada oleks ta neile ometi kordki võinud... paar sõnagi! Mispärast ei kirjutatud ta neile? Ja kõik see kadumine, nii saladuslikult, ilma jumalaga jätmata – see oli rohkem kui imelik! Mispärast tegi ta nii? Ta oleks pidanud mõtlema, et ka nemad on inimesed ja... Kujutagu endale ette, missugused jutud tekkisid peale tema kadumise? Kogu Tallinn oli kõminat täis.

Aga need ja muudki asjaolud lasksid endid kaunis lihtsalt seletada. Arvaku ometi kallis rahvas ise, kuidas võis tema, Mobi, kauemini Tallinna jääda, kui nende närvilik papi temale otse kõri kallale kippus! Mis pidi ta tegema? Muidugi, sõna tõsisel mõttes ei kartnud ta ju herra Vähkmanni – üldse ei karda ta ühtki inimest –, aga ta polnud ju koolipoiss ega mõni huligaan, kes tahab teisega käsitsi kokku minna. Veel kunagi oma elus pole ta tarvitanud toorest jõudu; herra Vähkmannilt aga võis kõike oodata.

"Toores inimene see meie papi!" ohkas proua Vähkmann. "Ja kes käskis teda oma nina sinna toppida, kuhu tarvis pole!"

"Noh, siis jumalagajätmine... Très bien! Missugune jumalagajätmine võib seal olla, kus sind revolvriga või kepiga oodatakse? Mulle ei jäänud muud nõu üle, kui ruttu ära sõita.... paremaid aegu oodata. Ja näete – ma tulin kohe tagasi, niipea kui kuulsin, et ta teie juurest on ära läinud."

"See on igatahes väga armas, et tulite," ütles proua Vähkmann liigutatult.

"Jaa, te küsite, miks ma ei kirjutatud? – Aga kes garanteeris mulle, et mu kirjad mitte tema, selle närviliku isanda kätte ei satu? Kes? Mitte keegi. Noh, vaadake, mõne oma niisuguse paari sõnakesega oleksin teile jumal teab missuguse stseeni valmistanud. Ei, inimesel peab takti olema."

"Õigus, õigus!" kinnitas proua Vähkmann. "Oli, mis oli; peasi: nüüd olete jälle

siin ja ei jäta meid loodetavasti enam üksi. Väga hea! Väga hea! Vaata, Emma, kas polnud tark tegu, et me papiga ühes Tartu ei läinud!"

Nii. Nüüd oli neil oma hea Mobi jälle käes ja Mobil n e m a d. Peale mõne visiidi kolis noor kunstijünger ja esteet Vähkmannide juure hoopis üle, sai omale kõige ilusama toa elamiseks ning jutustas õhtuti oma daamidele pikki reisilugusid. Kus oli ta kõik käinud! Berliini ja Pariisi tundis ta sama hästi, kui nii, näituseks, Rannavärava mäge. London – tühi asi! Madrid – tühi, räpane linnakene; Lissabonile annab nende vana Tallinn kümme silma ette. Aga Room... jaa, jaa, Room, Room!

Nii elas meie trio + Herta rahu ja rõõmus ning maitset elu paremat k ü l g e . Elu kõrgeimat m õ t e t tuletati harva meele, papit mitte sugugi. Aga siis hakkas end proua Vähkmannile tunda andma üks imelik häda, üks väike viga... nõndanimetatud rahapuudus. Mobi elas nagu õnnis, nagu linnukene oksal, sõi paremaid palasid, kõneles oma ainsast jumalast, kunstist, ja polnud põrmugi huvitatud oma tulevase ämma majapidamisest. Tulevane ämm laenas siit ja sealt, viis pandimajaja mõne hinnalisema asja, hoidis isegi kokku... omal viisil... aga varsti oli jälle peenike pihus. On tähele pandud ja tehtud t e r a v m õ t t e l i n e järeldus, et raha iseäranis siis ruttu kaob, kui uut kusagilt juure ei tule. Nii venitati, venitati päevast päeva ning isegi jäeti Herta kooli panemata. Iseenesest polnud see asjaolu kuigi tähtis: Mobi arvates pidi Herta kõige pealt õppima plastikat. Sest – kõige enne kunst! Kõik muu oli tühi praht.

Kord siiski tegi proua Vähkmann tulevase väiga rahast juttu ning palus pisut laenu... nii, üsna lühikeseks ajaks... sest praegu olla niisugune silmapilk, kus... Aga ta saab varsti jälle ja annab siis kohe ära.

"Raha..." kordas Mobi, pisut kohmetades ning kobas põuetaskus. "Raha ei ole minul, kahjuks. Teate, see väljamaa teekond tegi mu paljaks viimse pennini. Aga sellest saab üle. Kui Teil midagi selle vastu pole, siis võiksin siit mõned antiik asjad ajutiseks panti viia. Isegi müüa võiks neid praegu veel kaunis rahuloldava hinna eest; pärast lähevad nad muidugi odavamaks. Nad lähevad ühtelugu odavamaks."

"Nojaa," vastas proua Vähkmann, "võib küll."

Aegapidi omasid ämm ja väimees asjade müümises suure vilumuse, ikka mõistsid nad kaubitsejatel suurema hinna välja pressida, kui olid lootnud. Peale iga niisuguse 'sehvti' tehti praasdnik ning ei tahetud kaua loobuda välispidisest läikest; käidi otsekui mustlase lipukirja järele: "Võta võlga ja varasta, aga ära uhkust kaota." Pärast praasdnikuid hakati jälle kokkuhoidlikumalt elama, söödi lihtsamid sööke, vaadati koguni Hertale näppude peale, et tüdruk endale liig palju sööki 'sisse ei ajaks'. Mobi sai, nagu ennegi, ikka kõige paremad suutäied. Proua Vähkmann ise sõi kõige vähem ja jäi märksa kõhnemaks; ühtlasi märkas pereema, et talle oli tekkinud pähe mitu halli juuksekarva.

Sel kombel vireleti talv läbi... vireleti, viireleti... müüdi, mis veel müüa oli; Herta õppis plastikat, Emma hakkas kohta otsima... nii, ükskõik kuhu... ajutiseks muidugi.

Jälle tuli kevad. Jälle vilistasid kuldnokad aasal, aias ja "Postimehes". Jälle pani vanakene "Vanemuine" oma rinda talve jooksul kogutud võlgadega kokku... maadles kui mees, virutas kandlega, ähkis, puhkis, ja mine tea, mis ta kõik veel tegi. Ja ei öelnud vanakene koguni oma sulasele Simmile, et: "Säh, siin on sulle natukene 'seda', mine vaata vahel, mis väljaspool tehakse, tõmma natukene värsket õhku ninna." Ei, see tähendab, sulane Simm käis ikka väljamaal ära küll, nimelt kaugel Viljandi riigis, oli seal terveni kaks päeva kusagil Tirtsjärve ääres, uuris hoolega modernit teatri tegevust ning tuli tagasi kohutava kogemuste ja energia tagavaraga. See sündis nii: Simm ise sõitis ühe Kütteveo laevaga ees, tema järel tuli teine, kogemuste ja energia laadungiga. See teine laev, mis tuli koormaga järele, ähvardas iga silmapilk põhja vajuda, nii raske oli laadung. Tartu sadamasse jõudes, pidas ta oma kolm isamaa kõnet, läks Vanemuisesse ja ütles: "Nüüd läheb lahti!" Vanakene "Vanemuine" p... rõõmu pärast, hüüdis: "Hmhühüh! Hmhühüh! Lase lahti ja, kulla laps, sa oled nüüd küllalt rännanud laias ilmas ja oled täiesti asja kursis. Lase aga lase lahti!" "Mnjah," vastas kulla laps, "vaja lasta lahti jah. Ma tunnen nüüd isegi, et see väljamaa teekond mulle suureks kasuks oli." "Noo-jah, ega siis keda-

gi, siis lase aga lahti, armas Antsukene!" kiirustas lauluisa. "Jaa," silitas Antsukene oma nägemata habet, "ega teisiti ei saa – vaja lahti lasta... Homme tuleb "Oma jalgel," ülehommeme "Kooparüütel," üleülehomme on perekonna õhtu tantsuga, siis tuleb jälle "Oma jalgel" ja peale selle E. Wilde Imemata taba ning O. Lutsu klassiline suurteos "Paunvere". "Nii, nii, mu kuldne," hakkasid laulumehed silmad särama, "lase aga lahti! Aga ära sa Taara pärast ühtki draamat võta – need draamad on mulle juba küllalt südamevalu teinud: ükski haldjas ei tule neid vaatama. Intelligents on kõik Tallinnas ja see nõndanimetatud kolmas seisus istub restoraanis ning päästab vabariiki." "Tubli!" vastas kuldne. "Saab lahti lastud!"

Nüüd läks jutt küll natukene kõrvale, aga följetoni autor tahab hoolitseda, et ta kohe jälle 'lahti' läheks, justkui "Vanemuise" teatritegevus.

Nii siis – kuldnokki oli nähtud – sõratõbi oli seal kusagil... Dr. S. T.... Ei, me olime vist juba natukene kaugemal? – Ah, jaa: Herta õppis plastikat ja Emma otsis kohta. Noojah. Siis tegi proua Vähkmann ühel ilusal päeval orava näo ja hakkas nii... õrnalt ja hellalt, ääri-veeri mõõda pulmadest kõnelema; et oleks nagu aeg või nii...

"Ahaa," peatas Mobi teda poole jutu pealt, "ma saan aru. Ma saan väga hästi aru proua Vähkmann. Iseenesest mõista! Muidugi peame kord pulmad tegema. A r u s a d a v! Aga ma tahtsin sel suvel – ma just täna tahtsin Teiega selle üle kõnelda -, jah, mul on nõu sel suvel veel kord väljamaale õpireisule minna.... teate, kunsti ajalugu, esteetika... Jaa, nii et praegu igatahes ei saa; sügisel, kui tagasi tulen – kõige suurema rõõmuga!"

"Sügisel!" hüüdis proua Vähkmann tumedalt. "Sügisel!"

Mobi läks ära, proua Vähkmann võttis põllenurga näpu vahele, vaatas noormehele järele ja mõtles, mõtles, mõtles...

Veel on tähele pandud, et hakkavad järsku katkema riided ja saapad, rebenema nõõbid, narmendama nõõbiaugud, ja hakkab hirmuäratavalt ruttu kasvama habe neil isikutel, kes

on kaotanud oma teenistuskoha või ainsa sisetuleku allika. Seega ei taha nende ridade kirjutaja sugugi tõendada, nagu oleks ka Vähkmanni daamidil habe kasvanud, ta ainult tahtis tähendada, õigemini korrata seda vana tõsiasja, et kui häda juba kord tuleb, siis tuleb ta ka mitmelt poolt. Peale Mobi ärasõitu jäi Emma haigeks; oli jälle vaja käia mitmesuguste mooride juures ja aidata vaeseid, mahajäetud eidekesi. Viimse raha võttis arst. Müüa polnud enam midagi. Herta käis katkiste saabastega ja oli täias. Ka proua ise hakkas oma särgi seest tihti leidma neid laisku valgekuuemehi. Viletsus kasvas iga uue päevaga; endised head sõbrad ja truud naabrid olid ammugi läinud oma teed. Keegi proua Pissu oli ainus inimene, kes vahel tuli... oma võlga küsima.

Siis mõtles proua Vähkmann jälle kõik mõtted ära ning tuli talle meele kaks olevust: jumal taevas ja üks toores inimene siin maa peal, kes õieti ei olnudki nii toores, kui proua Vähkmann tema elu ja tegevust püüdis õiglaselt hinnata. Peale mõningaid võitlusi iseendaga, tõi ta kusagilt välja tükikese paberit ja näritud pliiaitsijupi, istus laua juure ja algas nii: "Meie armas papi!"

Jaa, ärgu pahandagu nende armas papi, et nad nii kaua pole kirjutanud. Selleks olid mitmesugused põhjused, aga kõige pealt muidugi nende oma hooletus. Nad elavad seal kah väikest viisi ja on terved, peale Emma, kes kaunis raske haiguse läbi tegi, nüüd aga juba paraneb. Emma haiguse ja suurte väljaminekute tõttu on neil praegu kibe rahapuudus, n a d oleksid väga tänulikud ja rõõmsad, kui papi nad sellest täbarast seisukorrast välja aitaks – sest kellele teisele peaksid nad veel kaebama oma häda, kui mitte papile. Aga nad oleksid veel rõõmsamad, kui papi oma saadetusele mõne rea juure lisaks, teatades, kuidas on tema tervis ja mis teeb Paul.

Rahasaadetus tuli varsti, kuid ilma mõne reata. Asjata oodati ka kirja, mis saadetusele eraldi võis järgneda. Papi vaikis. Papi oli muidu päris kena mehikene, aga armastas vahel vaikida.

Nii läks jälle mööda mõni nädal, ühes nädalatega läks muidugi ka raha. Siis pani proua Vähkmann enese ühel hommikul kor-

ralikult riidesse, käis linnas, tuli tagasi ja ütles tütardele:

"Kas teate, lapsed, meile ei jää muud nõu üle, kui peame Tartu, papi juure sõitma."

Emma jaatas peaga.

"Sõidame juba täna," soovitas Herta.

Ühel hommikul kuulis Vähkmann oma Tartu korteri eeskojas kobinat ja tasast kõnet. Telliskivi vabrikant avas ukse, vaatas mõne silmapilgu poolpimedasse ruumi ja naeratas. Seal seisis tema daamid, alandlikult, otsekui paluvalt temale otsa vaadates.

"Tere, papi," ütles proua Vähkmann. "Siin me nüüd küll oleme, aga kas sa meid ka vastu võtad – see on teine küsimus."

"No, tulge, tulge sisse!"

Toas mõötis Vähkmann oma abikaasat uuriva pilguga, vaatles siis tütreid... siis jälle abikaasat... ning lausus:

"Nüüd, Muti, oled sa vist küll lõpulikult tüma?"

"Jah, Juhan. Tüma!"

Kord vastu sügist, kooberdas Tartus keegi riigiametnik Päsmer, kes oli ametiasjus sõitnud Tallinnast; kooberdas, kooberdas mööda uulitsaid, jäi siis järsku seisma nagu telefoni post ja ajas oma suured silmad punni. See seal, kes läks praegu üle uulitsa oli ometi... ometi neiu Vähkmann. See... see oli tõesti 'ta', 'tema'... neiu Vähkmann. Paari pika sammuga oli noormees juba uulitsa teisel serval, teretas, punastas, kõhatas ja ei teadnud isegi õieti, mis tegi. Neiu seisatas, naeratas ning ulatas kohmetanud noormehele oma ilusa, valge käe.

Nii siis... vaat', kus nad jälle kokku saivad! Nemad, Emma ise, mammi ja Herta elasid nüüd suvest saadik jälle papi juures. Tema, Emma, oli muu seas ülikooli astunud ja oli tal nüüd tegemist küll ja küll. See Tallinna elu ja tegevuseta olek tüütaski juba ära. Mitte miski hinna eest ei läheks enam Tallinna tagasi.

Päsmer kuulas, kuulas ja ei tahtnud oma kõrvu uskuda, olgugi et need ihuliikmed tema pea küljes olid kaunis suured ja lopsakad. See polnud kaugeltki see preili Vähkmann, keda tema oli harjunud nägema... rohkem kuulma kui nägema – Tallinnas; see oli hoopis teine tera. Praegune Emma ei küsinud enam: "Mis, mis? Mis Te soovite?" vaid puhus temaga sõbralikult juttu, nagu mõne vana, hea tuttavaga. Noor neid oli otsekui ära seletatud, missuguse sõnaga tahavad mõned karakteriseerida inimesi, kes on jõudnud tõetundmisele.

Nii liikusid nad tasahiljakesi ülikooli poole. Päsmer lohutas ja julgustas end igal sammul mõttega: "Kui ta mind enese juurest kohe minema ei kihutanud, siis ehk lubab mulle veel edasigi minna." Ülikooli hoone ees kõneldi veel natukene aega, siis löi raekoja kell jumal teab mitu lööki, preili kohkus, kohendas raamatuid oma kaenla all ja ulatas noormehele jälle oma imeilusa käe. "Ah, jaa," pööris ta lävelt uuesti Päsmeri poole, "tunni aja pärast olen ma vaba, siis... kui Teil aega on, võiksime ehk veel kokku saada." Selle peale tahtis noor riigiametnik mõne õige ilusa, õige südamliku sõnaga vastata, ei saanud endale aga kuidagi heli sisse ning tegi sõnade asemele tosina ülviiisakaid kummardusi ülikooli peahoone sissekäigu poole.

Millest veel? – Näen, minu jutt, novell, följeton, päevakaja, päevakära – see on nii, kuidas keegi soovib –, jaa, see minu uus meistriteos tahab vägisi lõpule jõuda. Minugi pärast! Omm lännü – omm lännü! Ons' mul mõni mure? Jaa, aga ikka nagu tahaks veel midagi öelda....

Noojaa, Päsmer käis ülikooli ees nagu soldat edasi-tagasi ja sai aru, et see tund, mille lõppu ta praegu ootas, oli kõige pikem tund, mis Tartu raekoja kellal üldse tagavaraks oli. Rohkem, rohkem! See polnudki enam tund, see oli terve igavik... ja veel üks igavik. Aga 'ta', 'tema' tuli siiski... rõõmus ja priske, nagu tõusev päike.

Palju, palju kõneldi sel päeval. Muu seas kutsus preili Vähkmann Päsmeri oma koju

lõunasöögile ja tutvustas teda vana telliskivi-meistriga. Teisel päeval sõitis Päsmer Tallinna tagasi ja pani seal käima kõik vedrud, rattad, rummud ja kodarad, et teda ruttu-ruttu Tartu osakonda üle viidaks.

Otsekui lõppsõna

Nüüd, kus oma följetoniga olen jõudnud selle õnneliku või õnnetuma lõpuni, pean end kõige pealt vabandama kõikide Peetside ja Parveide ees, et neist tegin nii vähe juttu. Peetsid ja Parveid rahustagu end, võttes arvesse kaht asjaolu: 1) minu jutustus on juba valmis ja pole mul püsivust selles enam midagi põhjalikumalt muuta; 2) lohutagu nad endid oma rahuliku südametunnistusega ja rahuliku unega. Jäägu neile tasuks teadmine, et nad on täitnud oma kohused ausalt ja õiglaselt... Veel töotan neile, et nad, olles alati liikvel ja elades mõõdukalt – ei jää kunagi sõratõppe ega hakka valutama nende kops, maks ja põrn, nagu see tihti juhtub herrade Shmendrikutega.

Tõsistel äriameestel, kes peavad silmas kaupmehe eetikat, pole mingisugust põhjust kõõrdi vaadata följetoni autori peale. Ausa äriemehe ees võtab nende ridade kirjutaja mütsi maha nagu iga teisegi tõsise töömehe ees.

Ka Shmendrikud ärgu pahandagu! Vähkmann ja Ko. autor pani enne sametist kinda kätte, kui neist hakkas kirjutama. Nemad trööstigu end mõttega, et neist ka tulevikus kõneldakse, sest neid on igal alal ja nende nimi on: leegion.

Ärgu sellest följetonist kunagi otsitagu 'teatavaid' isikuid. Kõik siin ette toodud tüübid pole kaugeltki üksikud isikud, vaid on otsekui keemilise ühendamise teel saadud kogu-tüübid.

Haapsalus, 1921.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 05.05.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,56. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 5. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

